

ulaznica

244-245

časopis za kulturu,
umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god. LI,
decembar 2017.
Broj 244-245

ODGOVORNI UREDNIK:
Milan Bjelogrić

ZA IZDAVAČA:
Milan Bjelogrić

REDAKCIJA:
Vladimir Arsenić
(glavni urednik),
Mića Vujičić,
Goran Lazičić,
Vladimir Tot
(tehnički urednik)

SPECIJALNI UREDNIK (strane 5-90):
Milan Bjelogrić

KOREKTURA:
Dragana Sabovljević

PREPRESS:
Vladimir Arsenić i Vladimir Tot

IZDAVAČ:
Gradska narodna
biblioteka
„Žarko Zrenjanin”
Zrenjanin
izlazi pet brojeva
godišnje

ULAZNICA

Sadržaj:

Prilozi za istoriju Ulaznice

Slobodan Mandić: Čas profesora Luke, 7

Zoran Slavić: Vojsilav Zorić, u večitom dijalogu sa životom, 11

Povodi 1

Profesor Ivan Lerik Život. Epoha. Estetika, 17

Povodi 2

Slavko Gordić: Hercegovina, Mostar, Šantić, 49

Đorđo Sladoje: Hercegovina i njeni pesnici, 64

Marko Nedić: Figura oca kao ključni pokretač romaneskne priče, 84

Slobodan Mandić: Slovo o ocu, 89

Poezija

Zvonko Karanović: Kratka istorija jedne izdaje, 95

Petar Matović: Školjke, 111

Rade Vodeničar: Krhotine, 117

Proza

Miljan Milanović: Krajnja granica, 125

Kritika

Laza Lazić: Pesme od svile (o zbirci pesama Vesne Vasić Vujčić),135

Istorija ZR književnosti

Dr Filip Krčmar: Počeci velikobečkerečke književnosti, 143

***Prilozi za istoriju
Ulaznice***

ČAS PROFESORA LUKE

1.

Biti maturant Prve zrenjaninske gimnazije leta 1966. značilo je da su se godine učenja i priprema za ispit zrelosti delile s plejadom vrsnih profesora, kakvi su bili Janiček, Nešić, Mihić. Ali biti te godine učenik četvrtog dva značilo je dodatnu povlasticu: imati Luku Hajdukovića za razrednog starešinu, a istovremeno i pripadati jedinoj generaciji kojoj je Luka predavao književnost i maternji jezik (koji se tada nazivao srpskohrvatski), sve četiri gimnazijske godine: njegova predavanja bila su nezaboravno uvođenje u svet knjige.

Profesore smo pamtili prezimenom, ili smo ih u sećanje unosili po predmetu koji predavaju (Umetnik, Namac, Filozof), samo jedan se znao po imenu, za samo jednog je bilo dovoljno reći – Luka.

2.

Kod razrednog starešine Luke, nisu bila potrebna opravdanja za izostanke sa časova; bilo je dovoljno samo iskreno saopštiti razloge izostanka. Ali pri tome trebalo je gledati Luki u oči; njegovo poverenje i dobrotu su nas obavezivali, tako nas je učio odgovornosti i poštovanju: shvatali smo da postoje vrednosti koje se ne smeju povrediti. Ako nije tražio od nas pismena opravdanja, insistirao je da svakodnevno vodimo lični dnevnik, u kome ćemo beležiti ponešto od događaja koji su nam punili dane, štogod od zapažanja ili razmišljanja povodom onoga što oko sebe primećujemo; uvodio nas je u samoosveščivanje, na vreme da počnemo suočavanje sa sopstvenim trenucima i njihovom prolaznošću, i sa svojim postupcima i njihovim trajanjem kroz posledice. A kada smo naredne jeseni gimnazijske klupe zamenili skamijama Filološkog fakulteta u Beogradu, našlo nas se tamo i dvadesetak, dobili smo ubrzo još jednu potvrdu onog što smo inače znali o našem Luki. Naime, univerzitetski profesori, kada su videli da

iz Zrenjanina dolazimo, s uvažavanjem su nam pričali o našem razrednom, podvlačeći kako ne pamte kada su dobili tako dobar magistarski rad kao njegov, koji on nedavno beše predao.

3.

Pažljiv i nenametljiv u odnosima s drugima, čovek velikog strpljenja, umeo je da bude neumoljiv kada je reč o odbrani ideala, tog danas zaboravljenog pojma. Zapamćeno je, i prepričava se kao neuobičajen gest, kako je na maturskom ispitu, pošto je njegov kolega ispitivao đaka na potpuno neprimeren način, kao osnovca, insistirajući na trivijalnostima (ne bi li utvrdio da li je učenik pročitao knjigu), Luka kao član komisije ustao i rekao: Godinama si kvario, sada je dosta – i sam preuzeo da vodi ispit. Braneći đaka branio je čast profesije od onih koji su u nju zalutali, kao što je i književnost branio od nedoraslih tumača, istinske pisce od zaborava.

4.

Jedanput smo se sreli ispred Biblioteke, u razgovoru o njegovim planovima za *Ulaznicu* prešli smo preko trga, i ispred „Vojvodine“ se susreli sa Todorom Manojlovićem. Luka me velikom piscu, koga sam prvi put video, predstavio kao mladog književnika, nagoneći mi rumenilo u obraze takvom najavom (koju sam, početnik, doživeo kao titulu), pred piscem takvog značaja; najradije bih pobegao – ali nikada nismo bežali s Lukinog časa (to je bio naš gest poštovanja, kojim smo ga izdvajali od ostalih profesora). Kada smo krenuli dalje, pogađajući moje utiske o pesniku ozarene melanholije, sada u onom onakvom kaputu, s onim šeširom, profesor reče: Nemoj misliti da književne zasluge donose piscu nešto još osim imena; ali, to nije malo. To je sve, već tada sam osećao, bio spreman da se saglasim. Tada je već uveliko radio na tome da se piscu pohabanog šešira i imena vrati njegovo visoko mesto u srpskoj književnosti. Ili, drugačije rečeno, Luka nije toliko služio imenima, koliko književnosti; celog svog veka.

Još jednom sam pozeleo da pobeegnem s Lukinog časa. Posle prilično godina, kada sam donekle mogao opravdati titulu

kojom me Luka svojevremeno krunisao, na književnom matineu u Domu vojske u Novom Sadu, Luka je organizovao predstavljanje knjiga nas sedmoro. Trebalo je, po njegovoj zamisli, i da svako od nas kaže po nekolike rečenice o sebi; to se, kod par njih, pretvorilo u dugi monolog o sopstvenoj veličini – od tolikog samohvalisanja čoveka obuzmu tuga i stid, bila je kazna naći se pored njih. U tom času setio sam se rumunskog pisca koji je na jednoj promociji prišao mikrofONU i minutom ćutanja rekao sve. Padao mi je na pamet i Herman Hese, kako se na jednoj svojoj književnoj večeri zapitao: zašto umesto ovoga ne odem u dvorište i tamo se na prvo drvo obesim; pitao se u sebi, niko nije ni primetio očaj pisca. I ja sam pogledivao kroz prozor, bilo bi lekovito makar ugledati drvo. Kada je došao na mene red, jedva sam promrsio dve, tri rečenice, na sebe ogorčen (što sam popustio, i protiv svoje volje došao, iz pijeteta koji sam mogao i drugačije pokazati). Pri tome sam zurio u skicu u svojoj ruci, na kojoj je Luka ucrtao siluetu svakoga od nas, svakome odredio mesto na kome će sedeti i broj nastupa; njegova metodičnost i ozbiljnost s kojom je pristupio pripremama da naše knjige predstavi, bile su dirljive – o to se čovek ne može oglušiti. Na kraju sam shvatio da je i ovo čas profesora Luke, a s njegovih časova, bio je to nemi zavet moje generacije, nipošto se ne beži. Ovog puta predavač je uzeo na sebe da nam ukaže čega je svet pun (da nas podseti i Andrićevog rečitog slogana u „Mustafi Madžaru“) i čije je ovo doba; ali i da, ne odustajući, pošto ni mi nemamo drugo vreme, moramo istrpeti ove koji se ponose našim stidom, makar se stisnuti na margini. Uvek spremnima na povlačenje, važna lekcija.

5.

S profesorom Lukom njegovi bivši učenici održavali su kontakte i posle, predusretljivi Luka se odazivao pozivu i dolazio na sastanke generacije, zanimao se šta njegovi đaci kao odrasli ljudi rade, čime se bave. A onaj ko je ostao s njim povezan još i književnim poslovima, imao je dodatno zadovoljstvo. Jer, kao kulturni poslenik, Luka je umeo da motiviše ljude oko sebe, da ih pokrene u književnu, uredničku, izdavačku, štamparsku, pozorišnu avanturu, u aktivnosti koje će se uobličiti u knjigu (i u tuđe knjige je ulagao sebe kao u svoje) – bez obzira ne to što bi s tačke gledišta većine bilo unosnije bilo šta drugo od knjige –

on je ljude umeo da okrene ka svetu umetničkog doživljaja, da ih zaputi u čarobni svet književnosti, kome je u celosti pripadao. Ni Luki, kao ni knjizi, vreme nije bilo naklonjeno; njegovo *Stražilovo Crnjanskog* zamišljeno kao omaž velikom pesniku za stogodišnjicu, izašlo je, u trećem pokušaju, deset godina kasnije. Ali Vreme nije Lukinim projektima ništa moglo, oni su ostajali jednako aktuelni ma kada ugledali svetlo dana. Drugim rečima, slučaj ove knjige, kako je napomenuo i sam Luka, svedoči da je vreme zemno mudrije od pozemljara. Na *Trinaest prevoda Prešernovog Sonetnog venca* („na jeziku Srba i Hrvata“), koji sem što donosi dosadašnje prevode Prešernovog speva, među njima i najnoviji, Lukin, i takođe njegov tekst kao dragocen prilog poetici prevođenja – čekalo se znatno duže. Ali naš profesor nije gubio polet niti odustajao; ne može se reći da je to upornost (koja se tu i tamo pripisuje Ličanima), reč je o posvećenosti književnom stvaranju koja je u njegov život unosila radost do poslednjeg dana. I tim odnosom prema obavezama, koje čovek sam sebi zadaje sledeći sopstveno pozvanje, prema vrednostima kojima je sam sebe obavezao, ali i svojom skromnošću i uvažavanjem drugoga, baš kao onaj novozavetni učitelj njegovog imena, Luka nam i dalje drži čas. Ostvarenja i dometi Luke Hajdukovića kao pesnika, esejiste, kritičara, prevodioca (posebno ukrajinske poezije), urednika (počev od zrenjaninske *Ulaznice*, čiji je pokretač, do izdavačke kuće „Alfagraf“ Novi Sad, kao i uređivanja i pripremanja brojnih pojedinačnih knjiga), takođe i zapaženog pozorišnog poslenika, zahtevaju pak poseban osvrt.

VOJSLAV ZORIĆ, U VEČITOM DIJALOGU SA ŽIVOTOM

Književnik, novinar, publicista Vojislav Voja Zorić proveo je vek u večitom dijalogu sa sobom i drugima. Tragajući za istinom, dobrim i humanim u čoveku i društvu, Zorić je neprestano bio u stanju visoke koncentracije i aktivnog odnosa prema socijalnim, etičkim i društveno-političko-umetničkim okolnostima u državi Jugoslaviji/Srbiji, gradu (najčešće Zrenjaninu, ali i Novom Sadu i Beogradu) svojoj radnoj sredini (najangažovanije u listu *Zrenjanin*) i svojoj porodici!

Rođen je 1934. u Bijeloj. Školovao se u Sarajevu, Valjevu, Boru i Beogradu. Završio Poljoprivredni fakultet, ali se „osnovnom“ strukom malo bavio jer je brzo otkrio da mu ona ipak nije osnovna. Kasnije je prešao u novinarstvo, u kojem se zadržao, i osećao uglavnom dobro premda ga je taj medij izložio svim „silama nemerljivim“, jer je čvrsto verovao da je jedina prava svrha informisanja – tačnost, pravovremenost i angažovanost na strani običnog čoveka. Što je u praksi često značila da se mora suprotstavljati moćnicima, političkoj doktrini i svim ostalim, sistemskim ili personalnim pritiscima na novine i javnost u lokalnoj sredini, Zrenjaninu, ali i republičkom odnosno državnom nivou. To je bio Zorićev radni ambijent, pun izazova i svakodnevnog sučeljavanja, posebno u vremenu kada je bio glavni urednik lista *Zrenjanin*. No, koju godinu ranije, Voja je imao „čast“ da se uveri u stanje sloboda u tadašnjem socio-komunizmu – Komunistička partija, uz nemali „doprinos“ lokalne sredine, pokazala je na njemu svoju rigidnost i netolerantnost. Partija se u sve mešala! Novinar Vojislav Zorić isteran je, najpre iz SKJ, a onda i sa posla. Bio je optužen da se tajno dopisivao sa Dobricom Ćosićem. U njegovom stolu „kolege“ su otkrile pismo poznatog književnika, koje je zatim iskorišćeno za obračun sa Zorićem, novinarom, koji se već desetak godina bavi književnošću. Voja je uzaludno objašnjavao da je slao Ćosiću svoje književne zapise da bi ovaj dao svoje mišljenje, te da je

pronađeno pismo samo književni, a ne politički odgovor. Međutim, Dobrica Ćosić je u tom periodu bio vrh „opozicionog kružoka“ u Siminoj 9a, koji je Savez komunista tretirao kao velikosrpski opozicioni blok. Tako da je Zorićevo kontaktiranje sa Ćosićem proglašeno za antidržavno. Zorić je gotovo jednoglasno izbačen iz partije i s posla. Srećom, kasnije je dobio radni spor i vratili su ga na posao.

Posle godina provedenih u *Zrenjaninu*, on se penzionisao. Živeo je nakon toga kao slobodan umetnik i konačno se vratio svojoj prvobitnoj vokaciji – poljoprivredi. Odlučio je da sa porodicom živi na ranču na periferiji grada. U naselju Mužlja.

Književni rad Vojislava Zorića, kada se pogleda njegova bibliografija, bio je veoma plodan i raznovrstan. Pisao je priče, drame, romane, prikaze, polemičke tekstove, putopise, humoreske, aforizme... Kao i impresivan broj publicističkih tekstova koji su zavređivali da se zaokruže u knjizi ili brošuri.

Roman *Na ljuljašci* objavljen 1971. u ediciji „Ulaznica“ predstavlja oficijelni početak njegovog književnog rada, premda mu prethode brojne pojedinačno objavljene pripovetke. O romanu tadašnja kritika konstatuje:

„Njegov prvi roman govori o ratu. O ratu i detinjstvu. Zapravo Zorić prevashodno govori, s приметnom nostalgijom, o detinjstvu koje je zapravo samo privid. Zorićev junak je izgubio sposobnost da se raduje... Po mnogim elementima zaključujući, „Na ljuljašci“ i je autobiografsko delo. Pisac ne pokušava da se sakrije iza svoga junaka, to ovom romanu daje privlačnost spontane iskrenosti, koja nije kvalitet po sebi, ali u ovom slučaju, svakako, doprinosi prozračnosti romana. Trudeći se da rasvetli pejzaže dečije duše, on ne želi da se odrekne autentičnosti. Zato njegov junak, Dečak, doživljava život kao niz tragičnih slika, kao neposrednu surovost.“

U svom književnom razvoju Zorićeva proza, satira, humoreske i drama dosta evauliraju. Iz početnog lirsko-epskog sveta i stila, one se ubrzano transformišu u oporiju, socijalno obuhvatniju i univerzalniju odnosno angažovaniju književnu formu. U zreloj književnoj fazi posegnuo za ubojitošću i rizikom satire i sarkazma. Osnovna tema Zorićeva bio je i ostao mali čovek u mreži socijalnih i društvenih problema.

Važno je napomenuti da se svih tih godina Voja Zorić bavio istrajno i novinarstvom, ali bio i glavni urednik časopisa „Ulaznica“ (1975/6). Uređujući ovaj ugledan književno-umetnički časopis, zalagao se za ravnotežu klasičnog i modernog, u čemu je imao uspeha.

Kao stvaralac bio je veoma aktivan u mnogim književno-društvenim polemikama i raspravama. Knjigom *Tražim odlikovanje*, u pretežno humornim i ironičnim valerima, znatno dopunio svoj prozni izraz, jer u njoj iz verizma prelazi u predele socio-političkih aluzija. Taj zaokret u formi, formatu i tematici književnog komuniciranja sa vekom i svetom Zorić, možda, najkonsekventnije izražava u delu *Hronika salašarskog rodoljublja*, o kome kritika kaže;

„Od Zorića se međutim i nije moglo nešto drugo ni očekivati: jeretička i satirična nit koja ga oduvek prati tokom ulančavanja života i literature samo je kulminirala u ovoj ultimativnoj groteski, koja ispisuje humorne i sarkastične *zgode i nezgode* između Sankconije i Hagadije. Što manje-više eksplicitno imenuje temu ove njegove tužno-smešne rapsodije kao predmet kojim se još uveliko bave politika i periodika, što dalje znači da se ovaj pisac prihvatio tekuću zbilje kao sadržinu i smisao svojih istinitih iskrenih maštarije. I time se izložio svakojakim procenjivanjima koja najčešće nemaju umetničke kriterijume“.

U svojim kasnijim ostvarenjima, pričama, aforizmima, satirama Zorić nastavlja sa kritičkim sagledavanjem savremenog života, na samoj granici politike i umetnosti, što predstavlja vrhunski „dokaz“ da je život proživio i preživio u većitom dialogu sa sve tom i vekom. O čemu svedoče i njegova dela: *Hodotajstvo*, *Drugo pismo savezu boraca*, *Prepoznavanje*, *Tražim odlikovanje*, *Konkursne priče...*

Bio je to bogat život ispunjen stvaralaštvom, pisanjem i delovanjem, uvek sa dobrim i časnim namerama.

(Luka Hajduković i Vojislav Zorić bili su glavni urednici časopisa „Ulaznica“ a Luka Hajduković je bio i jedan od osnivača.)

Povodi #1
Profesor Ivan Lerik

PROFESOR IVAN LERIK**ŽIVOT. EPOHA. ESTETIKA.**

*

Profesor Ivan Lerik je svoj životni krug iscrtao i zatvorio u dvadesetom veku, ali njegovo delovanje, delo i postignuća zavređuju i danas poštovanje, novo čitanje kao preciznije vrednovanje. U protivnom, u slučaju ovog značajnog Zrenjaninca, nastavila bi da traje sintagma koja kaže kako je Ivana Lerika, profesora romanistike, lokalna sredina i cenila, ali površno poznavala, dok ga je metropola intelektualno-ideološki iskoristila, a zatim ignorisala. Dok im je zajedničko, provinciji i prestonici, da ga obe, uglavnom, nisu pažljivo čitale!

Ovaj tekst, nastao na osnovu dokumentarnog filma, namenjen je onima, a takvih je najviše u potencijalnom gledalištu, koji su ovog zrenjaninskog profesora, koji je bio i direktor Gimnazije, izuzetno obrazovan intelektualac, pedagog, esejista i estetičar, human i etičan čovek, barem delimično poznavali, tako što su bili njegovi učenici, sretali ga na ulicama, slušali na javnim predavanjima...

Namenjen je savremenici, ne da bi im razbili iluzije, već da bismo im pružili priliku da svoje sećanje i utiske osveže i prodube ovim promišljanjem, dvadesetak godina posle njegove smrti. Pored autorskog uvida, koje je kombinacija biografskog, esejističkog ali uvek dokumentarnog, o profesoru Ivanu Leriku govore njegovi bivši učenici, saradnici, književni kritičari, umetnici, akademici, profesori današnje Gimnazije, ali i učenici njenih završnih razreda...

Tekst donosi Lerikovu biografiju. Reklo bi se, građansku i porodičnu. Naravno, uporedo sledi i profesionalna, ali i estetičarsko-kritičarska. U delu javne, profesorske, direktorske, predavačke i političke aktivnosti, koja je netipična, ali neminovna u vremenima našim, profesorov život postaje osobena, pomalo kontroverzna hronika o bitisanju intelektualca u srpsko/jugoslovenskoj provinciji od pedesetih do osamdesetih godina dvadesetog veka. Po mnogim elementima to je paradigmatična saga o epohi.

Posebno poglavlje je segment, o estetičko-filozofskim, polemičarskim, esejističkim i kritičarskim promišljanjima,

aktivnostima i ispoljavanjima, koje teku uporedo sa Lerikovim pedagoškim i profesorskim radom. Paradoks je da je ova oblast profesorovog delovanja bila najprisutnija u stručnoj i laičkoj javnosti, svakako zbog instrumentalizacije njegovog učešće u polemici pristalica realista i modernista u književnosti, u čemu je znatan udeo „negativne proslavljenosti“ u polemici oko poezije Vaska Pope.

Međutim, kao posledica Lerikove učešće, na „poraženoj“ strani u tim književno-ideološkim sporovima, umetnička kritika, publicistika, pa i dnevna novinska kritika jednoglasno i zdušno ignorisali su profesorovo kapitalno delo *Estetiku*, koja je, istini za volju, štampana tek 1972. petnaestak godina posle okončanja pisanja. Van opšteg konteksta epohe jer je pisana u vremenima tvrdog komunizma, a pojavljuje se u godinama kada rani liberalizam i novi tokovi umekšanog socio-kunizma bitno menjaju ideološko-artističku matricu života kod nas.

Na ovom mestu, iz konteksta estetičko-političko-ideološkog slučaja hotimičnog ignorisanja Lerikove *Estetike* u sklapanju ove biografsko-esejističke priče, nametnula se misao o tome kako se sudbina nesvakidašnjeg profesora iz provincije, ali ne i provincijalca, barem tri puta našla na prekretnicama koje su mogle da mu usmere život u potpuno drugačijem, čak suprotnom smeru. Mogli su, ali nisu, što ne znači da ih ne vredi pomenuti jer su ti događaji svakako postali deo intime čoveka koji se zvao Ivan Lerik

Pomenuta igra sa njegovom *Estetikom*, jer bi njeno blagovremeno objavljivanje svakako njegovom polemičarskom stavu dala znatno respektabilniju poziciju – jeste treći dodir sudbine. *Estetika* se, takođe, nije pojavila u Beogradu, u književnom središtu već u Zrenjaninu, u izdanju malog izdavača „Ulaznice“. Dakle, profesor Lerik, u toj ideološko-književnoj polemici prošao je kao kolateralna šteta, dok je njegovo estetičko delo, objavljeno sa pogrešnim tajmingom, izvan kulturne metropole, skoro potpuno prećutano i, reklo bi se, potcenjeno i ignorisano. A na pitanje kako je i zašto do toga došla, indirektno, ali ne i uvijeno kazuje univerzitetski profesor, beskompromisni kritičar i zavodljivi esejista Draško Ređep.

Dr Draško Redep,

književni kritičar i esjista

Kao što je socijal-realizam bio jednouman, kroz jednu veliku populističku stranku, tako je, u stvari, pre svega pedesetih godina, sa otvaranjem zemlje, sa italijanskom pšenicom, belim najlon košuljama, nesvrstanima, otporom prema Staljinu, zavladao i modernizam. Ta bitka između realizma i modernizma ima velike socijalne, pre svega, neknjiževne aspekte, ali pošto su naši mili *bretoni*, naši nadrealisti, bili vodeće ličnosti, ne samo u kulturi, nego i u duštvu tog vremena - od Koče Popovića, do Marka Ristića, i tako redom. Ministar kinematografije bio je Aleksandar Vučo; Matić, rektor Akademije za pozorište film i televiziju. Premda još nije bilo filmova takoreći, mi smo imali osnovano ministarstvo kinematografije sa mojim kumom Ribnikarem, a nismo snimili bili nijedan igrani film još. Dakle, sve je bilo po strukturi određeno u producentskom smislu kao da je u pitanju jedna od zemalja lagera. I sada, pošto prevlast posle zogovićevske pomame i brisanja svega što nije imalo izričito socijalni, naredbodavni karakter, sa istraživanjem biografija pisaca, sa progonstvima, umesto te pomame, dolazi jedna drukčija, belom revolucijom izazvana diktatura, opet jednog ukusa.

*

Zanimljivo je podsetiti se na prethodne slučajeve kada su se u profesorovom životu mimoišli povodi i posledice.

Prvi susret sa sudbinom je, neočekivano, vezan za - fudbal! Kao student, Ivan je igrao fudbal. I trenirao ga u timu „Građanski“, koji je deo istorije nogomentnog kluba „Dinamo“ iz Zagreba. Imao je talenta, volje i ljubavi za tu igru. I bio blizu prvog tima. Ulagao je sebe u taj sport, sa ambicijama i početnim rezultatima koji su obećavali fudbalsku karijeru, koju su u prvom timu „Građanskog“ timu već postizali jedan Lehner, Jazbinšek, Matekalo i Franjo Glazer..

O tome svedoči i njegova ćerka Olga

Olga Lerik Milovanović

dipl. ing tehnologije

20

Tata je voleo i sport, a fudbal mu je bila pasija. Kao talentovan junior je aktivno igrao u „Dinamu”, tadašnjem „Građanskom”. Pričao je kako je sam smislio treninge da usavrši tehniku i kondiciju. Na ulici je driblao oko kamenčića, uvek sve uže postavljenih, a kondiciju je podizao tako što je kilometrima trčao za tramvajem kroz grad. Fudbalska karijera se okončala posle teške povrede i udarca u koleno. Tata se sa žaljenjem sećao tog kraja, ali je ostao vatreni navijač, posebno kada je igrala naša reprezentacija.

*

Povreda je, dakle, prekinula Lerikov put do prvotimca ligaškog tima iz Zagreba. Na taj način je izostala sportska karijera koja bi svakako na drugi način usmerila životni put mladog čoveka. I što je, u najmanju ruku, ironično, ta nikad izlečena povreda kolena, iznova će se pojaviti, na samom kraju života prof. Lerika. Na veoma dramatičan način.

Sudbina, fatum ili sticaj okolnosti iznova iskušava Lerika 1939. kada se Drugi svetski rat sa mnogih strana približava Jugoslaviji. Ivan je član Komunističke partije Hrvatske i Skojevac. Vatreni antifašista. Pametna, ali od mladosti i temperamenta usijana intelektualna glava. Sa nekolicinom drugova, Skojevac, na vest da će Benito Musolini, vođa italijanskih fašista, posetiti Rijeku, kuje plan da izvrše atentat na Dučea, koji uveliko pretil Evropi, a naročito Istri. Dolazak Musolinija u Rijeku u junu 1939. u kojoj više nema njegovog, Dučeovog, bivšeg idola, književnika i fašiste D'Annuncia, bila im je idealna prilika. Ali, partija je rekla – Ne!

Dr Todor Kuljić,

profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Sećam se, to je bilo negde krajem sedamdesetih godina. On je znao da se bavim istraživanjem fašizma, pa je želeo nešto da mi ispriča iz svog iskustva. Dobro se sećam, to je bilo u starom Pozorišnom klubu, razgovarali smo i on je pričao kako je sa jednom grupom Skojevaca, negde tridesetih godina planirao da izvrši atentat na Musolinija. Međutim, akcija je otkazana, jer je navodno, partija procenila da je akcija rizična.

*

Ova igra budućeg profesora sa sudbinom, po mnogim analogijama sudeći, mogla je biti neuporedivo neizvesnija od prethodne propuštene fudbalske karijere. Ipak, odluku je donela partija, Komunistička, koja će i docnije, dosta bitno, nastaviti da oblikuje životne okolnosti, još više da deluje i utiče na oblikovanje njegove intelektualne karijere.

Toliko o Lerikovim susretima sa sudbinom.

Građanski život Ivana Lerika, naizgled je nedramatičan, ali ne i svakidašnji i neinteresantan. Misli se, naravno, na onaj porodični i karijerni, jer duhovni i duševni prolazi dosta neprimetnije, započinje u Zagrebu 9. februara 1914. Dečak, nažalost, započinje život bez oca jer je Peter Lerik poginuo, pre Ivanovog rođenja, kao civil, u nekom puškaranju, zadnjem trzaju Prvog svetskog rata. Na obali reke Save. Prevodio je u nekom sporu zaraćenih strana, jer je govorio mađarski kao maternji, nemački, koji je naučio još u rodnoj Bačkoj Topoli, kao i hrvatski koji je vežbao pored žene Katarine, rođene Vraničić, Ivanove majke, koja je bila vredna i jednostavna žena, rođena u selu Sveti Križ, u Zagorju, u blizini Kumrovca. Gospođa Katarina, ostavši udovica, kao da je, iskoristila preranu i iznenadnu smrt muževljevu i sina prijavila kao Hrvata. A mali Ivan je mogao biti po ocu i Mađar, prermda se kroz život najviše osećao Jugoslovenom.

Ivan u Zagrebu završava osnovno i srednje školovanje. Potom, na Filozofskom fakultetu završava Romanistiku. Diplomirao je na temu Marsela Prusta, koji je na taj način zauvek ušao u njegov život. To je godina 1937. Do 1941. radi kao suplent u Šibeniku, dok

novembra te godine, kao osvedočeni komunista, ali i čovek čije poreklo nije za novu vlast čisto, od ustaša i Nemaca beži u očevo rodno mesto Bačku Topolu. Potom je bio profesor Gimnazije sa srpskim nastavnim jezikom u Novom Sadu (1941 – 1944). Nakon oslobođenja je direktor Filmskog preduzeća u Novom Sadu i na čelu Učiteljskog kursa u Vršcu (1944 - 1945), kao i prosvetni inspektor u Subotici (1946). Iste godine prvi put je službeno u Zrenjaninu, kao prosvetni inspektor. Godine 1947. postavljen je za direktora Gimnazije u Rumi.

Dr Draško Ređep,

književni kritičar i esjista

On je bio moj direktor u Gimnaziji. Došao je u tu staru školu, sa potpuno drukčijim odnosom prema poslu i prema đacima, a bogami, i prema profesorima. U toj prilično zaparloženoj sredini neposrednog oslobađanja od svega, ne samo od rata, četrdesetih, pedesetih godina, bila je pre njega, direktor jedna gospođa, ali je on uveo potpuno drugi red. Ne samo u smislu higijene, dolaska na časova, obilaska... Sećam se kad je dolazio da obilazi razrede, kada bismo imali pismene zadatke, gledao greške, on je već tada, osetio sam, bio čovek koji je cenio konkretni podatak, bez opštih mesta. Naoko hladan i neprijatan. Družio se s mojim ocem, dolazio u našu kuću. Njegov boravak u Rumi, mislim da je bio dve, možda najviše tri godine, ostao je veoma dobro zabeležen. Menjali su se direktori, profesori. U Rumu se stizalo po komandirovki, kako se to tada govorilo. On je, među različitim rukovodiocima škole, bio izdvojen po jednom drukčijem, malo strožijem, očevidno zapadnjačkom vaspitanju, načinu upravljanja tadašnjom školom, u sivom, oskudnom vremenu, rigidnom. Zapamtio sam ga zauvek.

*

Od 1947. do 1950. godine je inspektor Ministarstva prosvete u Beogradu. Ministar je u to vreme bio revolucionar Rodoljub Čolaković, koji mu predlaže da se nastani u Beogradu jer mu predviđa uspešnu i značajnu karijeru. U međuvremenu se mladi profesor Lerik zbližio sa svojom budućom ženom, Margitom Prašak,

profesorkom fiskulture iz Zrenjanina, što je možda bilo i presudno u odluci da odbije ponudu za ostanak u prestonici. A značilo je definitivni odlazak u Zrenjanin. U kome od 1950. oo 1954 radi kao profesor Gimnazije, a od 1954. pa sve do 1977. i svog penzionisanja Lerik je direktor je Druge muške gimnazije u istom gradu.

Dušan Radaković

bivši gradonačelnik Zrenjanina

Ja sam prvi put čuo za Lerika od Rodoljuba Čolakovića, poznatog intelektualca i revolucionara i prvog posleratnog ministra prosvete i kulture. To je bilo krajem 1949. godine, kada je on na skupu, tu pred današnjim Partizanom, govorio za aktiviste naše sredine o problemima novonastalog društva, a posebno o stanju i potrebi i zadacima u oblasti obrazovanja – kada je rekao: „Vaša sredina je u prednosti u odnosu na sve ostale jer imate druga Ivana Lerika.“

*

Tokom svoje karijere, braka i roditeljstva, društvenog angažmana, profesor Lerik piše eseje, kritike, rasprave i studije. I gradi svoju *Estetiku*.

Umro je 1998. godine, na prilično neobičan nači, spojivši, u izvesnoj meri svoju mladalačku fudbalsku povredu kolena, sa neminovnošću koja se većito prikrada ljudima.

Dok nastaje ovaj tekst o Ivanu Leriku zrenjaninski slikari, njih dvanaestoro, realizovali su zanimljiv projekat – slikanje zajedničke slike, poliptiha, u čast profesora Ivana Lerika u Gimnaziji u koju su išli, ili u kojoj su radili. Ovo je na neki način dnevnik nastajanja ovog platna, koje danas visi u zbornici Zrenjaninske gimnazije, kao omaž voljenom direktoru i dugovečnoj školi. Na projektu su radili

Milica Bjelanović

Rudolf Brkić

Flora Viorel

Jimmy Stepanoff
Aleksandar Kačar
Duško Kirćanski
Predrag Lojanica
Olivera Ludoški
Milutin Mičić
Rastko Stefanović
Dragana Starovlah
Radovan Živankić

Duško Kirćanski,
akademiški grafičar

Osim što o Ivanu Leriku znamo da je bio jedan od najboljih direktora ikada u našim gimnazijama, pošto je nekad bilo više gimnazija u ovom gradu, znamo i to da je bio vrhunski esteta, poznavalac umetnosti. I o tome je i pisao. Mi se nikada nismo upoznali, niti smo se ikad rukovali, a stalno smo se na ulici pozdravljali. U svemu tome bilo je neobično to što je uvek nosio šešir. Nosio je svoj šešir. I kad bismo se sreli, on bi sa blagonaklonošću pozdravljao svog javnog prijatelja.

Radovan Živankić,
akademiški slikar

Profesor je bio jedna fizički vrlo neobična pojava. U kom smislu? Bio je. rekao bih gabaritan, ogroman i imao je poseban hod, kao onaj popularni glumac, Džon Vejn.

Rudolf Brkić,

akademski slikar

Veličina Lerika je baš u tome što je bio kreativan, što je sve pratio. On je mogao da prati i da piše o filozofiji, o umetnosti koju je objavio u svojoj poznatoj *Estetici*.

Mr Branka Jajić,

novinar i publicista

Velik čovek, ali prirodan, jednostavan, kakvi su svi veliki ljudi i za sve nas, za mnoge od nas i pimer i uzor.

Bosiljka Radonić

profesor matematike u penziji

Sećam ga se kako sedi, za vreme odmora, u staroj fotelji zbornice i dočekuje svoje mlade profesore sa časa. A mi, mladi i ambiciozni, imali smo želju prvo njemu da saopštimo kako je čas protekao, da tražimo od njega savet, koje je on nama davao.

A ono što je bilo najinteresantnije, govorio nam je: „Pružiti ruku!“, kad sam pružila ruku, sa šakom okrenutom ka gore, on mi je iz svoje šake davao bombone.

Dr Budimir Košutić,

profesor Pravnog fakulteta u Beogradu

Sa profesorom Lerikom sam prvi put razgovarao u septembru 1956. godine. Zaustavio me je u dvorištu Gimnazije, i pitao – da li volim da igram šah? Ja sam mu objasnio da volim i da sam igrao šah i prethodne večeri u hotelu „Vojvodina“ jer me je pozvao čovek koji

me je odveo u Šah klub „Proleter“. Pitao me je: „Da li si pobedio?“, ja sam rekao: „Bilo je nerešeno.“ Rastali smo se. Nisam shvatio zašto me je to direktor pitao. Kasnije, od razredne sam čuo da sam bio prijavljen jer sam bio u noćnim satima u hotelu Vojvodina“. On je razumeo sve.

Olga Lerik Milovanović

dipl. ing tehnologije

Zavoleo je grad, školu, ovdašnju sredinu i ovde se vrlo dobro osećao. Bio je brižan i nežan roditelj. U detinjstvu i ranoj mladosti sam više bila vezana za majku i to nekako sa prećutnom saglasnošću oca. Posle mamine bolesti i smrti, tata i ja ostali smo upućeni jedno na drugo. Tu se naše uzajamno razumevanje i veza učvrstili do neraskidivosti. Pazili smo se. Bio je spreman da sasluša sve moje probleme, da prodiskutuje i da oprezno da savete. Imao je finu i nenametljivu prirodu. Tata je bio idealista. Govorio je, i bio uveren, da će u društvenom razvoju doći vreme kada će svako raditi prema svojim mogućnostima, a primati prema svojim potrebama.

*

Zrenjaninska gimnazija, koja je nedavno proslavila 170 godina, bila je ishodište Lerikovog života u ovom gradu. On je preko dvadeset godina, u ovoj zgradi koja je nekad bila Prva, Druga i Treća gimnazija, a nekad su je zvali i Lerikova gimnazija, gradio svoj životni san, u prosveti i gradu koji je voleo i kojem je posvetio sve svoje godine.

Rako Tomović,

profesor istorije

U Zrenjanin sam dolazio prvi put kao sportista, na neko takmičenje. Pričali su da imaju tri gimnazije. Ja sam mislio da je to jako veliki grad – tri gimnazije. I onda su svi pominjali tu Gimnaziju, u kojoj je Lerik direktor. I kažu – „Lerikova gimnazija”. Meni je to bilo malo čudno. Prvi put uđeš u grad i čuješ s kakvim oduševljenjem ljudi pričaju o direktoru gimnazije.

Primarijus doktor Đorđe Damjan,

neuropsihijatar

Pedagoški kapaciteti Ivana Lerika, proizilazili su iz njegove, u svakom pogledu, jedinstvene ličnosti. On je bio istovremeno običan, jednostavan čovek. Profesor, direktor škole, intelektualac širokog opsega, priznati autoritet i kao takav jedinstvena i autentična, grubo rečeno psihološki dobro upakovana ličnost.

Srđan Kamenković,

dipl. ing tehnologije

Lerik je dozvoljavao da mu na početku časa postavljamo razna pitanja. Mi smo se trudili da, pronalazeći iz raznih enciklopedija, nepoznate reči, da ga dovedemo u neprijatnu situaciju, misleći da neće znati da odgovori. Međutim, njegovo poznavanje više jezika, posebno latinskog i grčkog, uslovljavalo je da je on vadeći korene iz tih jezika, svaki put znao da odgovori na naše pitanje.

Jačim Milunović,

Stručni saradnik u Savezu sindikata

Kada smo krenuli u Gimnaziju, u prvi razred, imali smo zadovoljstvo da nam latinski predaje Lerik. On je jako dobro predavao, a mi smo bili i takvi i takvi, kao što đaci uvek jesu. I jednom uđe i kaže: „Danas ćemo imati pismeni”, zapravo bio je već najavljen pismeni. Naravno, kao svi đaci i mi smo spremili puškice, uredno, gde će ko sedeti, ko će preko čijeg ramena viriti. Zna se ko to zna, Mića Divljanović je bio sjajan, Zorica Omaljev, Ivan Ćurčin je isto dobro znao, u razredu se znalo ko je dobar. A onda uđe Lerik i kaže: „Da, ali ja neću biti tu, imam posla, obaveza”. I onda nam održi jednu besedu o mladosti, o čestitosti, o časti, da je to što jesmo upravo ono što treba da budemo i da je to sasvim dovoljno. I izađe čovek. Mi ostanemo. onako u tišini, nemi. Uradimo taj pismeni. Mislite da je neko prepisao? Kada je Lerik ocenjivao, bio je galantan, nije ocenjivao naše znanje, ocenjivao je naše poštenje.

Vojislav Laletin,

Professor i urednik u RTS

Jednom prilikom sedim ovako i ljubim se, u vreme velikog odmora. Prolaze profesori i smeškaju se, simpatično im je, voleli su mangupe. Nailazi Lerik, ođednom, austrougarska strogost, ali blagi naklon. Uvek blagi naklon, u očima. Nešto što je trebalo da bude prekor, a zapravo je na ivici smeha i zadovoljstva. I samo reče: „Amatis, amentis.” – zaljubljeni, zalučeni.

Dr Todor Kuljić

Ivan Lerik je imao osobeni ugled u ovome gradu i naročiti autoritet. Moglo bi se čak reći da je imao neku vrstu harizme. Naravno ta harizma nije bila kakva je obično bila u socijalizmu, nije to bila nikakva harizma moćnog partijskog, komitetskog funkcionera, niti

je bila neka harizma partijskog, partizanskog ratnika. Ne. Njegova harizma bi se, najkraće rečeno, mogla nazvati – harizmom razuma. To je bio intelektualac sa autoritetom, na čelu jedne vrlo značajne kulturne ustanove u tadašnjem Zrenjaninu. Intelektualac koji je svoj autoritet koristio, pre svega, za propagandu uma, a koliko se ja sećam ne ni partije, niti bilo koje druge vrednosti.

Dr Danilo Basta,

akademik

Među znamenitim i značajnim ljudima, koji su živeli i delovali u ovom gradu, njegovim ulicama hodali, svakako je bio i Ivan Lerik, tadašnji direktor Druge gimnazije čiji sam i ja bio đak četiri godine. Lerik je uistinu bio markantna pojava, ne samo u fizičkom pogledu, jer je bio poput atlete, visok plećat čovek. U platonovskom smislu reči, to ne govorim slučajno, čovek koji bi se mogao na daljinu prepoznati kada bi se video kako hoda Zrenjaninom. S druge strane, on je bio markantna pojava i kao ličnost. Bio je čovek širokog obrazovanja, širokih duhovnih horizonata, čovek koji je bio upoznat sa istorijom umetnosti, pogotovo je bio upućen u književna kretanja, i uopšte u istoriju književnosti. Pogotovo, imam utisak, znalac francuske književnosti, isto tako, naravno i naše književnosti. Reč je o čoveku koji se u sredini kakva je zrenjaninska, zaista izdvajao u svakom smislu reči.

Olga Lerik Milovanović

Između slikarstva i muzike, čini mi se, da je tata bio više privučen klasičnom muzikom. Veoma dobro je poznao opersku muziku i njenu istoriju. U jednoj našoj diskusiji o instrumentima i muzici, tata je rekao kako je ljudski glas najlepši instrument. Kao mlad dečak sa svojim školskim drugom, sate je provodio slušajući arije, u radnji sa gramofonskim pločama koju su držali Suhanekovi roditelji. Tata je, sa osmehom, pričao kako su on i Suhanek sanjali o karijeri operskih pevača. Objektivno gledajući, tata nije imao glas za takvu karijeru, ali je imao uho i uživao je u muzici. U sećanju mi je ostalo kako tata peva, za sebe ili za nas, arije iz opera „Nessun

dorma" iz „Tuorandot" od Pućinija, „Furtiva lagrima" iz „L'elisir d'amore" od Donicetija ili „E lucevan le stelle" iz „Tosca" od Pućinija. Za nenadmašne tenore je držao Bendžamina Đilija i Enrika Karuza. Tata je bio osetljiv na umetnost uopšte i znao je da se uzbudi do suza.

*

Most koji Zrenjaninci nazivaju mali most, ispod koga je nekada tekla rekla Begej, kao da na simbolički način prikazuje i dokazuje profesorov put kroz 20. vek. On pokazuje njegov život od Prvog, preko Drugog svetskog rata takođe, kao i perioda oslobođenja, sve do kraja veka, kada nastupa ponovo kapitalizam u ovim krajevima. On je simbol života koji teče u srednjoj Evropi.

Mr Branka Jajić

Ivan Lerik je bio iznad svega hrabar čovek, da nije ne bi prihvatio ideju eksperimenta. Reč je o Drugoj zrenjaninskoj eksperimentalnoj gimnaziji, a nije znao kako će da se završi taj eksperiment. Na sreću završio se vrlo uspešno. Imali smo dva smera, prirodno-matematički i društveno-jezički. ali su oba bila poednako razvijena.

Đorđe Damjan

Pedagoško-psihološke dimenzije ličnosti Ivana Lerika, kao profesora i direktora gimnazije značajno su nadilazile vreme u kome je radio i delovao, po čemu je bio ispred svoje profesionalne generacije, ispred vaspitno-obrazovne generacije. Zapravo Ivan Lerik je po svom delovanju, po svom radu bio ispred svog vremena. Svojim pedagoškim, psihološkim stavom, u funkciji profesora i direktora škole, Ivan Lerik bio je primer harizme i duševna hrana za veliki broj učenika Druge zrenjaninske gimnazije.

Dušan Radaković

Ostali funkcioneri znali su za ove njegove izuzetne vrednosti, za tu erudiciju, za to oratorstvo, za ime. Za njegovo ime koje prevazilazi okvire ove naše sredine. Ali malo iz bojazni, malo da bi snizili nekako njegov posao ubacili su ga u dnevno-političke zadatke, i tako dalje. Onda su se malo distancirali, ali ga nikad nisu obezvređivali.

Andelija Kojić,

bivša direktora Zrenjaninske gimnazije, prof. fizike u penziji

Moja malenkost ga doživljava kao ličnost pomalo atipičnu za ovu sredinu, u kojoj je ziveo i radio. Atipičnu po izuzetnom znanju, mislim eruditskom. Zatim po izuzetnim manirima u kontaktu sa ljudima, po širokoj artistskoj duši. I po jakoj volji.

Vojislav Laletin

Zašto je Lerik bio drugačiji, rekao bih barem iz tri razloga: najpre bio je prepoznatljiviji erudita, zatim bio je pedagog koji je iza strogosti, prividne strogosti, imao jednu blagost i ljudskost. I napokon, Lerik je imao komunikativnost kako sa đacima tako sa profesorima, kako sa slučajnim prolaznicima, tako sa đaćkim roditeljima.

Nedeljko Kuljić,

profesor sociologije u penziji

Ivan Lerik je sve što je činio u prosveti činio sa racionalističkim uverenjem da obrazovanošću i kulturom možemo pobediti ovaj svet bez poretka u kojem živimo. On je bio francuski đak, sledio je Volterovo načelo, da treba obrađivati svoj vrt. On je to na svoj način govorio – treba sačuvati svoju glavu.

Petar Crnogorac,

bivši direktor Gimnazije, profesor u penziji

Ivan Lerik je jedna neosvojiva tvrđava. I bez obzira koliko joj se približavali, koliko pokušavali da je osvojimo, uglavnom će ostati neosvojiva. Jednostavno, simbol zrenjaninskog školstva i simbol zaljubljenosti u prosvetu.

Dr Tibor Varadi,

akademik

Od svih, on je bio najmarkantniji intelektualac. To je nešto zračilo iz njega. Posle sam u univerzitetskoj karijeri sretao mnoge intelektualce, ali on je bio nekako mnogo uverljiviji od mnogih univerzitetskih profesora koje sam upoznao. Zatim, znali smo, i bilo je to važno, da govori više jezika, govori ono što je tada u Bečkereku bilo normalno – srpski, mađarski, nemački, znao je i francuski.

Danilo Basta

Okupili smo se u dvorištu gimnazije, i ođednom se pojavio Ivan Lerik, direktor. Ono što je mene tada impresioniralo, i ostalo mi u sećanju do današnjega dana, to je način na koji se on obratio đacima. Reкао je: „Dragi prijatelji“, za mene je to bilo nešto neočekivano, ali toliko blagotvorno. Toliko su to bile reči koje rasterećuju, koje oslobađaju od one zastrašenosti s kojom deca dolaze da budu đaci gimnazije. On je na taj način pokazao svoj humanistički i duboko pedagoški stav. On nas je prihvatio i primio kao domaćin svoga intelektualnog domaćinstva, i mi smo se, eto, od prvog tog dana osetili kao prisni đaci Druge gimnazije.

Jovan Caran,

lutkar, reditelj

On je nama predavao u Dramskom studiju – estetiku. Naravno, od Aristotelove poetike pa sve do Hegela, kao kratak uvod, ali je on nama predavao iz sopstvene *Estetike*, iz koje sam ja pokupio one postulate kojih sam se celog svog rada u karijeri držao. Nekad smo mi, i posle Dramskog studija, ostajali u kafanama, koje su bile svojevrsni univerziteti, gde smo raspravljali o tome na primer da li je fotografija umetnost, ako jeste zašto jeste, ako nije zašto nije...

Olga Lerik Milovanović

Tata je voleo Bodlera i Šekspira, Dostojevskog, Getea, Hermana Hesea, Džejmsa Džojisa i još mnoge druge. Čitao je jako mnogo. Vrlo često je čitao noću i do zore je svetlela lampa pored njegovog kreveta. Išli smo na tatinu inicijativu da odamo počast umrlim piscima. Posetili smo u Parizu, na groblju Per Lašez, grob Marsela Prusta, a u Cirihu grob Džejms Džojisa, koji je tu živio u egzilu, i sahranjen je na groblju Flunten. Otac je voleo da citira strofe austrijskog pesnika Huga fon Hofmanstala. Isticao je njegovu duboku emotivnost, osetljivost i lepotu rečenice.

Pero Zubac,

pesnik

Lerik je već svojom pojavom nagoveštavao autoritet. Način kako je hodao, način kako je govorio, način kako se obraćao učenicima, i način kako je delovao tom svojom gospodstvenošću. A znali smo da je levicar, skojevac, i kasnije ta njegova knjiga, zapravo njegova predavanja koje su sabrana kao knjiga, kao brošura. Sve je to govorilo koliko on dobro poznaje estetiku savremenosti.

Miodrag Mića Tabački,

scenograf

Ivana Lerika se sećam, dakle, onoliko dugo koliko pamtim. Iz detinjstva. Kasnije, u gimnaziji, on mi je predavao latinski i bio direktor te gimnazije i to je jedan od najfascinantnijih likova iz mog đачkog iskustva. Jedan slojevit čovek, ali reći ću sveznalica, jedan neverovatan pedagog, šarmantan čovek, kozer, divan predavač...

*

Profesor Ivan Lerik je u Narodnom pozorištu „Toša Jovanović“ nalazio svoje duhovno sklonište. Dolazio je ovde da posmatra predstave, da u pozorišnom klubu vodi beskrajne diskusije sa simbolistom Todorom Manojlovićem. Ovde, u pozorištu, u Dramskom studiju je držao predavanja iz svoje „Estetike“. Takođe on je pisao i pozorišne kritike, pun ljubavi prema glumcima.

Prvoslav Zakovski,

glumac

Priču o Ivanu Leriku čuo sam prvi put sedamdesetih godina, to su godine kad sam došao u Zrenjanin. Bolje sam ga upoznao u ovom Pozorišnom klubu, koji je u to vreme bio stecište poznatih pisaca, slikara, novinara, lekara, profesora... Moglo bi se reći da je u to vreme ovaj Pozorišni klub bio mala Zrenjaninska akademija. U svojim penzionerskim danima profesor Lerik je svakodnevno dolazio u ovaj klub. Bila je to relacija kuća-pijaca-pozorišni klub-kuća. Voleo je pozorište, pisao je pozorišne kritike. Bio je uvek dobronameran, pažljivo birajući reči da nekoga od glumaca ne povredi, jer voleo je glumce...

Stanko Ž. Šajtinac,

književnik

Između ostalih znamenitosti ove teatarske kuće, malih, skrivenih navika možda čak i tajnih, bila je jedna vezana za profesora Lerika koji je i dalje nastavio da u Pozorišnom klubu razgovara, pre svega o književnosti, literaturi. Sa prisutnim glumcima, gostima kluba, i nama, koji je trebalo da postanemo nekakvi pisci. Sve predstave pratio je iz bočne lože. Ta loža, spontano, dobila je ime „Lerikova loža”.

*

Zgrada Gradske biblioteke, koja danas nosi ime narodnog heroja Žarka Zrenjanina. To je bio treći deo trougla koji je ispisivao svakodnevno profesor Ivan Lerik. Šetajući po trgu, od Gimnazije, preko Pozorišta, do Biblioteke. Dolazio je da pročita dnevne novine. Uzimao je knjige koje bi kasnije čitao u svom domu. Ali se družio sa Simom Cucicem, značajnim piscem za decu, inače svojim prethodnikom na mestu direktora Gimnazije. Takođe, u ovoj zgradi živeo je i radio časopis „Ulaznica”, u kojem je Lerik bio član redakcije. Družio se sa generacijom mladih pisaca, koja kasnije napravila velika dela u književnosti Jugoslavije i Srbije. To su bili Vujica Tucić, Jovica Aćin, Pero Zubac, Luka Hajduković, i mnogi drugi koji su slušali i upijali znanje od velikog profesora romanistike Ivana Lerika.

Milan Bjelogrić,

direktor Gradske narodne biblioteke “Žarko Zrenjanin”

Biblioteka je bila jedna od adresa uz pozorište i galeriju gde bi Lerik često navraćao tražeći svoju lektiru i sagovornike. U ovom gradu još ima ljudi kod kojih nisu izbledele slike, koji se sećaju te ljudske gromade koj prelazi Mali most, i koja se obrušava ulicom Narodne omladine na putu prema svom domu. Usput bi pozdravljao i otpozdravljao. To nisu bili važeci običaju u to vreme, u tim društvenim relacijama. Želeo je na taj način da saopšti ona svoja davna levičarska uverenja i zanose francuskih revolucionara, jer je u tom gestu bilo znakova onog značenja bratstva i jednakosti.

Rudolf Brkić

Bio je tako velika ličnost da je mogao da predaje na nekom beogradskom fakultetu. Zvao ga je dr Dragan Jeremić da dođe u Beograd, da sarađuje sa časopisima, da predaje. Međutim, on je rekao – Ne. Ja sam zadovoljan svojom sredinom. Meni je svejedno gde živim. Mogu svuda da stvaram. Imam svoju sobicu! I tu eto je stvorio svoje najveće delo – *Estetiku*.

Nedeljko Kuljić

U svojoj *Estetici* napisao je da saznavati ne znači samo spoznati zakonitosti objektivnog sveta, već približiti se saznanju o samome sebi. I taj njegov duh prosvetiteljskog racionalizma je imponovao. Ja mislim da je to jedna od markantnijih razlika između njegovog vremena i ovoga današnjeg vremena u kome duh mladih ljudi, pa i ljudi obrazovanja, sve više osvajaju nihilizam i postmodernizam.

Rudolf Brkić

Lerik je bio za kreativnu nastavu. U kojoj je bilo puno elana, vitalnog elana koji je Lerik uvek isticao, kao nekad Bergson, ponekad kao Marsel Prust. Znači, imao je više ličnosti u sebi, koje je uvek prilagođavao prilici. Prilagođavao je, recimo, u nastavi, u praksi. Uvek je imao nešto da kaže, ali sa primerom.

Kao i sve ličnosti koje se pamte, koje su ostavile trag, one imaju nimbus, sporazumevanje, recepciju u takozvanim koncentričnim krugovima. Za neke, sa razlogom, on je tipičan kulturtreger, statista sa zadatkom. Dakle, u tom jednom od krugova on je tipičan kulturtreger, u ondašnjim vremenima socijalističkog kolektivnog zanosa. On je statista sa zadatkom da uništava sve ono što je zapadnjačko. On dolazi zakasnelo za taj krug. On nastavlja bitku iz šezdesetih godina, nastavlja svoj rat. U drugom krugu on je obrazovan, za naše uslove erudita sa neobično organizovanom erudicijom. Druga škola, Zagreb... Za treće, čovek pod „opsesijom”. To je jedna od sjajnih Lerikovih protivrečnosti – čitajući Francuze, i imajući Prusta pod uzglavljem, vodio je žestoku bitku protiv pobune, odnosno protiv rimejk situacije naše građanske kulture. On se zapravo nije pobunio protiv pojave, nego protiv nastavka građanske kulture. Sa kojom je on, bar javno, bar racionalno, prekinuo, a srcem je bio na drugoj strani. U tom smislu žestina njegovih rečenica važi i danas. Ja bih baš voleo da ih oslušnem iznova, i ovih dana. Ima tu strasti nemogućnosti razrešenja svoje vlastite protivrečnosti. On je protivrečna ličnost.

*

Ove dve naizgled skromne knjižice, publikacije, brošure, prva je „Simbolizam u književnosti”, a druga „O modernističkoj umetnosti”, doprinele su ukupnom neuspehu Lerikove glavne knjige, njegovog kapitalnog dela *Estetika*. U ovim knjižicama je sadržano Lerikovo učešće u polemici realizam – modernizam. U kome je Lerik bio na poraženoj strani. Ali to nije pravi razlog njegovog budućeg marginalizovanja. Partija, komunistička partija, je posle ovih knjiga, i posle polemika, zaključila da je bilo dosta, da ideološko-književni nesporazumi više ne služe ničemu, pa su rešili da provincijskog profesora ostave na mestu gde jeste, a njegova zakasnela *Estetika* je ostala, do dan danas, suštinski nepročitana.

Ubrzo sam iz biblioteke uzeo Lerikovu knjigu o modernističkoj umetnosti. Pročitao sam je u jednom dahu, ali na nesreću, skoro ništa nisam razumeo. Video sam jedino da se govori o nekom domaćem sukobljavanju oko književnosti, da se pominju neka imena meni potpuno nepoznata – Vasko Popa, Marko Ristić, Petar Džadžić, Zoran Mišić, Borislav Mihajlović, Miodrag Protić, Oskar Davičo i drugi. Da su na jednoj strani nekakvi realisti, a na drugoj nekakvi modernisti. Saznao sam i da se Ivan Lerik našao na takozvanoj 'poraženoj' strani, te da bi njegov put i karijera bili u mnogom drukčiji, to jest lakši i povoljniji, da u tom sukobljavanju nije bio gubitnik. Međutim, važno je nešto drugo. Važno je da u tom polemičkom sučeljavanju, danas se u to svako može uveriti, Lerik nije ispoljio duhovnu skučenost i zagriženi fanatizam. Da je doduše, bio ideološki opredeljen kao privrženik marksizma i socijalizma, ali ne i ideološki zaslepljen ili zadržt. Da je njegova upućenost u problematiku bila zavidna, da su njegova znanja o književnoj umetnosti bila na visokoj ravni. Da su njegovi estetički sudovi i merila ukusa bili promišljeni i obrazloženi. Da je razlikovao moderno i modernističko i prvo branio od drugog. To je neobično važno iz današnje perspektive, da je polemisao vešto i duhovito!

Draško Redep

Kad se danas gledaju njegovi stvaovi i kad se oslušne sa distance od pedeset, šezdeset godina, imaju u biti vrlo značajan selektivni karakter. Lerik je čino izbor, ne po srodnosti, nego tvrdeći, kao što i ja danas mislim, da ne idu razredi u budućnost, da nisu svi koji počnu da pišu eliptično, sažeto, recimo kao pominjani Vasko Popa, nego ulaze ličnosti. Nije on bio borac protiv modernizma, pod znacima navoda i borac po znacima navoda, nego borac za istinitu, iskrenu, često jednostavnu, ali nikada jednostranu literarnu spoznaju.

Prošlo je više od četrdeset godina od pojave kapitalnog dela profesora Lerika *Estetika* i skoro isto toliko vremena ćutnje, reklo bi se čak i nečitanja ovog estetičko-artističkog sistema. Da li zbog njegove izraženo marksističke orijentacije, profesorove skrajnutosti sa književne scene, ili promene ideološkog koncepta društva, tek nedavno, profesorka Zrenjaninske gimnazije, Aleksandra Maksić i njeni učenici, upustili su se u čitanje i promišljanje ovog zaboravljenog dela, nastalog polovinom 20. veka.

Aleksandra Maksić

profesorka Zrenjaninske gimnazije

Ostaje problematičan odnos prema savremenoj umetnosti, koja je po mišljenju gospodina Lerika, takva, da ne izražava suštinu socijalizma. Međutim Lerikov odnos prema savremenoj umetnosti ostaje određen paradigmom da je apstraktna umetnost strana socijalizmu, jer ne uspeva da izrazi istinu o ljudskom. Ne mogu se složiti s ovom ocenom gospodina Lerika jer savremena umetnost poseduje tu moć da bude britka kritika društva, kao društvena antiteza društvu. Savremena umetnost poseduje kritički potencijal da opominje čovečanstvo, na dehumanizaciju i na životni, politički kontekst, bez obzira na vreme u kom nastaje.

Aleksandar Nestorović,

učenik Zrenjaninske gimnazije

Delo *Estetika* profesora Ivana Lerika veoma je značajno za razumevanje samog pojma estetike. Takođe ono nam daje uvid u misaonu struju jednog intelektualca u vreme kada je komunistički režim u Jugoslaviji bio najjači. Ipak ovo deo je prožeto određenim subjektivnim elementima pri prikazivanju nekih umetničkih dela, kao i pri prikazivanju same umetnosti. Primer za ovo nalazim u odeljku analize jedne Mondrijanove slike kao neumetničke, ali lepe. Ovu sliku profesor navodi kao lepu iz razloga sto se boje izuzetno uklapaju, dok je navodi kao neumetničku usled opštosti i

jednostavnosti same kompozicije. Sa ovim se ne mogu složiti jer ne smatram da je jednostavnost dovoljan kriterijum da se slika odbaci kao neumetnička.

Olivera Sandu,

učenica Zrenjaninske gimnazije

„Manifest futurizma“ smatra se za uvod u modernu, i kako profesor kaže za sve glorifikacije destrukcije i ništavila, „...nema remek-dela čiji karakter nije agresivan.“, piše Marineti u ovome delu. On poziva sve u borbu, u rat, na uništavanje biblioteka i muzeja. Ovako radikalne i agresivan pristup, prirodno nisu bliski, niti shvatljivi ljubitelju klasične estetike. Ipak, moderna umetnost se ne može tako lako odbaciti kao puki hvalospev ratu i uništavanju.

Anastazija Žarevac,

učenica Zrenjaninske gimnazije

Treba napraviti razliku između umetnosti i umetničkog dela. Mislim da se umetnost može stvarati pukim postojanjem, dok umetnička dela traže svesnu nameru ili želju za njihovim kreiranjem, i možemo ih definisati kao čisto ljudsku tvorevinu. Iako se profesor Lerik i ja najverovatnije ne bismo složili oko definicije umetnosti, jer on smatra da ne postoji umetnost bez ljudskog, ipak znam na šta misli kada kaže da umetnost jeste večita, ali ne i umetnička dela.

Aleksandra Mačkić

učenica Zrenjaninske gimnazije

Postoje mnoga viđenja umetnosti koja tvrde da je ona samo čovekov svet i ništa drugo. Ljudska unutrašnjost u trenutku, unutrašnjost jednog umetnika, dakle jednog pojedinca, uslovljava kakvo će delo biti. Ona zavisi od čovekovih emocija i misli, a dokaz su nam brojni umetnički geniji, kao što su: Rafaelo, Van Gog, Pikaso

i tako dalje. Međutim, ne mogu da se složim sa stavom, da umetnost ili lepota ne postoje izvan čovekove svesti. Čovek je stvorio svoj svet umetnosti i smislio svoja pravila, koja se sve više i više produbljuju.

Angelina Frajić,

učenica Zrenjaninske gimnazije

Bez obzira na različitost moderne umetnosti, od vidljive stvarnosti u kojoj čovek obitava, nemoguće je ne doživeti umetnost. Koliko god ovaj svet bio nepodnošljivo savršen ili okrutan, čovek ima umetnost da preživi. Ako je naša istina da umetnost postoji zajedno sa ljudskošću, ipak nije umetnost ta koja sledi život, već život sledi umetnost, a umetnost je, uključujući i uticaj društva, najintezivnija forma individualizma koju svet pose duje.

Svetlana Todorović Gvozdenović,

profesorka u Zrenjaninskoj gimnaziji

Estetika profesora Lerika je zahtevan, teško prohodan i mnogoznačan tekst iz kog pored neosporne erudicije, kao da izbija jedan bogat i raskošan duh, stešnjen malograđanskom sredinom. Ostaje utisnuta slika Malarmeovog labuda, usnulog u magiji čežnje za nevinim mirom. Mogao bi biti protagonista Konstatinovićeve *Filozofije palanke*, a istovremeno, neko ko nije u nepomirljivom antagonizmu u odnosu na svoje vreme, zahvaljujući svesti, koja je ipak bila u stanju da dozira intelektualni utilitarizam i angažovano delovanje. Ta politična vremena uznemiravala su slobodarski duh, avangardnog pojedinca. Profesor Lerik je svakako neko ko je na sopstvenoj koži osećao te žaoke, toga vremena i te sredine, koja nije imala dovoljno snage da ga sagleda i prihvati u celosti. Prometejsko službovanje narodu, to je bio njegov životni zadatak. Velika svetlost u tamnim vremenima. I još uvek emitujuća.

Nedeljko Kuljić

Ogledao se u oblasti estetike, literature, osobito književne kritike i pozorišne kritike. Pedesetih godina je bio učesnik poznate rasprave između modernista i realista, na strani realista. Zbog stanovišta koje je tada branio, Davičo ga je nazivao klerikom, Petar Džadžić je docnije pominjao njegovu radikalnu kritičarsku metodologiju, a Miroslav Krleža čitao njegove oglede o Marselu Prustu. Isticao te oglede. Iako je Lerik tada branio jedan pogled na svet koji je bio već na izmaku. I u savremenim osvrtima na ovu polemiku pomilje se utemeljenost i eruditski karakter njegovog stanovišta.

Danilo Basta

To je i razumljivo za nekoga ko je još pre Drugog svetskog rata pisao o Marselu Prustu i Žilu Romenu. Zreli Lerik sigurno nije mogao, tako lako i tako neodgovorno, prenebregnuti ili zanemariti ono što je pisao mladi, dvadesetpetogodišnji Lerik. Takvim i sličnim svojstvima odiše i glavno delo Ivana Lerika, njegova *Estetika*, koja je objavljena 1972. godine u Zrenjaninu. Ona nažalost nije naišla na potreban odjek, niti je zauzela dostojno mesto u pregledima razvoja novije estetičke misli kod nas. Srećom, sve je to promenljivo jer duhovne konstalacije, čak i kad izgledaju čvrste i nepomerljive, ipak nisu zauvek date. Treba se nadati da će jednoga dana nastati ona koja će biti naklonjenija Ivanu Leriku i prijemčivija za njegovo delo. Bilo bi to zasluženno, bila bi to pravičnost prema jednoj upečatljivoj ličnosti i njenom duhovnom postignuću.

Rudolf Brkić

I tako, jednog dana, tu negde krajem prošlog veka, kad je bio penzionisan, svaki dan je sedeo tu ispred Galerije i Pozorišta sa drugovima i prijateljima. Uz crnu kafu itd. I negde oko pola dva, bila je jaka vrućina, mislim da je bio maj mesec, ne znam, juni... U senci ispod procvalih lipa, društvo se razišlo, on je ustao i krenuo kući. Da vidi svoju kuću, sa žutim ciglama, slična kao ona na Vermerovoj

slici, koju Prust spominje, ispred zida ispred kojeg je umro Bergo. Lerik nije stigao do kuće, da vidi žuti zid i svoju kuću. Došao je do reke, svetlucave kao đerdani ispod vrata Prustovih devojaka.

*

I onda, i opet, taj Mali most, svakodnevna okretnica Ivanovog zrenjaninskog života. Sudbina, koju smo spominjali na početku, u glavnoj ulozi. Ili ona puška iz pvog čina, koju spominje Čehov. Možda ipak slučaj komedijant Miloša Crnjanskog – koleno profesorovo, po svedočenju njegove čerke Olge, oštećeno još davno u fudbalskoj povredi... nikada valjano sanirano, popušta tog letnjeg dana. Profesor pada i glavom udara o beton.

Pao je na mostu i otišao u večnost, među bogove!

(Tekstovi preuzeti iz dokumentarnog filma *Profesor Ivan Lerik. Život. Epoha. Estetika*, u produkciji „Digital Style“, autora Zorana Slavića)

Draško Ređep

O Ivanu Leriku i književnim prilikama šezdesetih godina devetnaestog veka

(Novi Sad, leto, 2016.)

Lerik je poput Prusta odlazio u svet modernog da bi saznao šta neprijatelj radi. Prust je već bio bolestan u sobi obloženoj plutom noću se pripremao pažljivo da odlazi u salone, u čuvene kafane da bi video kako neprijatelj diše. Neprijatelj je ceo drugi svet. E tako je Lerik, ustvari, veoma tanano znao Rene Šara, Zuva i tolike druge, ali sa unapređenom odbojnošću, koja je skroz racionalna. Što se tiče njegove kritičke misli, ona je bila utemeljena na literaturi, filozofskoj literaturi koja je izričito zahtevala stvarnosno. Stvarnost je bila njegova korekcija za sve. I otuda, možda, valjda i samodisciplinom utvrđena njegova apsolutna negacija ironije. On nije bio duhovit čovek. Bio je strog, ali mislim da je ta strogost, kao u poznatom šlageru – trenirala strogoću. On je negovao taj stil otresitosti i po onome što sam ja znao iz rumskog perioda, on je u školi imao svega nekoliko časova, jer je vodio kuću, bio je direktor, ali da je isto tako bio odrešit, kategoričan. I zbog tog bitnog pedagoškog posla, pogotovo u onim vremenima, kada su stvari posmatrane crno belo, on je i ovde u žaru te polemike preterivao, ali je svesno preterivao da bi svojim argumentima dao veći značaj. Tako je Lerik, u stvari, u tom vremenu socijalističke obnove i izgradnje novog sistema. o kome bi sigurno u biti, u sebi intimno, imao šta da kaže, voleo mnogo šta od ovoga što je napadao. Ali je on malo zakasnelo shvatio tu svoju vojnu, tu svoju bitku za realizam. Recimo, uslovno protiv modernizma, ali lažnog modernizma, kao *diktando*, kao društveni zadatak, I u toj protivrečnosti je nažalost, a možda, i na sreću, jedna od njegovih najboljih osobina. On je intimno, koliko sam ja razaznavao, tada u razgovorima ali i čitajući tu knjigu o modernizmu, imao nekoliko intervencija u javnosti. On je *mrzeo* neke autore, mrzeo pod znacima nadova, odbacivao neke autore, a intimno je mislio na njih. To me podsetilo na jedno pismo Izeta Sarajlića, koga sam ja napao u jednom tekstu u *Letopisu*, u redovnoj svojoj rubrici pedesetih godina, a on mi je napisao pismo : „Znate gospodine Ređep, imam utisak da vi zapravo volite te pesme koje ste napadali”. Negde se otkrije ta pukotina, ne „raja” što bi rekao vaš sugrađanin (Milan Tutorov), nego ta pukotina duboke intime koju nastojiš da prevaziđeš.

Da se i razumemo, taj veliki dijalog realizam-modernizam, on je u biti socijaln dijalog i to je dijalog prošlosti, socijalizma. Kad je Tito rekao *ne* Staljinu, onda su Matići letovali mislim na Hvaru, i Matić (Dušan) je za francuske novine napisao – „Eto, konačno je sloboda stigla u socijalizam“. Zbog te rečenice, ne samo što je postao rektor, nego su ga zbog te rečenice, koja je dobro odjeknula u Francuskoj, podržali Brettom i Aragon, koji je tek kasnije bio protiv Tita.

Titu je trebala opozicija zbog Zapada. On je pustio modernizam, koji nikome ništa ne smeta. Enformela, nikad toliko nije kupljeno za društvene pare. Tako da je modernizam bio zastava za spolja, to je sve instalirano unapred. Prvi se probio likovni blok, sa dve čuvene izložbe Lubardinom i Konjovićevom, na Terazijama.

Onda Popa, sa „Korom“, i Mija Pavlović sa „87 pesama“ ,Davičo sa „Hanom“, dakle stvar je programirana. To nije nikom smetalo, to je zastava za zapad. To su kao naše parade prkosa za Zapad. Tako da je to u tom smislu, nema veze sa literaturom koliko ima sa socijalnim instinktom. Dosadio je svima sivi realizam, siva jasnoća stvari – zašto da ne bismo mogli da biramo. Nijedna azbuka na svetu nema jedno slovo. Srpsko čitateljstvo je postalo bogato onda kada je moglo da bira bar između A i B, između Zmaja i Laze Kostića, Rakića i Dučića i tako redom.

Povodi #2

HERCEGOVINA, MOSTAR, ŠANTIĆ U SUSRET STOPEDESETOGODIŠNJI CI PESNIKOVOG ROĐENJA

Ne ulazeći u staru raspravu šta je veliki pesnik i ko su najveći srpski pesnici, u jednom možemo biti saglasni: najneposredniji, najomiljeniji i najprisniji, velikom čitalačkom krugu najbliži naši pesnici su Branko Radičević, Jovan Jovanović Zmaj, Aleksa Šantić i Desanka Maksimović. Kad je o Šantiću reč, oslušnimo samo dvojicu njegovih savremenika, Jovana Skerlića i Veljka Petrovića. Prvi beleži: „U današnjoj srpskoj književnosti ima pesnika originalnijih i misaonijih, onih koji više kažu našem duhu, ima i živopisnijih, melodičnijih i veštijih, koji lepše zabavljaju naše oči i naš sluh, ali nema pesnika neposrednijih i iskrenijih osećanja, koji više govore našem srcu i onom što je najintimnije u našoj duši.” Drugi, pak, uz razložne tvrdnje o Šantićevoj samoukosti i njegovom laganom i teškom stvaralačkom razvoju, odrešito naglašava u odrednici za čuvenu Stanojevićevu *Narodnu enciklopediju srpsko-hrvatsko-slovenačku* kako je ovaj liričar bio doživljavan „i u širim slojevima našeg društva kao istinski nacionalni pesnik, pozvani izrazivač opštih osećaja i misli.”

Na eventualni prigovor o opštoj i književnoj neaktuelnosti Šantićevih tema i osećanja, pošto nas od njegovog života i dela razdvajaju tolike stvarne i prividne promene, lomovi i preokreti, možemo uzvratiti mirnom koliko i dalekometnom tvrdnjom Miodraga Pavlovića, jednog od najznačajnijih pesnika, esejista i antologičara našeg vremena, pritom „hladnokovog” intelektualca eliotovskog kova, kome se ne može prebaciti nikakva sentimentalnost: „Njegova toplina nam je potrebna, isto kao i njegovo muško suočavanje sa trajnim i sudbinskim problemima u nimalo lakom životu našeg čoveka. Svojom poezijom Šantić skoro antropološki simbolizuje karakterističan i protivrečan spoj našeg i balkanskog sveta koji je do danas aktuelan: spoj revolucionarnog elana i patrijarhalnog mentalnog okvira.” (Uzgređ rečeno, taj lep a „protivrečan spoj”, i danas manje ili više aktuelan, tu jednačinu muževnosti i topline, ovako je imenovao Pero Slijepčević,

pišući nekoliko decenija pre Pavlovića o Šantićevom životnom i stvaralačkom slučaju: „Krv junačka, duša devojačka.”)

Verovatno nisu nužni posebni dokazi o posebnom, kulturnom statusu našeg pesnika u njegovom zavičaju i svim sredinama u koje su dospievali i dospevaju, tokom tolikih seoba, njegovi Hercegovci. „Dijasporičan duh srpskog naroda” (sintagma nedavno preminulog Milorada Ekmečića), naročito očit upravo kod Hercegovaca kako u Šantićevom tako i u novijem vremenu, ogleda se između ostalog i u činjenici da danas pesnikovih zemljaka i njihovih potomaka ima u Vojvodini bezmalo koliko i u samoj Hercegovini. Otud i izrazit i izrazito plemenit njihov nezaborav – nazivi naselja, ulica, škola i biblioteka po pesnikovom imenu. Otud i potreba za negom jednog drukčijeg, unekoliko izbledelog sećanja. Naime, u Šantićevo vreme Novi Sad je Mostarcima glavno duhovno uporište. Mnogi pripadnici kulturnog pokreta u Mostaru, sa Šantićem i Svetozarem Ćorovićem na čelu, aktivno sarađuju sa Maticom srpskom i mnogim vojvođanskim časopisima, koji su tad najbrojniji i najzastupljeniji među mostarskom inteligencijom. Kulturni istoričari nas podsećaju da su se mnogi Mostarci školovali u Novosadskoj gimnaziji i Somborskoj preparandiji, da je mostarsko kulturno–umetničko društvo „Gusle” delovalo po modelu sličnih vojvođanskih društava i da su se tu i tad pevale srpske pesme iz Vojvodine, igrala vojvođanska kola i pozorišni komadi. Dosluh geografski razdaljenih a duhovno bliskih srpskih pokrajina ilustrovaćemo samo dvama detaljima iz Šantićeve stvaralačke biografije – podatkom da je prvu pesmu objavio u somborskom dečjem listu *Golub* (1887) a za svoju *Hasanaginicu* dobio nagradu Matice srpske (1911) – i jednom simpatičnom činjenicom „recipročnog” karaktera: među „dvanaest apostola”, kako su Mostarci nazivali grupu agilnih omladinaca, od kojih su najpoznatiji Šantić, Dučić, Ćorović i Atanasije Šola, bio je i Vojvođanin Jovan Protić, rodom iz Tovariševa, školovan u Šidu i Sremskim Karlovcima, bogoslov i humorista, koji je upravo u Mostaru, posle nekoliko sarajevskih godina, razvio svoju obilatuu spisateljsku delatnost.

Da su Šantić, Hercegovina i Mostar Šantićevog vremena mnogo više od lokalne teme i zavičajnog, nužno pristrasnog stava i interesa, posvedočićemo i iskazima nekih naših savremenika i, potom, samih stvaralaca i kulturnih poslenika iz najužeg okružja pesnikovog života i rada. Bez takvih, makar i ovlašnih podsećanja, naša bi predstava o korenima, značenju i značaju Šantićevog

pesništva mogla ispasti nepotpuna. Oslušnimo najpre pesnika Rajka Petrova Noga i, njegovim posredstvom, Vaska Popu. „Ako se malo bolje zamislimo, svi smo mi Hercegovci, samim tim što govorimo srpskim jezikom”, kaže Nogo, uzimajući za krunskog svedoka klasika srpskog modernog pesništva: „Vasko Popa je rekao da je Hercegovina Toskana našeg jezika.” Drugi pak Banaćanin, Čedomir Popov, predsednik Matice srpske, jednom prigodom kaže kako je Hercegovina „zbilja jedinstvena: ni manja zemlja, ni veći darovi istoriji, književnosti, nauci koje je darivala srpskom narodu”, sumarno podsećajući na „one velike vojskovođe, bundžije, nacionalne i socijalne revolucionare čija su imena donedavno punila srpske udžbenike istorije”, pa na magistralnu putanju srpske kulture i duhovnosti „od Miroslavljevog jevanđelja, preko Vuka Karadžića, Šantića i Dučića do plejade živih izvornih pesnika i istoričara”, izdvajajući od ovih poslednjih one od kojih je „mnogo učio, još više ih brstio, a ponešto naučio i pozajmio” – Vladimira Ćorovića, Vasilja Popovića, Radovana Samardžića i Milorada Ekmečića. A evo i jedne polurečenice Milana Kašanina, rođenog četiri decenije pre Čedomira Popova, u Baranji, opet dakle na srpskom etničkom rubu, u kojoj naglašava kako je Šantićeva i mostarska *Zora*, uz još nekoliko književnih glasila, spadala u „svetlosne signale u tami porobljenog naroda”. Približavajući se tako Šantiću i njegovom naraštaju, evo i tačne koliko i nadahnute tvrdnje Jovana Dučića, koji je bio uveren kako će Mostar „ostati zanavek grad jedne od najboljih srpskih generacija XIX veka. Ne samo jedna srpska pokrajina nego i jedna cela srpska otadžbina ne može bez tih imena biti potpuna.” Najposle, još jedan od pripadnika te generacije, iz reda onih mostarskih „dvanaest apostola”, Milan Ćuković, vrlo konkretno, sa živom samosvešću i razumljivom notom ponosa, ovako dočarava duhovno i pregalačko prvenstvo svoga naraštaja i svoje sredine u ondašnjim svesrpskim okolnostima: „Poslednjih godina prošlog i prvih godina ovog vijeka Mostar je u kulturno–nacionalnom pogledu zauzimao prvo mjesto u zapadnom Srpstvu. Slobodno se smije reći da je izvan Srbije pred njim stajao jedino Novi Sad, ako se uzmu u obzir kulturne ustanove i mnogo veći broj kulturnih radnika u Novom Sadu; ali s obzirom na kvalitet književno–kulturnog rada, Mostar stoji pred Novim Sadom, da ne spominjem Sarajevo, Cetinje, Dubrovnik i druga mjesta. A kako je u ono doba svaki javni rad, pa i književni i umjetnički, bio u isto vrijeme nacionalan, Mostar je bio na glasu kao najnacionalniji grad.” (Uzged rečeno, drugi jedan Mostarac, dr Jovan Radulović, svedoči pak da da su mostarski „apostoli” svoju

borbu za kulturni preporod Hercegovine vodili s toliko žara da su iz Beograda „činjeni prigovori da se ne ide u krajnost”. A kad je o Beogradu reč, evo opet i Dučića, opet iz *Gradova i himera*: „Ovo je bila jedna zagranična Srbija koja je vršila moćan uticaj i na Beograd, i na Cetinje, iz ovog Mostara, koji je bio jedna naša duhovna tvrđava, nezauzimljiva, neodoljiva.”)

Međutim, ram za sliku fascinantnog Mostara s razmeđe dvaju vekova, s njegovom Srpskom pravoslavnom opštinom, pododborom „Prosvejete”, kulturnim društvom „Gusle”, glasilima *Zora* i *Narod* i čuvenom edicijom *Mala biblioteka*, uz već pomenute velikane tog kulturno–nacionalnog kruga, takav dakle ram za sliku ne bi bio dovoljno čvrst bez nekih važnih istorijskih i kulturnih prisećanja. Tim povodom valja najpre pomenuti veliku pomoć i podršku svake vrste koju su iz samog grada Mostara imali hercegovački ustanci kako protiv turske vlasti (1875–1878) tako i protiv austrijske (1882), kao i činjenicu da ovaj grad i u godinama prividnog mira ostaje centar tihog otpora austrijskoj vlasti. Taj neugasivi duh borbene nacionalne svesti, čiji su nosioci agilni mostarski trgovci, zanatlije, bankari, preduzetnici i kulturno–prosvetni pregaoci, imao je, međutim, svoje korene još u prvim decenijama devetnaestog veka, kad Mostarce – po nalazima istoričara Vladimira Ćorovića – nalazimo u većem broju među prenumerantima Vukovih dela, dok neki od njih imaju i prilične biblioteke, s knjigama Gundulića, Kačića, Dositeja, Vikentija Rakića, Pavla Solarića, Milovana Vidakovića, Sime Milutinovića Sarajlije i Njegoša, a od stranih Puškina i Fortisov italijanski original *Putovanje po Dalmaciji*. Reklo bi se da se već tad i tu, uprkos znatnoj vremenskoj razdaljini, nazire potonje „mostarsko književno čudo” (S. Tutnjević) Šantićevog doba, u kojem je Mostar, po rečima Predraga Palavestre, „zahvaljujući najviše svome srpskom stanovništu, doživeo kratkotrajno ali istinsko zlatno doba u svojoj istoriji”. Drugde je, da i to kažemo, uprkos istim uslovima, bivalo drukčije. „Dok su u Sarajevu naše gazde sa Tašlihana”, piše Vladimir Ćorović, „zaslepljene i zaražene spoljašnjošću nove kulture, napuštale aktivan nacionalni otpor i pošle za novinom, želeći da se pokažu dorasli opštoj promeni stanja, dotle je Mostar, konzervativan i nacionalno strog do surovosti, ljubomorno čuvao moral i tradicije svoje patrijarhalne sredine.”

Novi, zaseban uvod razgovoru o Šantićevom pesništvu morao bi, dakle, makar ovlašno, ukazati na prirodu i razmere rečenog književnog čuda u maloj kasabi. Izdvojićemo samo nekoliko

impresivnih podataka: činjenicu da je pomenuto kulturno društvo „Gusle”, u kome je Aleksa bivao i glumac i horovođa i predsednik, izvelo od 1887. do 1910. oko 230 predstava, da je *Zora* (1896–1901) bila prvi čisto književni časopis u Bosni i Hercegovini, koji i danas zauzima visoko mesto u srpskoj periodici, a u kome su osim mostarskih autora sarađivali mnogi vodeći pisci onog vremena (Lj. Nedić, I. Vojnović, S. Jovanović, B. Nušić, R. Domanović, I. Ćipiko, J. Veselinović, S. Matavulj, S. Sremac i četrdesetak pesničkih imena sa ukupno oko 140 pesama), da je u *Maloj biblioteci* i s njom uvezanim *Prijegledom Male biblioteke* kao svojevrsnom alternativnom izdavačkom poduhvatu, čiji je nominalni urednik bio pomenuti „prečanin” Jovan Protić, u njenom dvanaestogodišnjem životu (1899–1910) objavljeno ukupno 110 naslova (čiji su autori, između ostalih, Skerlić, Uskoković, Pandurović i Grigorije Božović, a od stranih pisaca, obično u više navrata, Evripid, Rasin, Molijer, Šekspir, Gete, E. A. Po, Mopasan, Gogolj, Gorki i Čehov), da je u informativno–političkom glasilu *Narod* (1907–1908) delovao Risto Rinda Radulović, čiji je etički i estetički uticaj bio presudan na njegove mlade saradnike (Mitrinovića, Gaćinovića, Slijepčevića i Vidakovića) i da je, najposle ili ponajpre, mostarsku opsesiju književnošću obeležila i „pojava gotovo čitavih književnih dinastija kao što su Šantići i Ćorovići” (S. Tutnjević)! Jedan od svedoka tih zbivanja, Stevan Žakula (Ličanin koji je učio gimnaziju u Mostaru i u tom periodu pripadao mostarskom kulturnom pokretu) beleži kako je samo Mostar „mogao, kao Beograd svojim Ilićima, da se pohvali porodicama čiji su svi muški članovi bili rođeni pesnici i književnici”. Kloneći se u ovim beleškama neknjiževne biografistike, navešćemo samo pasus iz zamašne studije Staniše Tutnjevića „Književni i kulturni život Mostara” o poglavito duhovnim i stvaralačkim sklonostima i postignućima porodice Šantić. „Prema nekim svedočenjima kuća Šantića”, piše Tutnjević, „odrana je bila ponesena tim entuzijazmom koji se iskazivao zavisno od sklonosti pojedinih njenih članova i skromnih kulturno–književnih prilika u kojima su živjeli. Otac Alekse Šantića, Risto, ‘je često pevao uz gusle’ i ‘beležio svaku novu, njemu nepoznatu pesmu’, a osim toga ‘bio je naročito oduševljen Njegošem’ (J. Radulović) i cijelog *Lažnog cara Šćepana Malog* znao napamet. Književna aktivnost Šantićeve rano preminule braće Jeftana (1874–1896) i Jakova (1882–1905) svjedoči o dramatičnom preplitanju poezije i života. ‘Iz onog toplog doma izrasla su tri pesnika kao tri mostarska jablana iz jednog busena. Jeftan i Jakov možda nisu imali manje pesničke žice no

Aleksa', kaže Pero Slijepčević. Izvjesne književne sklonosti iskazane opsjednutošću Njegošem pokazivao je i Aleksin najstariji brat Pero, a njegov sin, Milan P. Šantić, također je bio pjesnik koji je u velikom vremenskom rasponu objavio dvije zbirke poezije (1941, 1966). I sin drugog Aleksinog brata Save, Milan S. Šantić, živio je od pera, publikovao je jednu zbirku poezije (1926), veoma uspješno se bavio novinarstvom i objavio nekoliko knjiga publicističkog karaktera."

Mada katkad opisivan, pa i otpisivan, kao jednosmerni tradicionalista, najbezličniji među prvacima naše pesničke moderne, čak i kao pojava poslednjeg narodnog pevača u umetničkom pesništvu (V. Petrović), Aleksa Šantić ima lepo i stabilno mesto u našim najznačajnijim antologijama (Popovićevoj, Mišićevoj, Pavlovićevoj, Egerićevoj), istorijama književnosti (Skerlićevoj, Deretićevoj, Palavestrinoj) i zasebnim kritičko–interpretativnim promišljanjima (poput onih iz pera Jovana Dučića, Pere Slijepčevića, Milana Bogdanovića, Vojislava Đurića, Branka Milanovića, pomenutog Miodraga Pavlovića, Dragiše Živkovića i Rajka Petrova Noga). Otud i naša nepretenciozna skica Šantićevog pesničkog portreta nužno ide tragom naznačene recepcije, uz podrazumevana kritička saglasja i nesaglasja, kao i eventualnu reaktualizaciju teme.

Tako jedna od prvih, gotovo neizostavnih tema svakog kritičkog razgovora o Šantiću biva određivanje njegovog mesta u trijadi Šantić–Dučić–Rakić. Tri pesnika a dva para, kako se to obično kaže. „Šantić i Dučić, u prvom periodu svog stvaranja oba vojislavovci i, zajedno sa M. Mitrovićem i M. Jakšićem, najvažniji pesnici devedesetih godina, dostižu”, po rečima Jovana Deretića, „punu stvaralačku zrelost u prvoj deceniji dvadesetog veka i u poeziji moderne obeležavaju dve suprotnosti: Šantić tradicionalizam, a Dučić modernizam i zapadnjaštvo.” Na stranu priča o tradicionalizmu, kojoj ćemo se još vraćati, valja u ovom razdvajanju Šantića i Dučića naglasiti i ono što ih združuje – onu „živu kulturnu i prosvetnu delatnost na buđenju masa”, u kojoj ih je, po opažanju Predraga Palavestre, vodila „ideja o duhovnom jedinstvu srpskog naroda, zajednička oslobodilačka težnja i sve izrazitija društvena svest, uobičajena za radikalni demokratizam građanske klase u toku sticanja njene moralne zrelosti i samosvesti”. Ono što pak uistinu deli u zrelim godinama dvojicu pesnika jeste *nepomičnost* jednog i neprekidno *stranstvovanje* drugog. U dobu kad, po iscrpnoj dokumentaciji Dragiše Vitoševića, bezmalo svi naši književnici i pesnici uče na strani i mnogo putuju (izuzev Pandurovića i

kratkovečnog Bojića), ni Dučić nije izuzetak – sa svojim unekoliko poznim studijama u Ženevi i potonjom blistavom diplomatskom karijerom u čijoj hronici i na čijoj mapi nalazimo Carigrad, Sofiju, Rim, Atinu, Madrid, Kairo, Budimpeštu, Bukurešt i Lisabon. A Šantić? On svojim nepomičnim životom – posle svršetka trgovačke škole u Trstu i Ljubljani . kao da napominje načelnu doslednost onih koji kretanju pretpostavljaju mir a svetu dom, kakav je bio slučaj s filozofom Imanuelom Kantom, američkom poetesom Emili Dickinson i grčkim pesnikom, Šantićevim savremenikom, Kostom Palamom. Ne praveći slična poređenja, Pero Slijepčević u nekoliko nezaboravnih reči, tačnih koliko i lepih, dočarava pesnikovu narav i udes: „ Diskretan i povučen, narodni čovek jer božji čovek, Aleksa Šantić više je voleo, što se tiče njega lično, sreću u malom krugu nego slavu u velikom.” Pa dodaje: „Dočekaio je obrnuto. Čovek familijarno nežan do krajnosti, kopao je grob za grobom i proživio samohran, bez ličnoga gnezda; a susreo slavu retku među pesnicima, da ga već od mladosti priznaju narodnim. Kao narodni čovek zaslužio je slavu još veću, da bude veliki čovek.”

Uprkos, međutim, „laskavom nazivu narodnog pesnika” i širokoj popularnosti, Aleksi Šantiću su „čisto umetničke vrednosti neretko osporavane kako u kritici njegovog doba tako i u poznijoj kritici” (J. Deretić), što je samo jedna od nekoliko dodirnih linija našeg pesnika s njegovim velikim uzorom – Jovanom Jovanovićem Zmajem. Zajednička im je, ponajpre, eruptivna produktivnost – imamo li na umu i nedovoljno poznatu činjenicu da je relativno kratkovečni mostarski pesnik, ne računajući drame, pripovetke i prepeve, objavio sedam pesničkih knjiga (1891, 1895, 1901, 1908, 1911, 1918. i 1929), sa približno sedam stotina pesama od kojih su mnoge spevane u lirsko–epskom dugom dahu i zamahu, a poneke zapravo pod istim naslovom („Grivna”, „Spomenci”, „Izgnanik” i dr.) okupljaju po desetinu ili dve relativno samostalnih, numerički razdvojenih pesama! Zajednička im je i širina tematsko–motivskog registra – od intime, idiličke i tužbaličke, do rodoljublja, kliktavog i prekornog, sa nebrojenim prigodama i adresatima, u Šantićevom slučaju od kulturnih i pevačkih društava u Tuzli, Prijedoru i Srbobranu do nekoliko desetina kako pesnikovih savremenika tako i velikana naše opšte i kulturne prošlosti. Istovetan im je i zajednički imenitelj sprezanja lične i kolektivne emocije, ljubavi za dragu i ljubavi za rod. Zajednička im je, dakako, i ona umnogome problematična (poznoromantičarska „cvetna” poetika i motivika,

koja kao da podrazumeva nedeljivost lepote po sebi slavuja, sokola, proleća, rose, smilja, kovilja, krina, ljubičice, spomenka i mirte od njihovih, često deminutivnih, apostrofiranja i evociranja u stihu. Najposle, i Zmajevu „milje i ozbilje” u poetskom poigravanju kovanicama i složenicama nalazi svoj odjek, doduše umereniji, i u godinama laganog Šantićevog pesničkog osamostaljivanja (*milolik, milook, milopjesma, svemilje, orlovanje, rajevanje, svevlašće, besmrće, besram i bestid*), kad njegovu leksiku obogaćuju i znane a sveže reči živog zavičajnog govora, poput *razdanka, prisjenka, pristranka, zahlađa i zagranka*.

Nije, međutim, Zmaj (uz pomenutog Vojislava) jedini Šantićev orijentir i uporište. Nespornu i često ponavljaju tvrdnju da Šantić stoji na razmeđu vekova, povezujući svojim delom „idejne i pesničke težnje jednoga i drugog” (J. Deretić), valjalo bi dopuniti i potkrepiti i nekim konkretnijim „kontaktološkim” nalazima o opsegu i prirodi tih veza. Jer one su, reklo bi se, takve da u opštijem smislu predstavljaju veći deo Šantićevog opusa kao svojevrsnu slikovnicu ili panoramu onog što se u 19. veku pevalo i mislilo, a u užem, poetičkom, stilskom i tekstološkom pogledu šarolik prizor intertekstualnih dodira – izričitih, citatnih, kriptocitatnih, aluzivnih i iluminativnih. I kad, na primer, naslovom ili podnaslovom pesma i ne pominje Zmaja, Jakšića i Ilića, mi u pesnikovom dvoglasu s prvim kao da čujemo odjek *Đulića uvelaka* („O, kako je strašna java. / Kako li me kivno prati!”), s drugim odzvon čuvene „Otađzbine” (... Stijena / Otađzbine drage, što visokim čelom / Kroz oblake stiže ...”), a s trećim (gde proleće „s vrhova tavnih gora magleni veo snima ...”) metrički i leksički bezmalo paradigmatičan vojislavljevski akord. Ove, ne posebno tražene, odzive trojici pesnika nalazimo u pesmama „Na groblju”, „Izgnanik” i „Proljeće”. Odzivi pesniku *Gorskog vijenca*, pak, kao da su pre u *duhu* negoli u samom *slovu* Šantićevih pesničkih poruka i oporuka. Poznatom njegoševskom trenutku pesme „Mi znamo sudbu” (1907), čiji završni tercet glasi „Sve tako dalje, tamo, do Golgote, / I kad nam muške uzmete živote, / Grobovi naši boriće se s vama!”, prethodila je slična, britko intonirana završnica pesme „Seoba” (1902): „Ne idite, braćo, od rodnoga praga, / Jer mučenoj zemlji mučenika treba ... // Treba muške snage i viteških ruka, / Treba Obilića i slobodnih lava ... / Treba vaše smrti i vašijeh muka ...” Pre profesionalnih ljubitelja književnosti, kritičara i istoričara, biće da je ovu pesmu najbolje pročitao pesnik Tin Ujević. „Taj poslednji okrutni stih, to nesmiljeno treba, treba smrti, treba muka,

treba mučenika”, piše Ujević, „to je velika riječ, daleko od običnijih rasplakanosti otadžbinskih stihovnih jeremijada, velika riječ koju je trebalo kazati, i to upravo danas! To je blagoslovljena, velika bezobzirna riječ dobačena ponosno poput zapovijedi, koja ističe nužnost žrtve i nalaže bezuvjetnost prijegora herojskoga (...) Smisao je, dakle, njegove patriotske poezije propovijedanje srčanosti, neustrašljivosti: ne plaćimo, borimo se (...) Kako je njegova vjera sloboda i domovina, njegov je moral energija muža.”

I tako, ukazujući ovlašno na neka Šantićeva tematsko-poetička polazišta, srodstva i susedstva, zakonito dođosmo do, skerličevski rečeno, njegove „dve omiljene teme: intimnog osećanja melanholije mladosti koja prolazi i žarke ljubavi prema narodu”. Biće da je ovaj drugi vis Šantićevog pesništva, posebno u svetlu naših nacionalno–istorijskih prilika s početka 20. veka, nužno privukao veću pažnju savremenika. Već 1901. Bogdan Popović, u poznatoj kritici Šantićeve poezije, dodeljuje pesmi „Ostajte ovdje” antologijski rang. U pomenutom osvrtu iz 1912. Ujević izričito tvrdi kako je Šantić „u prvom redu patriotski pjesnik, eminentno patriotski”. Skerlić godinu dana ranije u *Piscima i knjigama* kaže da je Šantić „najbolji rodoljubivi pesnik naš, koji poniženu i gotovo zaboravljenu rodoljubivu poeziju podiže do negdašnje njene visine iz doba Zmaja i Jakšića”, „dodavši joj još stvarniji, razumniji, moderniji sadržaj i značaj”, kako glasi dopuna tog suda u njegovoj čuvenoj *Istoriji nove srpske književnosti* (1914). Milan Bogdanović, pak, pišući o Šantiću kao rodoljubivom liričaru (1920), takođe akcentuje „to novo poetsko shvatanje ljubavi prema rodu i, pre svega, prema zemlji. Te njegove pesme”, dodaje ovaj kritičar, „znače nesumnjivi napredak prema romantično intoniranoj rodoljubivoj poeziji ranijeg vremena”. Rekli bismo, sa svoje strane, da patriotska lirika zrelog Šantića takođe znači veliki stvaralački iskorak iz njegovog ranijeg, višegodišnjeg, deklamatorskog klicanja slobodi, „neba šćeri”, rutinskog anatemisanja izdaje i lamentacija nad negdašnjom slavom i veličinom. Od maločas pomenutih pesama „Ostajte ovde”, „Seoba” i „Mi znamo sudbu”, preko ne manje poznate „Boke”, „Mojih očeva” i „Moje otadžbine”, pa do Skerliću posebno važnih stihova kojima naš pesnik pozdravlja srpske ratne uspehe 1912. i 1913, koji su „dali puno pravo njegovom nacionalnom optimizmu”, Šantićeva patriotska lirika postaje deo kulturno–nacionalnog pamćenja tolikih naraštaja i neizostavan, povlašćen sadržaj naših čitanki i antologija, od kojih, uz već pomenute, valja podsetiti i na

one koje su sačinili Zoran Gavrilović (1967), Milutin Lujo Danojlić (2004) i Nenad Grujičić (2012). Iz naših sećanja, međutim, kao da je potisnut onaj tužni slom Šantićevog „nacionalnog optimizma”. Učitelj bodrosti i ponosa, koji je i u najtežim godinama sokolio čitaoca – „ne kloni”, „uzdigni glavu” („Ne pružaj ruke!”) – a pritom s dubokom iskrenošću i toplinom propovedao jedinstvo sa braćom za koju u prošlosti „nismo znali da smo pleme isto” („Zaboravimo ...”), pesnik čije pesme „ispevane srpskim oficirima i vojnicima, koji su prvi doneli pobedničke zastave u Hercegovinu, kazuju najbolje (...) njegovo veliko oduševljenje i sreću što je doživeo ispunjenje onog o čemu je čitava života sanjao i pevao” (V. Ćorović), taj pesnik će uskoro po oslobođenju i ujedinjenju, uz materijalne teškoće i pogoršanje bolesti, doživeti i mutan, neočekivan razvoj političkih prilika. „Verovao sam: Srbin, Hrvat i Slovenac / Poleteše suncu. A, gle, duše slepe / U vrtlogu mržnje rasipaju venac / S ozarena čela otadžbine lepe.” Tako glasi jedna, ne najgorča, strofa iz Šantićeve za života neobjavljene pesme „Vrtlog”, u kojoj čitamo kako već tad „... ko zveri žedne / Koljemo se snova sve gore i gore”. Kao da sloga i sloboda ne mogu zajedno! A ono što je usledilo nadmašilo je i najcrnje slutnje. U Šantićevom Mostaru, u kojem je pred Drugi svetski rat živelo 8000 Srba, posle ustaških avgustovskih pokolja 1941. preostala ih je svega jedna devetina. Uz ovaj podatak Sava Skoka, u istoj knjizi (*Srbi u Mostaru*, 2001) čitamo, u njenom predgovoru, i ove rečenice Predraga Palavestre o strahotnom *vraćanju istog*: „Nedaleko od Mostara srušen je pravoslavni manastir Žitomislić iz XVI veka, u gradu je do temelja razorena Saborna crkva Sv. Trojice, koja je dominirala levom obalom Neretve i zajedno sa Starim mostom bila simbol Mostara. Od nekadašnjih oko 25000, koliko ih je na početku bosanskog rata živelo u Mostaru, danas, prema nepouzdanim podacima, ima manje od 2000 duša – jedva jedna desetina. Dva puta desetkovani u pola stoleća, oni se u gradu slabo čuju i gotovo ne primećuju.”

Pod senkom mučnog pitanja bez odgovora čemu lirika posle Aušvica, ili posle Jasenovca, Jadovna i velebitskih jama, gde su u mukama okončani životi i mnogih Šantićevih sugrađana. vraćamo se motivici njegove rodoljubive poezije, za koju je jednom rečeno kako više nego u drugih pesnika srodne inspiracije „naglašava patnju i mučeništvo kao najvažnije momente u istorijskoj sudbini srpskog naroda” (J. Deretić). Otud i blisko susedstvo, ako ne i nerazlučivost, patriotskih i socijalnih motiva u Šantićevom pesništvu. Otud, na

primer, i poznata pesma prevashodno socijalne inspiracije „O klasje moje” u *Antologiji srpskog rodoljubivog pesništva* Zorana Gavrilovića. Opevajući patnju i veličinu radnog čoveka, naš pesnik neretko, kao u pesmi „Sijači” (1911), uzdiže prizor truda do mitske i religijske visine „velikijeh djela”. Njegove socijalne pjesme, po opažanju Milana Bogdanovića, „Imaju svoju osobenu (...) emotivnu misaonost” i „nečeg poetski filozofskoga u sebi”, što je „izraženo na jedan originalan način, i prvi put u našoj poeziji ovako ne slučajno, već kroz jedan pesnički stav, i prvi put sasvim spontano, iz samoga pesničkoga bića i nikakvim posredstvom teorijski primljene misli”. Zanimljivo je da i kritička reč našeg vremena, neretko sklona estetizantskom iskušenju, bezmalo redovno iskazuje poštovanje kako za plemenitost i čovekoljubivost Šantićeve socijalne lirike tako i za primarno umetnički doseg. Pola stoleća posle Milana Bogdanovića, Miodrag Pavlović (1971) ističe kako je Šantić „veoma uspeo socijalni pesnik, pesnik revolta protiv ugnjetavanja i eksploatacije, pesnik koji govori u ime sirotinje, ne doktrinirano, nego svim svojim srcem i iskustvom”.

Međutim, i srećom, najboljim Šantićevim pesmama sa socijalnim tematsko–inspirativnim korenom kao da je tesno u rubrici socijalne lirike! Takav je pogotovo slučaj s pesmom „Veče na školju”, po mnogima najboljom Šantićevom pesmom i jednom od nekoliko najlepših u srpskoj poeziji. To je, možemo slobodno reći, biser–pesma, poput Kostićeve „Među javom i med snom”. O njoj je napisano bezbroj akademskih i školskih interpretacija, među kojima za ovu priliku privilegujemo tumačenja Dragiše Živkovića iz pete knjige njegovih *Evropskih okvira srpske književnosti* (1994). Od značajnih uvida uglednog književnog istoričara izdvajamo njegove precizne nalaze o metričko–ritmičkom i kompozicionom obrascu ove izuzetne pesme, o verijaciji njene poetske ideje u zaboravljenoj Šantićevoj pesmi „Hercegovac na molitvi” (iz 1901) i dugom, petnaestogodišnjem sazrevanju ove „intimne, mučiteljske i evokativne inspiracije” i, posebno, o transformaciji socijalne tematike i emocije „do jednog višeg stepena opšteljudske problematike” i vizije koja „izražava jedno osećanje duboke resignacije pred ukletošću čovekove sudbine”, što nam Šantića predstavlja „kao modernijeg pesnika, kao pesnika koji je mogao da stvara pesme i sa dubljom simbolikom i sa širim pesničkim registrom”.

Šantića „kao modernijeg pesnika“ vidi i Miodrag Pavlović, nasuprot prestrogom Zoranu Mišiću, koji našem pesniku, priznajući mu artistski umeće, ne oprašta tradicionalističku inerciju pozitivističkog, racionalističko–didaktičkog pevanja i mišljenja. Pavlović, pak, posle istinski nove, otkrivalačke interpretacije „Pretprazničke večeri“, zaključuje kako se „mora priznati da je Šantić pesnik koji se neizostavno nudi pažnji današnjeg čitaoca, ponovnoj analizi različitih aspekata prikrivenih pesničkih vrednosti“. Pre nego što se vratimo pomenutoj interpretaciji velike elegije, koju Deretić drži za Šantićeve „najznačajniju pesmu“, valja nam – makar ovlašno – predočiti intimističku sferu njegovog opusa, ne uvek razlučivu od one u znaku tzv. kolektivnih osećanja. Slično dvojstvo obeležava i pesništvo trojice prvaka srpske nacionalne romantike, Zmaja, Jakšića i Kostića. Povodom takve kreativne „istovremenosti“ druga iz mladosti, Dučić će kasnije (1932) zabeležiti: „Izgledalo bi da čovek ne može biti istovremeno i narodni borac i ljubavni pesnik! Ali se na Šantiću najbolje vidi da je veliki čovek sastavljen od više ljudi, i da je zato i viši od drugih.“ (Nešto će slično, docnije, napisati Kašanin u ogledu o Matavulju.) O Šantiću „ljubavnom pesniku“ i pesniku porodičnih osećanja često je i mnogo pisano, s posebnim naglascima na srodstvu njegovih stihova sa sevdalinkama, ali i na potresnoj lepoti njegove „Jedne suze“, koja, po Peri Slijepčeviću, „spada među najdirljivije ljubavne pesme u nas po tonu patrijarhalne i čestite iskrenosti“, te na onom nizu pesnikovih tužaljki za prerano pomrilo srođnicima i „dobom sreće, djetinjstva, milošte“. Da velika pesma nikad ne nastaje u jednom dahu nego da joj prethode godine emocionalnog i ekspresivnog fermentisanja znano je po predistoriji slavne Kostićeve „Santa Marija della Salute“, kao i po tragovima sazrevanja najvrednijih Šantićevih pesama – „Večeri na školju“ (1904) i „Pretprazničke večeri“ (1910).

Šta je, napokon, novo u Pavlovićevoj interpretaciji „Pretprazničke večeri“, napisanoj 1971. a uvrštenoj 1974. u njegovu knjigu ogleđa *Poezija i kultura*, deset godina posle pojave njegove čuvene antologije, u kojoj – na razdaljini od Save Nemanjića do Branka Miljkovića i Jovana Hristića – čitamo i Šantićeve elegije o kojoj je reč i njegov sonet „Mraz“? Pavlović zna i podrazumeva ranije osvrte na pesmu koju sad tumači, ne pominjući ih izričito, pa ćemo ovde u ciglo jednoj rečenici sumirati osnovne i neupitne utiske i ocene, svima nam znane iz sopstvenih i tuđih čitanja. Dakle, u ovoj dirljivoj tugovanki od trideset i jednog katrena, koju niko ne čita

„bez suze u grlu” (S. Kulenović), svako će ipak osetiti kako pesnikovu „olovnu težinu usamljenosti u opustelom domu” (J. Deretić) ublažava sećanje na idilično detinjstvo i negdašnju porodičnu sreću koliko i uteha koju pesniku donose pesme – i svoje „i drugova sviju / Što svoje duše na zvezdama griju” – a kojima je on tokom višedecenijskog pevanja posvetio mnoge svoje strofe, rukovođen, kako je lepo zapazio Pero Slijepčević, nesebičnim „etičko-zadrugarskim i domaćinskim” shvatanjem naše književnosti. Svoju interpretaciju Pavlović počinje podsećanjem kako je ova poznata i omiljena pesma „retko kad bivala preskočena kada se vršio izbor najboljih pesama naše poezije”. Pa dodaje: „Zaista, ona je i nostalgična i opisna, čuvstvena i tragična, konkretna i vizionarska. Međutim, pored svih čari kojima pleni, sluti se da se u njoj, u njenoj dubini, nešto događa.” Posle nekoliko redaka, opet kritičar veli kako se „u njoj nešto zbiva...” i sad započinje učena interpretacija na tragu saznanja iz etnologije i književne arhetipologije, gde su tumačevi sagovornici Veselin Čajkanović, Rože Kajoa i Robert Grejvs, a Šantićevi pesnički srodnici u krugu motivike i atmosfere sećanja na mrtve i viđenja mrtvih (obično vezanih za praznike i preprazničke večeri) Laza Kostić, Veljko Petrović, Gete, E. A. Po, Tomas Hardi i Fransis Žam. „Koliko mi je poznato”, piše Pavlović, „nisu tako česte pesme sa ovim i ovakvim motivskim sklopom. Praznična pesma garantuje poetičnu atmosferu, otvara granice u vremenu i prostoru, taj momenat je privilegovan, svečan; kod Šantića je, na prvi pogled, atmosfera kontrastna prema duševnom stanju pesnikovom. Dalje, prisutno je sećanje na mrtve u ritualnom smislu. Prvu generaciju mrtvih čine porodica i sused, a drugu, davna vremena, Strahinjčić Ban. Kao konkretan korelat pesme ovde je ritual, igra, zamenjen osećanjem, pretvoren u obred osećajnosti.”

Da li nas Pavlovićevo čitanje „Preprazničke večeri” kao pesme s retkim „motivskim sklopom” među naizgled srodnim tvorevinama praznične lirike može navesti na širu potragu za Šantićevim pesmama sa *duplim dnom*, kako glasi naslovna sintagma jedne knjige Ljubomira Simovića, za trenucima „prikrivenih pesničkih vrednosti”, kako bi rekao sam Pavlović, ili za makar još kojom „od onih malobrojnih njegovih pesama u kojima je on zapevao modernijim tonom, sa dubljom simbolikom”, po rečima poslovično odmerenog Dragiše Živkovića? Na potvrđan odgovor upućuju već i dve pesme Šantićeve koje pomenuti tumači priključuju onim najvrednijim – „Mraz” i „Noć”. Uvršćujući „Mraz” u svoju antologiju

Pavlović je zacelo imao ponajpre na umu vizionarsko–apokaliptičnu poentu ovog soneta (iz 1905), po kojoj je sudba pesnikovog srca „... kao sudba noći // Što vječno luta da dostigne sunce: / Prelazi mora, pustare, vrhunce, / No suncu nigda, nigda neće doći.” Živković, pak, tvrdi da je Šantić posle „Večeri na školju” „u vrlo uspjeljoj ‘Noći’ „ (iz 1906) pokazao „svesnu težnju da od lirskih pesama – izliva srca – pređe i na složeniju i dublju misaonu liriku”. (Dodajmo da, nimalo slučajno, kao i u pesmi koju Pavlović privileguje, Noć, pisana velikim slovom, biva i u ovom sonetu – hvatajući se nebesa „kao crni pauk” – opsesivni pesnikov motiv i simbol. Recimo usput da, po našem računu, ovu leksemu nalazimo u naslovima petnaestak Šantićevih pesama, od kojih pet glasi istovetno: „Noć”).

Najposle, kao da u ovim godinama, nakon Pavlovića i Živkovića, pesnik i esejista Rajko Petrov Nogo traga s najviše sreće za onim manje nam znanim Šantićevim „avetinjskim” i „apokaliptičnim”, da ne kažemo *gotskim* štimunzima i vizijama. U predgovoru Nogovom strogom i svedenom izboru (*Naš stari dome i druge pjesme*, 2004) posebnu vrednost ima njegovo tumačenje „Žetelaca”, „rijetko navođenog Šantićevog soneta iz 1913. godine”. (Podsećamo, uzgred, da drugi ocenjivači određuju razdoblje 1905–1910. kao stvaralački najsrećnije Šantićeve godine.) Nogo u „Žeteocima”, pod velom konvencionalne deskripcije i idile, gde je „naoko sve meko, svileno prozirno”, otkriva drukčije, sablasne boje i značenja, „htoničnog pauka i prijeteću mahovinu”, „onostranu viziju posvemašnje smrti”.

Šantić, očigledno, nije ispričana priča. Iza dvosmislene reputacije narodnog i školskog pesnika, skriven je i jedan drukčiji, „onostrani” pesnik. Ali i bez te kompleksnije, modernije poetičko–poetske crte, kao da se poneki Šantićev hendikep prometnuo u njegovu vrlinu! Cena njegove vezanosti za Mostar, Hercegovinu i lokalnu atmosferu je, znamo, visoka, ali je možda upravo ta *nepomičnost* učinila da pesnik „sačuva u sebi netaknutu osećajnost, arhaičnu, intuitivnu, otvorenu”, te nas „magijom te sačuvane, stare osećajnosti Šantić pleni i danas” (M. Pavlović). Najposle, ni vezanost ovog „tužnog hercegovačkog Jeremije”, kako je Šantića video o. Justin Popović, za patnje, veličinu i iluzije jednog istorijsko–socijalnog tla i vremena nije nužno, kao i u Njegoševom stvaralačkom slučaju, sužavala njegov kreativni doseg. Naprotiv.

jul–avgust ‘17.

Aleksa Šantić, *Sabrana dela*, Beograd – Gacko, 2008.

Aleksa Šantić, *Naš stari dome i druge pjesme*, priredio Rajko Petrov Nogo, Srpsko Sarajevo – Beograd, 2004.

Jakov Šantić, *Sabrane pjesme*, Beograd, 2005.

Jovan Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd, 1997.

Jovan Deretić, *Istorija srpske književnosti*, Beograd, 1983.

Predrag Palavestra, *Istorija moderne srpske književnosti*, Beograd, 1986.

Dragiša Vitošević, *Srpsko pesništvo 1901–1914*, Beograd, 1975.

Dragiša Živković, *Evropski okviri srpske književnosti*, V, 1994.

Pero Slijepčević, *Sabrani ogledi*, Beograd, 1956.

Miodrag Pavlović, *Poezija i kultura*, Beograd, 1974.

Vladimir Ćorović, *Mostar i njegovi književnici u prvoj polovini 19. stoljeća*, Mostar, 1907.

Jovan Dučić, *Gradovi i himere*, Beograd, 1940.

Srbi u Mostaru – rasprave i ogledi, urednik Borivoje Pištalo, Beograd, 2001.

Snežana Ilić, *Atanasije Šola – prilog izučavanju kulturne i političke istorije Srba u Bosni i Hercegovini*, Novi Sad, 2011.

HERCEGOVINA I NJENI PJESNICI

1.

Da bi jasnije bilo o čemu govorimo kad govorimo i pjevamo o Hercegovini, neophodno je da se spustimo u prošlost, u vrtloge duboke, burne, treba li reći i tragične istorije ove zemlje. Bez istorijskog konteksta, bez te dubinske projekcije, teško je razumjeti sudbinu Hercegovine, narav Hercegovaca i neka osnovna svojstva onoga što je o njoj napisano i ispevano.

Iz nepreglednog mnoštva ličnosti i događaja koji su oblikovali istorijsku, nacionalnu i kulturološku svijest – duh i dušu Hercegovine, izdvaja se po svemu Sveti Sava, odnosno princ Rastko Nemanjić kome je Humsku zemlju na upravljanje dao njegov otac Stefan Nemanja. To će biti najviša svjetovna služba onoga koji će postati i ostati prvi među Srbima. Neko u šali reče da je Rastko Nemanjić, u stvari, pobjegao od Hercegovaca, glavom bez obzira, i da se nije zaustavljao prije Svete gore. Šalu na stranu, iako Hercegovci bez nje ne mogu, a ozbiljno valja reći kako će upravo ta činjenica da je Hercegovina zemlja Svetog Save presudno uticati na kulturni i duhovni život u ovoj srpskoj, nemanjićkoj zemlji, o čemu svjedoče ne samo toponimi vezani za Savino ime, narodne priče i legende, već i brojne crkve i manastiri koji su građeni (i bjesomučno rušeni) po čitavoj Hercegovini. Isidora Sekulić lijepo i tačno kaže da su Nemanjići, a zatim i njihovi nasljednici sagradili mnogo više bogomolja nego dvoraca i palata.

Ogromni i sveobuhvatni uticaj Svetog Save i svetosavlja trajno je učvrstio onu integrativnu svijest hercegovačkih Srba o pripadnosti svesrpskoj cjelini čiji je centar bila i ostala Srbija, bez obzira na to šta se sa njom događalo i događa. Otuda nikome ko je držao do sebe i do koga je narod držao nije padalo na pamet da, pored žive Srbije, diže prestonice po hercegovačkim čukama, iako se tamo još mogu naći carske omeđine, a pretendencije na presto

nikad nam nije manjkalo. Sa tim na umu, sa dubokom sviješću i osjećanjem da čuvaju nešto više, trajnije i vrednije od svog malog zavičaja, hercegovački Srbi su ratovali i na Kosovu, u velikim bunama i ustanicima, kao dobrovoljci u Prvom svjetskom ratu, kao stradalnici u Drugom i ovom zasad posljednjem. Oni su u stvari, ne pitajući za cijenu, uvijek branili zemlju Svetog Save i ispunjavali kosovski zavjet.

Uz svetosavlje, koje je dubinski pokretalo i nosilo sve važne istorijske događaje i oblikovalo svjetonazor tzv. malog čovjeka, ovdje je naglašeno prisutan epski duh, odnosno epsko nasljeđe. Predanja, priče i legende o svecima i ustanicima prenošene su s koljena na koljeno, a junačke pjesme o Kosovu i kosovskim podvižnicima, hajducima i uskocima pjevane su uz gusle mnogo prije nego će ih sakupiti i na svijet izdati Vuk Stefanović Karadžić, još jedan veliki Hercegovac.

O tom sveprožimajućem epskom duhu svjedoči i sposobnost većine Hercegovaca da, bez po muke, pređu iz običnog govora u deseterac.

Svetosavlje, junačka epika, patrijarhalna kultura i njen moral – to su svijetli stubovi koji su Hercegovinu, u svim strašnim istorijskim iskušenjima, održali kao uspravnu zemlju! I zaista, kad makar i letimično pogledamo istoriju Hercegovine i biografije znamenitih Hercegovaca, lako ćemo se složiti sa vladikom Atanasijem Jevtićem, jednim od najvećih savremenih teologa u pravoslavlju, kad kaže da Hercegovina nije nikakva periferija već matična srpska zemlja.

Najvjerniji Savin sljedbenik na Hristovom putu je svakako Sveti Vasilije Tvrdoški i Ostroški. Rođen kao Stojan Jovanović u Popovom polju, on je duhovno stasavao u manastiru Zavali, potom stolovao u Tvrdošu, da bi u ostroškim liticama sagrađio manastir – jedno od najsvetijih i najčudesnijih mjesta u pravoslavlju. Svetom Vasiliju posvećene su mnoge crkve u Hercegovini, a ime ovog svetitelja i čudotvornog zaštitnika ne izgovara se sjedeći ni u najvećoj zabiti. I više od toga – njega su, kao nekoga ko je ipak sa strane, za svoga primili i priznali čak i Crnogorci.

Ključna figura srednjovjekovne Hercegovine je svakako Stefan, Šćepan, Stjepan... Vukčić Kosača po kome je Humska zemlja i dobila ime. Bio je, kako neki vele, prvi renesansni vladar na Balkanu,

sposoban u svakom pogledu, surov, beskrupulozan, poročan, lukav i prevrtljiv, pa ipak naivan u odnosu na majstore makijavelizma. Tukao se i mirio sa svima – sa dubrovačkom i bosanskom vlastelom, čak i sa ukućanima. Sagradio je mnoge kule i gradove, od kojih je Herceg Novi ostao najpoznatiji. U Sopotnici kod Goražda podigao je crkvu i posvetio je Svetom Georgiju. Iako zamršen i protivrječan on je, prije i poslije svega, bio herceg od Svetog Save i čuvar njegovog groba, što nije bilo lako ni onda, kao što nije lako ni danas.

Od značajnih ličnosti koje su ostavile dubok trag u istoriji treba pomenuti Božidara Vukovića Podgoričanina. On je, već početkom 16. vijeka, kroz goraždansku štampariju uveo Hercegovinu u Gutenbergovu galaksiju, pa čuvenog grofa Savu Vladislavića i moćne feudalce Miloradoviće Hrabrene. Oni su, pored niza značajnih poslova koje su uradili za svoj rod, bili ktitori manastira Žitomislić.

A Žitomislić je sveti simbol svekolikog hercegovačkog stradanja. I trajanja – uprkos svemu.

Da nije bilo duge i teške otomanske vladavine, srpska kultura bi se razvijala u jedinstvu vizantijske duhovnosti i slovenske duševnosti i dala Evropi nešto izuzetno vrijedno, pisao je Jovan Dučić. Ali otomansko carstvo je ovdje predugo trajalo i ostavilo gotovo nepopravljive posljedice. Tek od sredine 19. vijeka, kad je velika i strašna imperija krenula silaznom putanjom, otpočele i hercegovačke bune i ustanci iz kojih će izrasti niz istorijski značajnih figura – Luka Vukalović, Pero Tunguz, Mičo Ljubibratić, Bogdan Zimonjić, Stojan Kovačević... Ti ustanci su surovo ugušivani; odmazda je bila strašna i krvava, a narodna bježanija – najčešće u Srbiju – masovna i nepovratna. Ali „vatra bune“, potpirivana viševjekovnom žudnjom i borbom za slobodu, koja je bila i ostala mjera svih pregnuća, nije se više mogla ni krvlju ugasiti. Iz tih poraza, opšteg očaja i rezignacije nicao bi, gotovo po pravilu, već u sljedećoj generaciji još snažniji i žešći oslobodilački zanos. Taj će zanos intenzivno i tragično proraditi i u generaciji okupljenoj oko Mlade Bosne čiji je idejni tvorac bio Vladimir Gaćinović, a istaknuti protagonisti Dimitrije Mitrinović, Bogdan Žerajić, Trifko Grabež i niz dugih mladih i darovitih intelektualaca. Poseban fenomen predstavljao je, krajem 19. i početkom 20. vijeka, čuveni mostarski kulturni krug koji su, pored ostalih, činili Aleksa Šantić, Jovan Dučić, Svetožar Ćorović, Atanasije Šola, Osman Đikić, Risto Radulović...

Neuporedivim zanosom, znanjem, predanošću i hrabrošću, oni su jednu orijentalnu kasabu preobrazili u živo kulturno i umjetničko središte, ne samo u hercegovačkim okvirima. I svoje zanose, kako obično biva, skupo platili. Ostala je anegdota o tome kako bi, usred kafanske sjedeljke, neko od „mostarskih kulturnih apostola“ naglo ustao od stola: „Izvinite, moram skoknuti do zatvora, ostao sam im dužan tridesetak dana.“ Ovako nešto može se čuti samo u Hercegovini.

Dvadeseti vijek bio je za Hercegovinu vijek velikog stradanja... Razne vrste torture i veleizdajničkih procesa kroz koje su prošli gotovo svi istaknuti nosioci borbe za nacionalno, kulturno i vjersko oslobođenje, nastavljeni su masovnim odmazdama nakon i zbog sarajevskog atentata. Stradanja u Prvom, a naročito u Drugom svjetskom ratu – progoni, svirepa ubistva, masovno bacanje u zloglasne ustaške jame... opšta su i tragična mjesta istorijske sudbine hercegovačkih Srba. Ono što je tada propušteno sistematski je dovršeno u građanskom ratu s kraja 20. vijeka. Misirski bogata dolina Neretve „očišćena“ je od Srba, a tragovi njihovog viševjekovnog postojanja divljački su zatrti.

Ovo su samo krhotine, nasumično izdvojene, tragičnog istorijskog iskustva sa kojim se mora suočiti svako ko o Hercegovini govori i pjeva, čak i onda kad to iskustvo direktno ne tematizuje.

2.

ALEKSA ŠANTIĆ je prvi, a možda i najveći lirski pjesnik Hercegovine, tačnije rečeno onaj ko je o njoj najljepše pjevao. Šantić se dugo rvao sa moćnim epskim nasljeđem na jednoj i zahtjevima moderne lirike na drugoj strani, da bi se u srećnom trenutku domogao širokih prostora naše patrijarhalne kulture i bogatog i tragičnog predačkog iskustva. Stojeći na razvalinama patrijarhalne kulture, kako kaže Pero Slijepčević, pjesnik je uhićen izvornom snagom narodnog života, ali istovremeno duboko tužan što jedan svijet, jedan moral, duh i duša toga svijeta nepovratno nestaju. Šantić je znao, bolje rečeno osjećao da se taj svijet sa svojim herojskim duhom i svetosavljem, može oživjeti, da ne kažem vaskrsnuti samo

lirskim stihom, jer bi deseteračka pjesma već tada zvučala kao parodija. Samo je tako duševan pjesnik, duboko saživljen sa svojim stradalnim narodom mogao reći – „mene sve rane moga roda bole“, a da niko, do danas, ne posumnja u iskrenost ovih stihova. I jedino je očajnik i usamljenik, u ime svih, mogao da krikne: „I kad nam muške uzmete živote / Grobovi naši boriće se s vama“, a da to ne zvuči parolaški, već kao lirski eho one Njegoševe strašne lozinke – „neka bude što biti ne može“!

Šantićevo saučešće u patnji težaka, ugljara, ribara, sijača... nije nikakva sindikalna solidarnost trgovačkog sina, već se radi o dubokoj, istinskoj hrišćanskoj samilosti i saosjećajnosti sa novim golgotskim mučenicima. Njegov molebni poziv da ostanu u zavičaju i pitanje: „zemljaci moji, dokle ćete, dokle“ – i danas zvuče potresno kao u času nastanka. Kao rijetko ko, Šantić je svojim stihom dotakao onu duboku, zapretanu žicu narodne duše i tajnu antropološku šifru pod kojom, kao duhovna i jezička zajednica trajemo. U toj zajednici Šantićevi stihovi još uvijek trepere kao one niti „koje vežu nerođene sa mrtvima“, kako bi rekao Stevan Raičković.

Drugi, ali neodvojivi dio njegovog opusa čine pjesme o Mostaru, gradu pjesnikove mladosti, svetkovine čula, porodične sreće, gradu svjetlosti, behara i šadrvana, nebeske plaveti i duševne vedrine, onog grada u kojem: „moje srce leti i kliče i gori / po rodnome kraju rasipa se zlatno“...

Naročitom i neponovljivom ljepotom zare Šantićevi mostarski uveoci – elegije i tužbalice nad rodnim gradom koji je, kao i onaj gorštački, patrijarhalni svijet, neumitno nestajao i raščaran tonuo u mahalsku tjeskobu. Poezija Alekse Šantića je svojevrsni kontrapunkt ode narodnom duhu, mostarske kantilene i molitvene tužbalice nad razvalinama patrijarhalnog svijeta kao velike porodice.

Aleksa Šantić je umro u rodnom gradu za koji je bio opsesivno, a ispostaviće se i tragično vezan – u dubokoj samoći i rezignaciji. U predsmrtnim časovima priviđali su mu se crni konji i crni konjanici koje će, neku deceniju kasnije, ugledati i Branko Ćopić, još jedan sušti i neponovljivi lirik.

JOVAN DUČIĆ je u svoje stilizovane, do artizma dovedene katrene jedva pripuštao sadržaje konkretne, prijesne stvarnosti. Nema u njima buke svakodnevlja ni bijesa istorije, niti tragova

„niskog rođenja pod mrakom“; nema stvarnih događaja, toponima ni likova, osim idealizovanih – ženskih i carskih; rijetki su folklorni elementi i epski prizivi, iako se zna da je o usmenom stvaralaštvu imao veoma visoko mišljenje.

Sve je to kod ovog pjesnika prigušeno lepetom krila i „šuštanjem zvezda“ i podvrgnuto parnasovskoj stilizaciji i simboličkoj sublimaciji. Tako su čulni utisci, gotovo po pravilu, pretopljeni u duhovne simbole, a pejzaži u duševne snimke.

U toj „šumi simbola“ skriveni su i zapretani i tragovi zavičaja koji se kod Dučića pojavljuje u bojama, mirisima i šumovima, u atmosferi južne zemlje, često spržene sušom, u leutarskim jutrima, u večernjim odbljescima voda, u jablanovima i čempresima, kao simbolima vertikalnog postojanja, ali i u onom cvetu „što tu crn je cvetao“ i nizu drugih zapretanih slika i prizora, a ponajviše u svjetlosti i suncu koje se kod Dučića često pojavljuje u množini. I to, čini mi se, osim mitološkog i poetičkog ima i stvarno pokriće i opravdanje. Kad se nađete u pjesnikovom zavičaju, ponekad se učini, kao da tu ne grije samo jedno sunce. Tako i ono šuštanje zvezda, koje je svojevremeno zbunjivalo tumače, pjesnik je mogao čuti u gustim i modrim nebesima nad Hercegovinom.

Dobri poznavaoци Dučićeve poezije reći će da je do preumljenja i preobražaja ovog mediteranskog paganina, pofrancuzenog Srbina i zatočenika helenske ljepote, došlo nakon posjete Svetoj zemlji. Meni se ipak čini da se ne radi o nekom naprasnom preobraženju, već više o punom duhovnom i stvaralačkom zrenju do kojeg je Dučić došao temeljnije i sistematičnije od većine naših pjesnika. Nema sumnje da je Sveta zemlja ostavila dubok i svijetao trag u pjesnikovoj duši i da je neizbježno prizvala u sjećanje zavičajne pejzaže i biblijsko stradanje dalekih sunarodnika. Dovoljno je bilo da pomisli na rodnu kuću koja više liči na vitlejemsku pećinu nego na savremene nastambe, pa da dodatno proradi „imaginacija sjećanja“. I proradila je punom snagom i ljepotom u *Lirici* – u onom već pominjanom jedinstvu osvojene vizantijske duhovnosti i sačuvane slovenske duševnosti. *Lirika* je nastajala u vrijeme još jednog velikog i strašnog stradanja Hercegovine koje je istinski potreslo već ostarjelog i u tuđini usamljenog pjesnika. Otuda, jednim dijelom toliko gorke sumnje, dramatičnog samopreispitivanja i unakrsnih pitanja samom Tvorcu o njegovoj „najsavršenijoj tvorevini“. I tu se

iz dubine ovih stihova čuje krik usamljenika u koji je sažeta i patnja njegovih dalekih zemljaka, u kojoj je istinski saučestvovao. U tom smislu Dučićeva testamentarna zbirka (kao i manje poznate pjesme koje je objavljivao u *Amerikanskom Srbobranu*) može se čitati i kao knjiga duboke i potresne odanosti zavičaju.

Tek pola vijeka nakon smrti Dučić će „otvoriti vrata na Trebinju“, a Šantić ona mostarska nije ni zatvarao. Njih će brutalno razvaliti neki novi varvari.

I jedan i drugi umrli su u velikoj samoći, kako otmenim duhovima i priliči. Njihova poezija se odavno prelila preko književno-teorijskih ustava u narodnu dušu i postala važan dio kolektivnog identiteta, baš kao Njegoševa, Brankova, Zmajeva, Desankina, Ćopićeva... A povremeno zaboravljanje velikih ljudi i djela takođe je dio, da ne kažem, naličje tog istog identiteta.

3.

Srpski pjesnici koji su se u književnosti javili i stasavali u godinama i decenijama nakon Drugog svjetskog rata osvajali su i usvajali raznovrsna iskustva moderne lirike – svako po mjeri sopstvenog talenta i senzibiliteta. Pjesnici Hercegovine – a o njima je ovdje riječ – imali su i imaju dodatno iskušenje – kako se stvaralački suočiti sa poezijom velikih prethodnika Šantića i Dučića. I zaista svako ko se tamo lati pera (a može svaki drugi, kako je Andrić primijetio) mora da se odredi i primjeri prema ovoj dvojici dioskura i pritom razriješi osnovnu dilemu – da li je stvaralački djelotvornije dopjevavati velike prethodnike ili se od njih, po svaku cijenu, otklanjati.

Izbor pjesnika o kojima je ovdje riječ sasvim je subjektivan, nepretenciozan i, razumije se, nepotpun. Bez obzira na razlike koje su među njima uočljive već na prvi pogled svi oni, pjevaju o svom malom i čudesnom zavičaju sa gotovo zaumnom ljubavlju i dubokom odnošću, čak i onda kada ga kude. Treba neizostavno reći da su o Hercegovini lijepe pjesme napisali i Antun Branko Šimić, Mak Dizdar, Anđelko Vuletić, Veselko Koroman i drugi, ali ovdje je

riječ samo o srpskim pjesnicima i njihovom viđenju hercegovačkog zavičaja.

VLADIMIR NASTIĆ je jedan od pjesnika čija poezija nosi dubok i neizbrisiv zavičajni pečat. Nastićev rani stvaralački period obilježilo je tjeskobno traganje za onom dragocjenom individualnom nijansom – u pjesmama klasične strofe i naglašene emotivnosti na jednoj strani i pokušaja sa popinski redukovanim izrazom, na drugoj strani. U tom grozničavom naporu da uhvati korak sa modernim pjesničkim kretanjima, Nastić se pjesnički osovio u *Blagovijestima*, a do punog sopstvenog glasa došao u najboljoj svojoj knjizi *Kad se s proljeća oglasi kukavica*. Pjesnik se vratio (ako je ikad i odlazio) svom nevesinjskom zavičaju, slikama i prizorima teškog sirotinjskog života u neprestanom rvanju sa silama nemjerljivim, sa čudima prirode, mukama svakodnevlja i zulumima istorije. To je svijet u kojem se od svih ptica najglasnije čuje kukavica koju u Nastićevom kraju, ne bez ironije, zovu pjevačica, a onomatopeju njenog pjeva prevode u vječitu opomenu – ku–puj–kruv. I druge kukavičje poruke, uz gavranove pripjeve tamo su prijemčivije i razumljivije, nego pjesma ševe, gugutke ili slavuja. U Nastićevoj pjesmi, u odjeku kukavičjeg pjeva čuju se glasovi davnih predaka i promiču likovi oca, majke, djeda, babe... smjenjuju se i prepliću slike iz minolog svijeta koje je pjesnik u dramatičnim odlomcima vidio dječijim očima. To rano iskustvo gladi i oskudice i ratnih strahota proradiće u košmarnim, fantazmagoričnim slikama, u iskidanim, drhtavim stihovima...Traumatično dječije iskustvo i sudari zgranutog lirskog subjekta sa čudesima savremenog svijeta proizvešće najbolje Nastićeve pjesme, za čiju autentičnost jamče izvjesna tematsko-motivska anahronost i jezička arhaičnost. Nastićeva pjesma čuje se, ponekad, kao eho iz jame, te strašne metafore Hercegovine.

U sarajevskim noćima znali smo, uz ostale, govoriti i ove pomalo jesenjinovske Nastićeve stihove:

Šta će meni ovolika kuća
 I u kući ove čudne stvari –
 Moju kuću od blata i pruća
 Vjetar stalno raznosi i kvari.

Vjetrovi istorije raznijeli su i male i velike kuće, a ostali su gorki i tmasti stihovi kao u pjesmi jednostavnog naslova

HERCEGOVINA

...Odlaze ne vraćaju se
Ubi ih grdan glas
Imena u krstače urezali
Pritajila se Hercegovina
Guje u njedra savila
Kažem voda
Čatrnja zaječi – nema
Ni glas iz nje prazne ne odjekne.

VUK KRNJEVIĆ je pjesnik tamnog glasa, kao i Nastić, ali većeg tematsko-motivskog raspona, raznovrsnijih formalno-stilskih postupaka i naglašenije poetičke svijesti, što samo po sebi u poeziji ne mora, a često i nije od presudnog značaja.

Krnjević se u književnosti javio prije šezdeset godina knjigom *Zaboravljanje kućnog reda* i već u njoj odškrinuo Vjetrena Vrata kao ključni simbol zla i nasilja što će do danas ostati opsesivna tema ovog pjesnika modernog senzibiliteta, zavidnog književnog i drugih srodnih znanja. Kod Krnjevića je uočljiv pojačan rad lirskog intelekta, neprestano usložnjavanje pjesničkog izraza i najčešće slobodni stih, ponekad na granici proznog izraza, kao u višedjelnoj pjesmi

2.

Gdje su sada oni koji nisu ukopani. Evo u vjetru ležim, u povjetarcu. Slušaj kako struji: sasvim sam opkoljen. Vjetar hladni, vjetar usporeni. Visoko sam na brdu, smjerni dijak. Jednu ruku mi oblak nosi, drugu vjetar razgrađuje. Srce mi je od kamena, oči opustjele.

Gdje su sada oni što su posječeni, gdje su jadne lutalice...

Gdje su sad oni koji nisu ukopani.

Pjesnik nije osluškivao samo govor stećaka i drugih biljega davne prošlosti, već se počesto nadnosio i nad sarajevski karakazan, a naročito nad hercegovačke jame u kojima su skončali i mnogi od njegovih bližnjih. O tome pjesnik pjeva u potmulim, teškim stihovima, baš kao što je teško i iskustvo koje prenose, u zgusnutim simbolima i razgranatim asocijacijama koje ponekad nije lako razgrnuti i razabrati.

Mnoge Krnjevićeve pjesme ispjevane su kao balade, basme, tužbalice i zapjevke i u neprestanom su zvučnom i semantičkom dosluhu sa narodnom lirskom pjesmom i drugim oblicima folklornog stvaralaštva koji čuvaju kolektivno iskustvo. To preplitanje drevnog i savremenog ličnog i zajedničkog iskustva omogućuje pjesniku da stvori svojevrsnu viziju Hercegovine kao htanske i nebeske zemlje istovremeno i da je ucrtu u jedinstvenu „slikovnicu užasa“. U svijetu zla i nasilja, istorijskog i svakodnevnog, poezija bi svojom duhovnom snagom, istinom i ljepotom trebalo da djeluje barem utješno, ako je već izgubila izbaviteljske moći. Otuda vjerovatno i ustuk u naslovu Krnjevićeve možda i ponajbolje pjesničke knjige. Ali sumnja u sopstveni značaj i magijske moći odavno se uvukla u modernu poeziju i postala jedna od gotovo

obavezujućih pretpostavki pjevanja. I gonetanje epitafa sa stećaka i drugih nadgrobnika i pjesme o hercegovačkim jamama, jesu zapravo varijacije o „vječnom vraćanju istog“ i neprestanom čovjekovom stradanju na zemlji. A pjesniku je jedino preostalo da o tom stradanju posvjedoči što, bez obzira na ravnodušnost svijeta, i nije tako malo kako nam se, u trenucima malodušnosti, ponekad učini.

U odnosu na Krnjevića i Nastića, SVETISLAV MANDIĆ je prozračniji, raspjevaniji i vedriji pjesnik. On je i naslov oproštajne Brankove pjesme preinačio u – kad mlidijah živeti iako je, izgleda, naslijedio njegovu elegičnost. Ako među potonjim pjesnicima treba tražiti nasljednika (ne i epigona) Alekse Šantića, pogotovo onog mostarskog, onda je to svakako Svetislav Mandić. Njegova „laka i nežna“ lirika, lišena i rodoljubivog patosa i orijentalne čulnosti, sva je od finih, eteričnih preliva sjećanja i sjete. A sjećanje i sjeta su, valjda, iz istog korijena. Mandićeve elegične molitve, prizivaju svakidašnjim riječima jedan davno minuli svijet i njegovo, ali i pjesnikovo milosno doba, kako je naslovljena i Mandićeva najbolja knjiga u nevelikom opusu. Njegovi stihovi teku i žubore u govornom, čak i pjevljivom ritmu, providni kao virovi Neretve, na čijem se dnu mogu vidjeti bjeluci. Prožete dubokom i neizlječivom nostalgijom za jugom i njegovim svijetlim čudesima Mandićeve pjesme rijetko prelaze u sentimentalnost i patetiku:

Znam topole kraj reke i pregršt sivih mlinica
 I ono groblje na bregu skriveno smokvom i narom,
 Znam ljubičasto nebo, prepuno malih ptica,
 Znam jedno južno veče nad Mostarom.

Pa često kad se osamim i ruke kad se skamene,
 sa mnom korake udvoji seta dosta stara,
 ja slutim to je ona potajno došla po mene
 Zbog jedne davne nežnosti,
 Zbog Mostara.

(Davna nežnost)

Ono najbolje kod ovog pjesnika je zaista o Mostaru i zbog Mostara. U njegovim jednostavnim i pamtljivim stihovima treperi ta nepojamna mostarska svjetlost, koja je i Andrića zbunjivala i miješa se sa prosjajima sa naših fresaka o kojima je Svetislav Mandić posvećenički brinuo do kraja života i o njima napisao nekoliko antologijske pjesme.

Kad god se pomene stražilovska linija i stražilovski način pjevanja, meni se učini da tom pojmu, pored Crnjanskog, Desanke, Raičkovića, Lesa Ivanovića... najbolje pristaje ime Svetislava Mandića.

On je napisao relativno mali broj pjesama, ali sasvim dovoljno da ostane u srpskoj poeziji.

Da Hercegovine ima više u duhu i jeziku nego u ekonomiji i demografiji, uvjerljivo pokazuje i poezija GOJKA ĐOGA koja jeste zavičajna u jednom dubljem, dučićevski simboličkom smislu. To se najprije vidi po bogatoj zavičajnoj leksici, u sinonimskom obilju koje potiče iz onog svijeta u kojem je svaka stvar, svaka pojava, svako stvorenje, duhovno i duševno stanje, karakterno svojstvo... imalo ime i mnoštvo nadimaka i priimenaka. Kao vješt, obrazovan i vrhunski obučen majstor stiha, Đogo iz tog obilja bira samo ono što je iskustvom predaka prosijano i ugrađeno u usmeno, folklorno nasljeđe. Ta raskošna leksika današnjem čitaocu možda zvuči egzotično i arhaično i u dobroj mjeri nerazumljivo. Ali to što se unuci i djedovi danas jedva sporazumijevaju na istom jeziku jeste problem koji uveliko prevazilazi književne okvire i pjesničke kompetencije.

Đogo je jedan od rijetkih hercegovačkih pjesnika koji svoju poeziju ne zasniva na epskom deseteračkom nasljeđu, niti na klasičnoj lirskoj podlozi. Njegov slobodni, redukovani, hercegovački štedljivi stih, ritmički i melodijski bliži je Nastasijeviću i Popi nego Šantiću i Dučiću, a „zavezani“, šifrovani jezik, emotivna suspregnutost i neutralnost, floralna i zoološka ili pak toponimska simbolika, te razgranata, zamršena asocijativnost drže njegovu pjesmu u stalnom dosluhu sa folklornom fantastikom. Tako i vuna, odnosno runo iz najboljih i najpoznatijih Đogovih knjiga vuku „geografsko porijeklo“. Poput drevne Rusije i Hercegovina je u civilizacijskom smislu zemlja vune i drveta. A kamen je, razumije se, uračunat na samom početku.

Gojko Đogo je iz svog hercegovačkog zavičaja – iz njegove mitologije i istorije, usmenog predanja i folklor, iz biblijskih pejzaža, iz biljnog i životinjskog svijeta... usisao dragocjene simboličke zalihe i ugradio u cjelovit, mjestimično hermetičan i neprohodan opus u kojem traga za univerzalnim značenjima, ali istovremeno i zavičaju polaže račune. Evo nekoliko stihova sa početka i s kraja Đogove pjesme

HUMNINA

Ovde je moguće za mrndele pokupiti svu vunu
 U vreme striže
 Ujesen trgovati ovčom vunom
 Stare magarce mule i žilave brdske konje
 Izvoziti za Italiju i Austriju
 Može čovek živeti od koprive
 Kazalca i klenove kore
 Može umreti niodčega...
 ...Ovde noć nema ponoći
 A letopisac hrast u omotu ispucale kore
 Ne može da zabeleži ko ostavlja kome
 Dublji žig u mesu i u duši
 Spomenika nikad nije nedostajalo
 Tvrđih kamenih prema životu.

PERO ZUBAC je „Mostarske kiše“ napisao prije pedesetak godina, a još nije u potpunosti odgonetnuta tajna uspjeha i dugovječnosti ove poeme. Nastala je, dakle, u vrijeme kad su na jednom kraju naše književne scene odjekivali stihovi Matije Bečkovića i Brane Petrovića, dok su na drugoj strani mnogi Zupčevi vršnjaci grozničavo tragali za novim, modernim izrazom, složenim poetskim strukturama, „objektivnim korelativima“, semantičkom polifonijom i, u skladu sa poetičkim naložima, potiskivali emocije iz svojih stihova kao romantičarski balast. Zubac je, čini mi se, gotovo intuitivno ostao na staroj dobroj lirskoj poziciji i jednostavnim

stihovima u govornom tonu i živim sintaksičkim obrtima pokrenuo onu iskonsku emociju koja nikoga ne ostavlja ravnodušnim. „Mostarske kiše“ su tih godina pljuštale na našoj javnoj sceni, pa je i sam autor u estradnom zanosu ponekad znao pokisnuti. Osporavane sa katedri i drugih visokih mjesta „Mostarske kiše“ i dalje romore dok njihove avangardne vršnjakinje ne pamti gotovo niko. Bilo kako mu drago, tek ova poema ljubavi i mladosti ostaje svojevrsni književni, pa i kulturološki fenomen.

Promočen „modrim kišama“, Zubac će se dugo i uporno vraćati gradu svoje mladosti, „pod mostarsko plavo od nebesa kube“, kako bi rekao Skender Kulenović, i ispjevati niz elegija, evokativno ubjedljivih, jezički stišanih, jednostavnih i starinski lijepih. U njegovim mostarskim stihovima pisanim potkraj prošlog vijeka, kad „minusmo i mi“, sve su čujniji tamni tonovi i vidljivije slike koje slute još jedan rat koji će onaj Mostar pretvoriti u strašno mjesto u kojem Srbi danas žive kao crkvena zajednica, da ne kažem poput prvih hrišćana.

Kao izrazito zavičajnog pjesnika, rođenog Nevesinjca, Zupca odaje i niz pjesama o djetinjstvu, o kući i ukućanima, o ocu i „lepim sestrama“, ali i o domu siročadi u koji se „Nevesinje slavno“ pretvori nakon svakog rata. Tu su i pjesme o ubogom, ali snošljivom siromaštvu, o ritualima svakodnevnog života i „pretprazničkim večerima“ na zalomski način...

Na vrh sveta selo Zalom,
Misliš nema živog bića,
Kako mi je teško, malom,
Na slavu kod Popovića.

Preko luga, pola dana,
pa na Bratač, pa još više,
Niz stećaka, niz nišana
Ni kišice, kamol kiše

Popovića krsna slava
Iza sto i prvog brega

Zna se ko je kućna glava –
 Obren šalje najmlađega!
 (Put za Zalom)

U ovim od sjećanja toplim stihovima, u dječijem doživljaju i perspektivi odjednom ožive opšta mjesta, a sto puta viđeno i doživljeno ukazuje se kao novo i začudno.

Pjesnik naglašene, pomalo opore lirske osjećajnosti, od koje se branio ironijom, fine književne kulture i prepoznatljivog, modernog izraza TODOR DUTINA je ispjevao pregršt odličnih pjesama o zavičaju kao blagoslovu i prokletstvu, u isti mah. Gradeći simboličku viziju Hercegovine, pjesnik često mijenja motrišnu tačku – očiste, kako bi rekli stari slikari. Tako se u mitskoj projekciji Hercegovina ukazuje kao Velika Majka, u istorijskoj kao jama bezdanica, a u dječijem doživljaju i perspektivi kao oskudni pejzaž obrastao dračom, vrijeskom, duvanom, pelinom... i nastanjen vukovima, zmijama, šišmišima i drugim stvarnim i utvarnim stvorenjima sa kojima se mora živjeti.

Najbolja Dutinina knjiga naslovljena je francuskom sintagmom *Između psa i vuka* kojom se označava sumrak, vrijeme prelaska iz dana u noć, kad su osjetljive duše otvorene za onostrane sadržaje, a centralni ciklus knjige nosi naslov „Iz razgovora sa Klod-Levijem Strosom“. Osim što pokazuju da je pjesnik „preučio“, a čime se Hercegovci ponekad znaju pogorditi, ovi nam naslovi sugerišu da se nalazimo u prostoru antropološkog i mitskog, što se pjesnički najuvjerljivije ispoljava kroz kućni, porodični mit u čijem su središtu figure oca i majke. Višedjelna pjesma „Očeve stvari“ je inventivni inventar zaostavštine, da ne kažem „babove rđave baštine“ konačni spisak koji podsjeća na Fra Petrov s kraja „Proklete avlije“. Očev alat je drvodjeljski što neizbježno asocira na drvodjelju iz Nazareta. Tako se u srećnim stvaralačkim trenucima lični doživljaj miješa sa literarnim iskustvom prizivajući duboke biblijske odjeke. A tako, valjda, dobre pjesme i nastaju. Nakon ovog neveselog „ostavinskog monologa“, zavičaj se svodi na usamljenu majku koja na pustoj zemlji „drži“ praznu kuću. I na razgovor sa onim u čijoj su nadležnosti posljednja pitanja i konačni odgovori:

Znaš li ti, Gospode,
 Kako je sada pust dom moje majke?...
 Kako su prazne sobe
 pune prašine i paučine
 i koja pusta mjesečina
 bije u njene prozore?

Znaš li ti, Gospode,
 koji je čas tišine u domu moje majke?...
 Kako se sve skamenilo
 i mačak na gredi i miš u duvaru
 i bršljan sa istočne strane
 i loza napeto tišinu osluškuje?...
 (Ponoćna pustoš u domu moje majke)

Todor Dutina je umro prerano, u Trebinju – u srcu zavičaja, sam i gorak kao pelin.

Višestruko je zanimljiv slučaj pjesnika DRAGANA HAMOVIĆA koji je rođen u Kraljevu (1970), a starinom je iz Donje Hercegovine, iz Popova polja. On je jedan od rijetkih pjesnika mlađe eneracije, koji je nakon početne eksperimentalne faze, krenuo u potragu za dubljim i čvršćim osloncima u prostoru matične kulture i duhovnosti. A bez dijaloga sa ključnim vrijednostima i simbolima nacionalne tradicije nema, kažu učeni, ni vrijedne poezije. Evo šta o tom putu „linijom jačeg otpora“, o dramatičnom osvajanju i posvajanju uspravne zemlje kaže sam pjesnik u knjizi *Meko jezgro*: „U lični neispunjeni sasud utkao sam priče onih što me okružuju i štite. Utapao sam žednu dušu u zbirno, usmeravajuće i zaštitno sećanje. Pripada mi – makar bilo i posvojeno. Postajah susretište zajedničkih uspomena, u hroničnom nedostatku svojih, nedostojnih onakve istorije što mi je štedro posredovana.

I duša je dečaćka dobijala na zapremeni i dubini. Postajah držalac zbivanja mimo granica sopstvenog rođenja i prisutnosti, karika neprekinutog života što se osvešćuje pričom, da se, ulazeći na velika tajna vrata s obe strane nađe među svojima.“

Iz te žudnje da se bude među svojima Hamović je ispjevao odlične pjesme o starom zavičaju: „Vasilije u Zavali“, „Prebilovci“, „Grad nad morem“, „Dva kamena“... I ovu pod naslovom –

MOLBA ZA PREBRISANE

Pomiluj, Oče, naglo umrle
 U žici, ledu, kraškim jamama:
 Oči u prazno što su uprle,
 Pružene ruke prazne, ka nama.

Pišem ih, Oče, među prisutne.
 Svakog možemo dahom taknuti.
 S njima u nama gorči – nisu te
 Izneverili u čas akutni.

Osim u Tvome carskom domenu,
 Niko ih, Oče, i ne pomenu :
 Samo su lica naša senčili.

O kako će im samo prijati
 Kad nam sveznalci i unijati
 I neme senke budu nemčili.

Zavičaj RAJKA PETROVA NOGA je Gornja Hercegovina – Zagorje, Boriya i Vilov do i u njemu ona „koliba kraj puta“. Tu će u mitskom prostoru, u porodičnoj prisnosti i toplini i čistoj radosti postojanja provesti rano djetinjstvo. Ali, tu će se, kao dijete, suočiti sa smrću roditelja i taj će veliki gubitak trajno obilježiti i njegov život i njegovo stvaralaštvo. Otuda se Nogova poezija – jezički raskošna, moćno orkestrirana, emotivno nabijena i značenjski višeslojna – može, pretežnim dijelom, čitati kao tužbalica za ugašenim domom i izgubljenim zavičajem, ali i kao zapjevka nad svekolikim našim kosovskim udesom. To stalno i od kritike uveliko opisano preplitanje

i udvajanje ličnog i predačkog, lirskog i epskog, zavičajnog i opšteg, zahvaljujući pjesnikovom izuzetnom oblikovnom umijeću, osvaja, gotovo po pravilu, attribute univerzalnog. O čemu god da pjeva, Nogova pjesma višestruko odzvanja – kao balada, elegija, kao tužbalica ili uspavanka, kao molitva (uz poneki reski ton nekadašnjeg bunovnika), a iz dubine čuje se destercac kao duhovna i zvučna osnova i „mera osećajnosti“. Nogo je u život i u literaturu krenuo sa nulte tačke, s gole podine, kako se onamo kaže, da bi „čudom i trudom“ postao istinski pjesnički kulak, najbogatiji među hercegovačkim savremenicima, a bogme i preko toga.

Sunce i kamen su najčešće simboli u poeziji pjesnika Donje Hercegovine, odnosno Humnine. Kod Noga su to šuma i snijeg. Šuma kao začarani, mitski prostor i kao sklonište siročetu od metafizičke studii i terora istorije, a snijeg, u dvostrukoju oprečnoju simbolici – kao izvor čiste djetinje radosti i kao „bijeli pokrov“ smrti.

Ako je snijeg rodod iz Han Pijeska, kako je tvrdio Branko Čučak, onda mu je uječvina zasigurno iz Nogovog zavičaja i djetinjstva. Nek pada snijeg Gospode...

U neprekidnoj potrazi za izgubljenim rajem djetinjstva i ikoničkim likovima oca i majke koje je „iz oblaka čupao“, pjesnik će u knjizi *Ne tikaj u me* krenuti na putovanje „donjim predjelima“, u duboke i zatamnjene prostore naše srednjovjekovne kulture i istorije. Sa uvjerenjem da mu to nasljeđe pripada i s mišlju na one, ne samo bližnje svoje, „bez groba i bez biljega“, pjesnik će raspjevati epitafe sa stećaka i drugih nadgrobnih ploča i oživjeti mnoge likove koji su tu davno usnuli i „dugo im je ležati“, i u koje se, osim stihom, ne valja tikati. A tikali su i tikaju.

Kao pjesnik naglašene nacionalne svijesti, šantićevski odan rodu i zavičaju, Nogo je ispjevao potresna liriska svjedočanstva o hercegovačkom stradanju u posljednjem ratu. Ovdje treba svakako izdvojiti pjesmu napisanu u obliku izvještaja – „Bogu i svijetu“ – Vladike Zahumsko-Hercegovačkog i „Nevesinjski ikonostas“ na kojem su likovi samožrtvovanih jedinaca izobraženi vojničkim fotoaparatom i sonetom opojani.

Mnogi raznovrsni tematsko-motivski rukavci – lični, porodični, zavičajni, istorijski, kulturološki, religijski, metafizički – slivaju se u jedinstvenu simbolički sublimisanu viziju Hercegovine

kao velike porte. I to porte onog nerukotvorenog hrama koji je pjesnik podigao „na kućištu punom zove“ i živopisao ga likovima jedva zapamćenih roditelja.

KRAJ NAMETNE GROMILE

Gdje nam je bila kuća za noć je nikla šuma
 Ne kuća nego crkva zvjezdano kube neba
 Od najviše planine do agarjanskog drumu
 Od svatovskoga groblja do peksinova greba
 Niz klance i jaruge niz ponore i drače
 Gdje crnorizac gavran još poje i kad gače
 U toj prostranoj porti humke su golubnjače
 Sjajkaju u zreniku čim se nebesa smrače
 U vilovome dolu prisluživo sam i ja
 Na kruni od kitine srebri se krst od inja
 Ne reci vjetar puše to huji liturgija
 Borova kaluđera i jela monahinja
 Kraj nametne gomile čitaj kad ozgo sine
 Gde leži grešni dijak rašović od starine

Ne samo u pjesničkoj viziji već i stvarnosti, Hercegovina jeste „prostrana porta“ naših porušenih crkava i manastira. Ali i onih koji se grade. I gradiće se – s božijom pomoći!

FIGURA OCA KAO KLJUČNI POKRETAČ ROMANESKNE PRIČE

Slobodan Mandić šesti dobitnik nagrade „Danko Popović“

Već od svoje prve knjige, od pripovedačke zbirke *Za vremenom kiša*, objavljene 1977. godine u izdanju Književne omladine Srbije, Slobodan Mandić, pripovedač, romansijer, esejista, prošlogodišnji dobitnik nagrade „Danko Popović“, našoj književnoj javnosti predstavio se kao pisac koji uspešno nastavlja jedan od najznačajnijih tokova srpske književnosti 20. veka, tok poetske proze, u kojem su napisana neka od najboljih ostvarenja novije srpske književnosti.

Njegov šesti roman, s naslovom *Očev novi mandat* (Agora i Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Zrenjanin 2016), po mnogim poetičkim odlikama, posebno po dominantnom osećanju sveta, po tipovima neobičnih književnih junaka i po izabranom hronotopu, nadovezuje se na njegova prethodna prozna ostvarenja. Osećanje sveta u njegovoj prozi, pa i u ovom romanu, dominantno je obeleženo lirskim doživljajem detinjstva, upoznavanjem stvarnosti i života u porodici, otkrivanjem tajni, protivurečnosti i neizvesnosti postojanja. Njegovi književni likovi iz knjige u knjigu se potvrđuju kao ličnosti koje žive neposrednim čulnim životom, u kojem najčešće bezuspešno teže ispunjenju osnovnih životnih potreba, vizija i snova. Među njima se, već od prvih stranica, pojavljuje ambivalentna figura oca, koji svojim autoritetom istovremeno afirmiše i dovodi u pitanje očekivane životne vrednosti. Prostor u kojem se odvija sadržina Mandićevih romana i pripovedaka jeste prostor jednog banatskog sela u kojem žive kolonisti iz Hercegovine koji se teško, ali postepeno prilagođavaju oblicima života u novoj sredini. U susretu i prožimanju dveju kultura, patrijarhalne hercegovačke i ravničarske banatske, ispisane su neke od najinspirativnijih stranica proze Slobodana Mandića.

Još u prvoj objavljenoj knjizi moglo se naslutiti poetičko usmerenje ovog autora, u potpunosti potvrđeno njegovim narednim knjigama, podjednako ostvarivano u romanima i u pripovedačkim

zbičkama. Kada se rana Mandićeva proza posmatra iz perspektive njegovog dosadašnjeg književnog dela, ona se i u motivskom smislu vidi kao izvoriste mnogih docnijih romanesknh ostvarenja. To se potvrđuje i *Očevim novim mandatom*, koji je u suštini komponovan kao roman o odrastanju i o ocu kao magičnoj figuri svakog ranog upoznavanja sveta. Doživljaj oca natkriljuje sve druge motive u delu, njegova figura, zajedno s dečakovom, dominira ne samo osnovnim sadržinskim tokom romana, nego i njegovim značenjem. U takvoj atmosferi emotivni rast dečaka sklonog dubljem, poetskom i imaginativnom doživljaju sveta i potrebi da čitavu stvarnost posmatra iz individualne emotivne perspektive odvija se kroz neizbežne dinamične promene i razvoj. Odrastanje u porodičnoj atmosferi u isto vreme je nagoveštaj sličnog, drugim literarnim sredstvima oneobičenog doživljaja sveta dečakovog oca, koji svojim originalnim karakterom, rečima i postupcima na izvestan način istovremeno privlači i odbija radoznalog dečaka, spremnog na suočavanje sa tajnama, bogatstvom, neizvesnostima i punim sadržajima života.

Mandićev novi roman komponovan je u nekoliko poglavlja, koja se u hronološkom sledu, uz nužna retrospektivna i asocijativna odstupanja, nadovezuju jedno na drugo. Pomoću njih se prati razvojna nit romaneskne priče i istovremeno se sugerise promena i širenje dečakovog doživljaja sveta i psihologije i njegovih intelektualnih mogućnosti spoznaje stvarnosti, koje se od naivne i subjektivne vremenom razvijaju u mnogo širu i potpuniju sliku sveta. U tom kontekstu *Očev novi mandat* se po izvesnim elementima sadržine, po povremenom pominjanju pojmova iz kulture i književnosti i pojedinih ličnosti iz književnog života s kojima je sam autor kao mlad pisac sarađivao ili pisao o njihovom delu, dok je neke od njih na njegov podsticaj čitao i njegov otac, može posmatrati i kao autobiografski roman, ali s manje realnih žanrovskih posledica od vidnih estetskih rezultata koji su ostvareni nezavisno od njegove početne autobiografske motivacije. Iako se pomoću sećanja i živih asocijacija sve u romanesknoj priči rekonstruiše iz docnijeg vremena, autor je uspostavio dobru perspektivnu stajnu tačku prema događajima iz prošlosti time što je aktivni autorski glas maksimalno približio glasu, psihologiji, emotivnosti i načinu doživljavanja i reakcija radoznalog dečaka kao junaka romana. Stoga opisani događaji teku prirodno i spontano, kao da se neposredno, dok se odvijaju u stvarnosti, prelamaju u svesti nekadašnjeg dečaka kao jednog od njegova dva ključna romaneskna lika, da bi u tom obliku bili saopšteni čitaocima. Time

je posebno naglašen lirski doživljaj stvarnosti u tekstu, doživljaj koji, pored narativne projekcije očeve ličnosti, bitno označava ne samo emotivnu nego i estetsku perspektivu opisanih događaja. Zato se *Očev novi mandat* može smatrati i tipičnim lirskim romanom, kakvih je u dramatičnom vremenu u kojem se odavno nalazimo sve manje u našoj savremenoj književnosti.

Sadržina romana odvija se u patrijarhalnoj porodičnoj sredini u kolonističkom selu Sarči, ključnom hronotopu celokupne Mandićeve proze. Sama činjenica da je reč o dve generacije, očeve i sinovljeve, o dve kulture, patrijarhalne i epske, na jednoj strani, i nove, uslovno rečeno ravničarske, na drugoj, nagoveštava složene porodične odnose među književnim protagonistima koji omogućavaju izrazitu dramsku tenziju teksta proizašlu iz nesaglasnosti različitih doživljaja stvarnosti. Dečakov doživljaj očeve ličnosti i njegove uloge u vaspitanju na prvi pogled je složen i najčešće negativan, iz čega proizilazi važan deo sadržine romana, da bi se na njegovom kraju otkrilo da je u trenutku očevog umiranja, kao inicijalnog emotivnog i motivskog čvorišta ovog ostvarenja, emotivni odnos nekadašnjeg dečaka prema ocu oduvek bio izuzetno intenzivan. To daje posebno značenje i prethodnim stranicama teksta u kojima je naglašen složen doživljaj očeve protivurečne i na poseban način inspirativne prirode i njegovih tradicionalnih postupaka u vaspitanju. Veliki broj životnih situacija kroz koje prolazi radoznali dečak u stalnom je sukobu s neprikosnovenom očevom figurom i s njegovim specifičnim načinom komunikacije sa stvarnošću. Najvažnije estetske efekte takvih situacija autor je pronalazio u slikovitim prizorima dečakovog odrastanja i u humorom i vedrinom obojenim stranicama romana uprkos „životnim teškoćama i radostima“ kroz koje je prolazio nemirni dečak. Osnovne umetničke vrednosti ovog Mandićevog ostvarenja nalaze se upravo na takvim stranicama, kakve su, na primer, one u kojima se dečak sa svojim školskim drugom otiskuje u svet, da bi se ubrzo neslavno vratio kući, kao i u onima koje su posvećene živopisnoj figuri oca i njegovom povremenom nesnalaženju u novim sociokulturnim okolnostima. Takav očevo lik, oneobičen, individualan, ponosan, smešan, inventivan, prepoznat je kao ključni pokretač „prastarog Duha priče“, bez kojeg ne bi ni bilo ovog romana, a s kojim je on znatno složeniji, intrigantniji i poetički bogatiji. Sadržinski takođe važne stranice ovog ostvarenja nalaze se u pričama doseljenika iz Hercegovine o događajima iz starog kraja, u otvorenoj nostalgiji za njim, u duhovitim prizorima porodičnih i prijateljskih odnosa, u inventivnim razgovorima, oštromnim

replikama, sadržajnim scenama kolektivnog života koje ispunjavaju središnje stranice romana. Takođe inspirativna i kritički intonirana kraća poglavlja romana odnose se na život glavnog lika van ravničarskog predela, u srednjoj Bosni posle studija, u kojoj se našao u potrazi za poslom, takođe i na njegov docniji prinudni boravak, tokom devedesetih, na ratom zahvaćenom prostoru kraj Dunava, u kojem ga s vremena na vreme prate neobjašnjivi fantazmagorični prizori.

Poseban sloj *Očevog novog mandata* predstavljaju povremeni naratorski komentari kojima se uspostavlja važna značenjska distanca između dečakovog lika i doživljaja sveta u ranim godinama i njegovog lika u ulozi naratora posle pedeset godina od prvih opisanih događaja. U tom sloju se nalaze, kao donekle i u nekim prethodnim romanima, i njegovi poetički i autopoetički komentari o priči i pričanju, koji su, za razliku od često manje motivisanih poetičkih komentara o priči i pisanju u pojedinim delima pisaca postmodernističke orijentacije, prirodno motivisani dečakovom željom da postane pisac i da na taj način lakše prepozna osnovne vrednosti života. Takvi poetički i autopoetički slojevi celom romanu daju novu sadržinsku i takođe važnu semantičku dimenziju. Iako autor u osnovi polazi od hronološke rekonstrukcije opisanih događaja, on ponekad, vođen sledom svojih asocijacija i sećanja, s razlogom odustaje od nje, pa se poneki prizori odvijaju bez očekivanog redosleda. Pri kraju romana, u poglavljima koja se odnose na docniji život nekadašnjeg dečaka i budućeg pisca, donekle je promenjena pripovedačka perspektiva i ton pripovedanja, koji se od inventivne, vedre, humorne i naizgled naivnim tonom ispunjene dečake projekcije stvarnosti, menja u gotovo neutralni, autobiografsko-dokumentarni narativni stil. Na završnim stranicama romana, razvojna i spoznajna linija dečakove, a potom mladićeve psihologije i emotivnog doživljaja sveta time je postala, dobijajući nijanse tragičnog osećanja života zbog sveopšte prolaznosti, mnogo istaknutija i prirodnija. Na taj način je pojačana autobiografska i poetička osnova romana, koja mu je omogućila neposrednost izraza i dinamičnost životnih situacija i prizora o kojima se u njemu govori.

Ostvaren modernim narativnim sredstvima, Mandićev *Očev novi mandat* neosporan je i važan doprinos savremenoj srpskoj prozi dobijen od autora koji se svojim dosadašnjim knjigama pokazao kao pouzdan literarni svedok značajnih društvenih, emotivnih i kulturnih promena kroz koje su u

neposrednoj stvarnosti vojvođanske ravnice prolazili njegovi živopisni književni likovi. Zahvaljujući ovom romanu i izvesnom medijskom odjeku izazvanim dobijanjem za njega nagrade „Danko Popović“, Slobodan Mandić bi, kao jedan od veoma dobrih autora savremene srpske proze, ubuduće mogao i morao biti mnogo prisutniji u našoj književnoj javnosti nego što je to dosad bio.

SLOVO O OCU

1.

Očev novi mandat, knjiga kojoj je u gradu „Mermera i zvuka“ i „Dankove lipe“ dodeljeno visoko priznanje, uobličena je u znaku oproštaja s ocem, pri čemu su u lik književnog oca ugrađeni pojedini detalji nadahnuti njegovim stvarnosnim modelom. I inače, opozicija otac – sin, sa svim svojim napetostima, zajedno s motivima odrastanja u senci oca, otpočетка čini jednu tematsku liniju proze koju pišem; držim je podsticajnom, nepotrošene metaforike, podesnom za kazivanje određenih stvar – na svoj način zaokružena je ovim romanom.

Moj otac, pak, kao strastven čitalac (od savremenih pripovedača najviše je voleo Radoslava Bratića i Miroslava Josića Višnjića, ukus mu se ne može sporiti), a čitao je pomno i u svojoj devedeset drugoj, stizao je i do Danka Popovića. Tražio je, pa sam mu i dostavio glasovitu *Knjigu o Milutinu*, i potom njegov susret sa njom pratio kao dvostruki test, kako za knjigu izručenu presudi nahuškane javnosti i sada u rukama nenaklonjenog čitaoca, tako i za njega koji je otvara pipavo i oprezno, kao opasno pakovanje (nije prestajao da bude partizan i komunista ne primećujući kako u tom stroju ostaje beznadežno sam; nepovratno obeležen petokrakom i Hercegovinom, podacima koji ne zastarevaju); posmatrao sam kako zajednički tvore priču o znacima vremena koje prestaje da postoji.

Dakako, ulazak u *Knjigu o Milutinu* nije mogao proći bez otpora i glasnog negodovanja na prvim stranicama, ali od prve do poslednje stranice put je dug, knjiga se, sročena da se neumitno odmotava, sama otvarala dalje i, kako je kroz nju napredovao, čitalac se primirivao. Obustavljao je otpor pred likom Milutina, izvornog srpskog seljaka; do te mere njime pridobijen da je prelazio i preko onih slova o vlasti i vođi, našim zabludama. Kada je pak stigao do redova o okopavanju kukuruza, toj raboti koju je iz prve ruke prisno poznavao, bio je upravo ganut; našao je istinskog domaćina, čoveka s kojim deli iskonsku ljubav prema njivi i zemlji. Milutin je izašao iz

knjige, postao prijatelj i svojta; sležući ramenima, otac je istupao iz redova onih koji roman osuđuju: pa ovo je samo knjiga o nama dole.

2.

Nekako negde posle tog čitanja, kako je isticao vek, najduži u našoj istoriji, koji nikako da nam prođe, padali su i očevi ideali, sve jedan za drugim; na kraju, i on se za njima pokupio i otišao, ostavljajući nas u ruševinama; jedan svet je dotrajao taman dokle i njegovi tvorci.

Da su nam očevi bili delotvorniji i dorasli prilikama koje su se ukazivale, svima bi sada bilo lakše. Ovako, sada smo mi praznih ruka ostali na prvoj liniji vremena koje ističe, nemajući ništa da predamo onima iza nas, čak ni za pokriće, samo da drži dok i mi ne zamaknemo. Ni toliko.

3.

Odmah novi usrećitelji stupaju, s drugim nacrtima pod miškom; niko opet Milutina ništa ne pita, oni bolje znaju šta je za njegovo dobro. Situacija nas vraća davnim rečima Danka Popovića:

Jesmo li se mi istoriji stalno preporučivali za recidiv? Ne razumem srpska posla i srpsku računicu. Srpskom narodu danas je potrebno budnosti više nego ikad. Sada su Srbima potrebne straže više nego u bilo kom ratu. Straže žive, mrtve straže, i straže mrtvih!

Izgovorene pre toliko godina, Dankove poruke nimalo ne gube, neprekidno dobijaju na značaju; danas nije drukčije nego gore: sa svake strane sveta drškaju demone na nas – sada znamo kako je bilo Milutinu, svi smo u njegovoj šajkači. Nestajemo, ali opet da se u zvona ne udara, u gluvilu da minemo; ako je jedan po jedan, kao da nismo svi na redu. Danko Popović nije pristajao, ni onda ni danas, još uvek straže ne raspušta. Verujem da i moj otac negde u stroju na straži mrtvih stoji postojano.

4.

Čas je da se vratimo povesti i predanju, knjigama i pamćenju, onom najboljem što nam je s kolena na koleno ostavljano; našoj davnoj, vajakadašnjoj utehi. I Milutin je odande.

Okrepa i obodrenje mogu nam doći samo od najtiših glasova. Od Dankove straže mrtvih, koja je živi od svih današnjih, horskih i gromoglasnih, branitelja srpstva: jedne tužne, potrošene reči.

5.

Verujem da se otac na večnost privikava kao na *Knjigu o Milutinu*, najpre uz otpor i negodovanje, dok se ne prilagodi i otkrije prednosti nove tačke gledišta. Danas bi on bio srećan zbog ovog priznanja s imenom Milutinovog oca; Milan bi čak umeo i da se raduje više od mene. Ako ovo čuje, ako vidi, bude li obavešten, ponovo će primedbe na moj račun. Zašto tako, čemu toliko kondicionala, reći će već, otkud ta sumnja u oca; i šta smo to mi drugo, pogledaj bolje, negoli vi sami. Otac je nepotrošiv, imaš moju reč, neprolazan!

(Reč na dodeli Nagrade Danko Popović, 26. avgusta 2017.)

Poezija

KRATKA ISTORIJA JEDNE IZDAJE

Stajao je između gondola,
poput duha. Izgubljen.
Bestelesan.

Otkud on odjednom?
Otkud taj lavež iz mraka?
Otkud zvižduk vetra
kroz šaku
odavno stisnutu.

A možda to i nije bio on.
Taj na kojeg mislim
bio je drvo, bor,
četinar s igličastim listovima.
Taj na kojeg mislim
ne voli svetlost,
neonsko sunce hipermarketa.

Pogledi su nam se
sreli na tren.
Nisam mogla da se oduprem.
Pratila me je prošlost
opkoljena senkama.
Senkama koje ne odustaju.

Videla sam ga kako hoda
za vatrom,
kako podmeće svoje grudi

za metke ispaljene
 iz budućnosti,
kako odlazi u rat
praćen rojevima
gustih crnih tačaka koji su
možda mogli da budu
i stihovi.

U trenutku,
videla sam mnogo toga.

Iza zavesa,
jezici su patrolirali
erogenim zonama.
Zelena brda jurcala su
s kraja na kraj
vetrobranskog stakla.
Posle svakog četvrtka
dolazio je novi četvrtak.

Nisam mogla da mu
objašnjavam tu igru
s danima koji se ponavljaju,
s danima uvek istim,
i s tim trčećim brdima,
brisačima, staklima, jezicima.
Drugo vreme
postalo je treće vreme,
možda i četvrto, peto.

Napisala sam
istoriju svog ljubavnog života,
detaljno, do poslednje gadosti.
Dnevnik sam zaključala
malim limenim katancem.

I da je mogao
da pročita tu ispovest
ne verujem da bi se osećao
srećno,
poput čoveka s jednom rukom
koji je dobio i drugu,
poput čoveka bez jednog uha
kojem je izraslo i drugo.

Bilo je đavolski teško
odupreti se opisivanju.
Prevelika izloženost
radijaciji reči,
neprestano
odlaganje informacija,
izazivanje svraba znatiželje,
čekanje,
sadašnjost koja se raspada
i pretvara u kašu.
Sve. Sve. Sve
se okrenulo protiv mene.

Trebalo je pronaći put do kuće.
Umaknuti senkama.
Probuditi se.
Zaspati.
Nestati.
Oslepeti na trenutak.
Progledati.

Pitao me je:
Da li si zaista jela plastelin?
Istina je konkretna, rekla sam.
Istina je besomučna vatra,

rekla sam. Rekla sam,
rekla u sebi
dok sam gurala kolica puna
bočica acetona i atropinskih kapi.

Prošla sam pored njega
praveći se da ga
ne čujem,
ne vidim,
ne poznajem.
*Šta sam mogla
da mu kažem? Šta?
Ovaj gospodin
ne zna šta radi; on je anđeo.
Ova porodica je leglo pasa.*

Najteža borba vodiće se pogledima,
pročitala sam u *Svetoj knjizi*.
Nisam pretpostavljala
da se to može dogoditi ispred
vitrine sa zamrznutim povrćem.
Ništa ja nisam umela
da predvidim.

Jela sam plastelin,
čuvala urin u frižideru,
noktima grebala
po limenom prozorskom simsu,
govorila sebi:
Živeli sloboda, bratstvo i jednakost!

Svakog četvrtka
delfinima sam menjala posteljinu.
Njega sam morala da ostavim.

Godine hitaju
i okreću sve naglavačke.
To valjda svako razume.

LISICE

Plešemo i ne možemo da se zaustavimo.
Jurcamo kao lisice s kraja na kraj podijuma.

Hedonizam ili nihilizam? Još nisi odlučila.
Trajaće kratko? Dugo? Trajaće.

Jebite se, kaže Roj Orbison. Jebite se
vi i vaš Pesoa. Ono što slavimo je lakrdija.

Santimetar po santimetar povlače se usta
vodopada. Kvarni zubi prevrtljive gramatike.

S helijumskim grčom na licu, prepletenih
ruku i nogu, jurcamo. Muzika staje.

Neko je isključio struju. Gleženj? Ruka?
Nosorog skriven u čaši za šampanjac?

Užasu se ne nazire kraj. Čekamo da prođe taj
jebeni sekund i ništa tu ne možemo da učinimo.

Nazubljeni talasi.
Pogrubljene ljudske figure.
Veličanstveno parazitiranje
na
stereotipima.

Sve.
Sve
se obnavlja samo od sebe.
Dolazila su uputstva
od nekih veoma važnih ljudi.
Sveži šapati morskih ježeva.
Stizali su šumeći C vitamini
za bebu kita i njenu
nasukanu
majku.
Svakoga dana
stizala su
nova mišljenja
o ljubavi i mržnji,
instrukcije o doseganju
večnog života.

Oni koji su verovali,
našli su se u vrtlogu.

Oni koji nisu verovali,
napunili su šake srčom.

Ni jedni ni drugi nisu bili
pošteđeni.

Predatorsko strobo svetlo
iz sobice za mučenje
šibalo je bez

milosti.

Kraj je bio predvidljiv.

Samoća domaćih životinja.

Sedenje za stolom.

T. S. Eliot na lancu.

TEHNIKA LIRSKOG ROMANA

Bojila sam kosu u plavo i lice u plavo i nokte u plavo.
Bilo je to sve što sam mogla da učinim za poeziju.

NA ZADATKU MNOGO VAŽNIJEM

Vozile smo zaobilaznim
kolskim putem,
pogleda uprtih ka planini
u očajničkoj potrazi
za svetlima hotela.

Bile smo same
jer onaj koga smo čekale
nije došao.

Bile smo same,
i umorne, i neispavane,
budne neprekidno
tri dana i tri noći.
I žurilo nam se,
strašno nam se žurilo.

Sa zapaljenim cigaretama
među prstima,
smejale smo se histerično
i bile na ivici plača.
Zašto nije došao?
Zašto nije došao naš čovek?

Bez njega bile smo izgubljene,
ali verovala smo,
poput junakinja viktorijanskih
romana koje uvek dobiju
tajni znak,
poput pesnikinja spremnih
da do smrti

vole jednog čoveka,
poput žena Andaluzije koje
završavaju u pesmama,
verovale smo,
i išle dalje i dalje,
prepuštene događajima.

I kada smo se popele
i najzad stigle u hotel
žalost je već bila proglašena.
Dočekalo nas je
okretanje glava
i spuštanje pogleda,
gledanja ispod oka
i šaputanje iza dlanova.
Svi su znali šta smo učinile.

Bile smo krivci, užasni krivci.
Na serpentini
raspolućenoj mesečinom
pregazile smo zeca od žada.

Na recepciji ljudi su se
ćutke odjavljivali,
vukli svoje krmeljive žene
i uplakanu decu,
vukli svoje spakovane kofere,
napuštali hotel usred noći.

Sedele smo zatvorene
na terasi restorana,
same na velikoj terasi,
jer želele smo

malo svežeg vazduha
posle svega.

Umor nas je lomio,
mnoštvo molekula kiseonika
iz vazduha oštrog i čistog
plesalo je
s molekulima u našim
klonulim telima,
zavodilo ih, uspavljivalo.

Dremale smo
u udobnim stolicama,
dremale i skoro se uspavale,
i zvuk helikoptera
koji se spuštao
na krov hotela
u trenutku učinio se
kao san.

I došle su tri devojčice
u belim haljinicama
u pratnji naoružanih
vojnika i policajaca,
agenata skrivenih
iza rejban naočara
i jedne žene
s fasciklom u rukama,
u pratnji kakva i pripada
najvišem organu vlasti.

Gledale su nas mirno,
s licima hladnih,
izvežbanih profesionalaca,

i kao da nam daju savete
za kupovinu
kandiranog voća
ili pečenih badema,
rekle kako je praznina
jedini autoritet,
jedino večna,
i da se moramo suočiti s tim.

Obuzela nas je tuga,
srebrna i plavičasta,
tuga koja se uvlači u srce
poput *Muzike metalne mašine*,
te najpoznatije
sonate odsvirane
gitarskim fidbekom,
tuga koja ne dozvoljava
da udahneš
jer *ćeš* se rasplakati,
tuga kao odaslata iz drugog sveta.

Tada, baš tada,
trebalo je da se okrenemo
i odemo,
i pokušamo da nađemo
našeg čoveka,
ali na vratima
pojavila se žena
s plastičnom kesom u rukama,
s kesom u kojoj se nalazila
mrtva meduza.

I mi smo ostale,
na zadatku mnogo važnijem.

ŠKOLJKE

Bol promiče u slici devojke što se ne okreće
na rastanku da bi skrila pune suzne kanale.
Kada sam se jutros sećao sna, osetio sam strah
kojim žena bez muža odgaja dete. Okno je
zaprljano, a polukružni pokret očistio bi više
od čestica pomisli. Cveta neumorno japanski vrt
sa trešnjama u kadru upamćenom bez muzike,
gejše i njihove jarko crvene usne, eksplozija
atomske bombe nikada neće imati tu boju,
želeo bih otići odavde, ali taj kamen u želucu
tek je sidro... zaglavljeno sidro na kome se
plode školjke.

O KONAČNICI

Toliko toga bih želeo reći, ali smetaju u dušniku mrvice reči. Televizor radi s isključenim tonom, dopire ta svetlost iz sobe, govorila si: „To je višak sveta“; sada mislim na bilo šta što će ugrijati. Sećanja se pribiraju u neopranom suđu prepunjene sudopere. Toliko taloga, toliko vode ne odlazi nikud. Mogao sam da vidim stub koji se uvlači u cev naglim potezom sunđera na slivniku, ali ne više. Žute kaktusi u prozorima. Cvetni dezeni na nameštaju. Sve cveta nekako drukčije. Ova belina čaršava... tek je miris čiste posteljine konačna belina.

STREMLJENJA

Ne znam kuda se kreće naš susret,
soba u julskej vrelini i dušeci
na podu. A traju radovi na fasadi,
postavljene su skele i celofan
na prozor. Nprestano talasa,
kao more bezbojno u okviru okna:

strepnja dolazi iz želuca u ovoj slici
bez vazduha. Bilo kakav pokret
uvod je u metaforu, a ne sporo umiranje.
Reči koje se prepliću ne govore ništa
važno. Ulivamo se u ušće besmisla,
a toliko toga nam se kazuje.

ČEMU SLUŽE METAFORE?

To su moje planine, govorim dok ih se sećam sa fotografija, u nedostajanju skromnih trava na stenovitim proplanicma. U podnožju ostaje grad, zamišljen u bodljikavoj žici. A ti vrhovi, iznova neosvojeni, jedine su preostale metafore. Vrati mi se svežina disanja, san i korak laki su

podjednako. Sloboda dolazi tim slikama, pod kopcima kada me umor savlada. Desi se i u prepunom prevozu, iznenada da grune vazduh, i krene sećanje na vetar u kome se otapa sneg, neuspešno. I ta samoća protera od mene

hroničnu usamljenost, u tišini što nije tišina već drugačiji zvuk, susret kojem ne trebaju dodiri. Znoj ostane na rukavu; kad ga pogledam, ne znam da li sam u povratku s posla ili sa visine: samo ući u san, razabrati se kako jesam.

KREACIONIZAM

Ovako se budim jutros: sa zadržanim snom
u potiljku. Tešim se da je to neophodna snaga
što će izbalansirati težište tela. Otiču košmari

u slici tečne žive. Tako se krvotok oslobađa
toksina, ali ostaju tragovi na zidovima. Potom
nastaju suženja. Tu samo reči budu stentovi.

Žlezde se tako podstiču na lučenje sreće. U pulsu
reflektuje se spoljašnjost. Autonomija tek je
prividna. Ko ovlada fiziologijom, ima pesmu.

*Ništa iz ništa
Zgruvano u ništa
Daje sve ništa
(Sterija)*

Sneg te može misliti u čistoj posteljini
kao od oktobra neposećeno planinsko prostranstvo,
ali se odatle nikada nećeš survati u dolinu
i uništiti porodične kuće sa svetlećim ukrasima
i gustim dimovima u prazničnim vrhuncima.

Hučanje vetra možeš čuti u vozovima koji prolaze
tek noću kroz tišinu: znaš ta osvetljena okna
kad prugama zatrepere kroz guste četinarske šume
tu su još uvek dizel mašine i čestice gareži
popadale uz koloseke možda će samo vetar uzdići

lagano poslednji sloj poput prašine, i ostavi te
odvojenog od tebe-pustoši. I ne moraš se brinuti:
kada stigne proleće, u kome se inače postaje bujica
što se nemilice survava niz oštre kosine, nećeš
biti ni topljenje ni buđenje... ni ništa.

KRHOTINE

*

Nesnosne noćne slike.
Nafta na tvojim usnama.

*

Prazne reči.
Kiša na starim oknima
Reka puni oči utopljenicima lažnom vodom.

*

Zurle i bubnjevi. Sarma, lubenica, pindžur, burek.
Unutrašnji lavirinti zajedništva.
Stalna dečja radost i uzbuđenje oko
zavezanih ruku, krpe u ustima, obezličivosti.

*

Pod temeljom kuće se skrivam,
zajedno sa hrpama drvenih tableta, slonovih repova,
trima jarebicama, dijamantskom guskom,
zastavicama, kalendarima, brodskim jelovnicima,
hemijskama, pepeljarama, sa jednom bronzanom kuglom
odšrafljenom na nekim stepenicama, kockicama šećera,
malim konzervama piva, rasutim cigaretama, usahlim
grejpfrutima,

komadima torte i tamnim bočicama
koje u korenu sprečavaju seboreju.
Skrivam se u korici najfinije paučine,
u belini koja bode oči, gruba.

*

Prezir. Lako gađenje. Jeftina, bofl lica.
Masni mulj. Prljavi pesak.
Noćni zvuci. Muzika iz restorana.

Delovi televizijskog programa.

Napetost u vazduhu.

Nedostatak intimnosti.

Škrgutanje.

Svršavanje na novini s kojom čak ni
propalica ne bi obrisala dupe.

Neprekidno pražnjenje creva.

Preuranjeno uzdisanje i sleganje ramenima.

Besmislen istovar drva.

Stanje polusna.

Okretanje tela na drugu stranu.

*

Ništa. Opet ništa.

Nikad ništa.

*

Oštar bol u lobanji.

SAVRŠENA MAGMA

Savršena magma

Ohlađene gugutke gospodare tvojim plućama,
pijanci na tebi poravnavaju svoje račune,
dodiruju te praznim rukama,
pa se sad ne može videti da li kap koja ti duž nosa klizi
do poluotvorenih usta i proteže preko zuba,
dolazi iz oka ili iz niskih novembarskih oblaka.

*

Osvojena i prosuta po svojim čaršavima
blazirana si maska pred raspletom,
kroz tebe prolaze tvoje igle za pletenje i lažni konci,
i ti ne prestaješ da se toviš u beščašću svoje pohotljivosti
kao što se tovi puž golać u svojoj bali u novembru.

*

Tvoja mlohava, bela stražnjica,
puna ožiljaka, useka, plikova, mlaka i mrčna iznutra,
sad ima ukus muzejskog polumraka.

*

Tvoji naprsli glasovi drobe olupinu časova i nestaje svetlost.
Krevet se koči.

Voda što kaplje u podrumu –
poput ogromnih pribadača
što spajaju dve polovine jutra – prodire
u proplanke tvojih snova.

*

Oštra krila moljaca,
cepaju mutnu svetlost tvog nadutog stomaka.
Lepa crvena usta koja su očigledno umela da laskaju,
jutros su hladnija od metala.
Celu noć šibali su te talasi hladnih isparenja.
Prevrnute su ti oči a pena izbila na usnama.

Obrve su ti već opale. I dlake oko polnog organa.

Jutro još nije ni počelo,
a ti već ličiš na lutku koja visi
na kanapu za paljenje svetla
s licem okrenutim prema zidu

*

U osnovnim crtama: imaš dva oka, nos, kosu,
i zube obložene mutnim i malaksalim svetlucanjem,
sumorne kao jesen.

Saterana u prostoru
između spoljnih i unutrašnjih sila sveta,
prerezanog grkljana, jutros
lebdiš slobodno,
kao astronaut.

JA SAM ONO DETE

Koje je plivalo s belim trbuhom u nebo okrenutim,
kroz talase psećih dana usred avgusta.
Dete što se otimalo iz vođica,
izvijalo iz predela izguljenih,
što su žurno promicali pored talasa u nečist penušavu.

Ja sam ono dete koje je u muzejskom polumraku
na prozor zalepilo žvaku,
jer je ona najbolji lek protiv straha od odrubljenih glava
i glava nabijenih na kolje,
topovske đuladi i baroka.

Ja sam ono dete koje je prestalo da veruje u sopstvene suze.
Dete kojem su generali kroz kičmu provukli olovo
njihovih epoleta
i ispod noktiju izvadili klinove i klinove zgrušane krvi.

Ja sam ono dete koje je zurilo kroz prozor
zamrljan kišnim kapima
u neprekidne sablasne kolone automobila
što su ličili na krastavu lavu
razrovane zemlje koja smrdi.
I kome su govorili: ne pomeraj usta,
ne trepći kopcima, glavu vazda nagingi s predanom učtivošću,
puštaj neartikulisane krike,
sviraj harmonične melodije,
budi taman i neproziran kao rendgenski snimak,
a odmah zatim sjajan i veseo kao bajka,
iz noći u noć šetaj razrovanim ulicama i divi se
milionima nitni, šrafova i varova što kličaju u semenkama rđe,
a onda, odjednom, pokušaj da se setiš raznih oblika

koje su tvoje fekalije poprimile nakon izbacivanja.
Takođe, napravi nekoliko preciznih crteža,
jer je struktura fekalija obično fragmentarna i raznolika.

Ja sam ono dete koje je bilo
godinama zatvoreno u goloj sobi, zakovanih prozora,
koje je klečalo bez daha
sa rukama oko vrata pokušavajući
da zaštiti od uboda ono nežno mesto oko usnih školjki.

Ja sam ono dete sa zalepljenim flasterom na ustima
koje je moralo da peva o intergalaktičkim brodovima
kako plove iznad kuća i škripe od baruta,
dobrog brašna, omekšivača za rublje i pregrejanih majica.

Proza

KRAJNJA GRANICA

Podigao je roletne. Svetlost prodre poput eksplozije. Pokušava da se privikne na to. Trlja oči. Raspoznaje figure koje mu se ukazuju dole na trotoaru. Žena u bade-mantilu pretrčava ulicu. Jedan kačket. Crven. Nekoliko parkiranih automobila. Uglavnom sivih i belih. I jedna piljara koja oživljava sumoran zid bez prozora. Šest dana u mraku. Na ketaminima. Pali televizor. Danas je bolje. Juče je mogao da umre. Na trenutak je to iskreno i želeo. Sada se smeje na mestu nesreće. Tripuje da se probudio u boljem svetu. Ovde su toaleti luksurniji, a peškiri tako meki. Baca pogled na ostatke u sudoperi. Spaljena dnevna štampa. Na stranici za kulturu kritika njegove treće samostalne izložbe. To ga je slomilo. Neukus. Nenapredovanje. Površnost forme. Odabir ispraznih materijala. Pleksiglas. Guma. Plastika. Pronalazi mobilni telefon. Njime snima svoju kitu. Odevena je kao barbika. Đuska uz novi letnji hit neke povampirene pop ikone. To kači na svoj profil i gleda kako kaplje semena tečnost puna lajkova. Zamišlja zver situ burgera koja se na to loži. Taguje kritičara. Onog koji mu je usrao sredu. Pa još jednog čija kleveta izlazi petkom. Misli da je besan. Psuje vremensku prognozu. Hoće da mu sija kad god to poželi. Onda snima svoje govno. Stavlja mu leptir mašnu. Taguje nasumično. Pa snima kadu. Odvodnu cev. Snima unutrašnjost svog nosa. Onda mu sve postaje jako dosadno. Spušta ponovo roletne. Pa podgreva mačiju hranu.

*

Više nije mogao da diše. Mučio se da uspostavi ritam. Najprostija refleksna stvar deluje mu iscrpljujuće. Paranoično je istrčao iz stana. Mučnina ga obuzima. Od sumornog prostora. Štafelaji za vajanje pritiskali su sa svih strana. Uputio se ka Akademiji nauka i umetnosti. Znatiželjan. U krugu ljudi kome i sam pripada, već mesecima se govori samo o poslednjoj tehnološkoj novotariji. Sa manje ili više bojazni. Nagađaju. Iščekuju razjašnjenje enigme. Gleda u letak koji mu je neko udelio na izložbi. Proverava vreme. Ne želi da zakasni. Naleže papučicu gasa.

Doktor Simon Simon pritiska dugme na daljinskom. On pokušava da se udobno smesti u desetom redu konferencijske sale. Slova postaju jednačine. Doktor zastaje tri puta da udahne vazduh. Na video-bimu grafikon sa crnom linijom koja se u luku uspinje u beskonačnost. Onda nekoliko histograma. Crveni i zeleni pravougaonici naslagani jedni uz druge kao panorama grada. Gradovi su uvek lepi iz daljine. Doktor na bini ushićeno mlatara rukama. Tvrdi da će njegov pronalazak promeniti način na koji stvaramo i percipiramo umetnost. Potreban nam je nov sistem vrednovanja. Sutra je već ovde. U polumraku nad publikom najpre neverica i muk. Onda usledi dug gromoglasan aplauz. On grize usnu. Nije mu baš najjasnije o čemu se tu radi. Ali je sasvim siguran da želi te igračke o kojima govore. Poboljšani kognitivni kapaciteti. U nedogled. Mašta koja kulja iz mašine za pranje veša. Eksperimentalni sluzavi softver + siva masa u lobanji. Bičevima ukroćeni neuroni. Zapaljane sinapse. Nerazumljive linije koda. Jedna funkcija. Druga. Treća. Misli mu se nekontrolisano prepliću. Njegova majka je oduvek bila uplašena. Od onoga što stvara. Tu nema prostora za radost. Deformisana osećanja. Jezive umršene armature. Skulpture koje ne umiruju. Ne objašnjavaju sebe same. Ne govore. Odumiru u pokušaju razumevanja. Zašto to radiš? Zašto si tako čudan? Govorila mu je. Mi ne volimo tvoje šklopocije. I neće niko nikada. To je problem i to te čini čudnim. Pokušava da potisne misli. Ne želi da se priseća majke. Doktor Simon Simon kaže da u svakom čoveku leži ogroman umetnički potencijal. Inspiracija je precenjena. Potrebna je posebna vrsta pobude. I on tvrdi da je uspeo. Sintetizovao je kreativnost. Fiziološko programiranje. Tako doktor to naziva. Nova naučna oblast. Udahni duboko. *TUM PECCET* (Beta) raspaljuje čakre.

„Sledećeg dana kada se probudite, zveri iz zološkog vrta, svi primati i ptice stvaraće genijalna dela. Pred vama je pitanje: kako ćete da se ophodite prema svemu tome?“, tim rečima doktor završava svoje izlaganje i podiže ruku u znak pozdrava.

*

Stigla je nešto ranije. Svukla je odeću. On je zapalio cigaretu i posmatrao njeno nago telo dok se namešta. Nakvasio je ruke i zagrebao masu koja je ličila na izmet slona. Vajao je njenu nogu. Grudi. Nabrekli ud koji joj izranja iz stomaka.

„Ovo je sranje”, rekao je.

„Mislim da je simpatično”, rekla je.

„Tvoj pas bi mogao bolje.”

„Nemam psa.”

„Svejedno. Iguana onda.”

Kleknuo je između njenih raširenih kolena. Govorio joj je o novim mogućnostima. O čudnim supstancama koje će svakome da podare moć. O masovnom stvaranju. Svi će vajati njeno telo. Slikaće naježene bradavice. Novim jedinstvenim izražajem. Pisaće romane o mirisu njene kože. Svi će moći da je imaju na tren. Makar delić nje. Ali ne on. On želi da ostari gubeći kosu pokraj svojih golih portreta koji čute. Umotani u plastične kese. Odbačeni.

„To je smešno”, rekla je, „i neće sve da bude baš tako.”

Pognuo je glavu i pokušao da je pomiluje. Odmakla se i rekla da će on ipak na kraju uspeti. Sav taj trud nije beznačajan. Tvoje ruke momče! Ti dugački prsti. Strpljenje, govorila je. Na najlepšim mestima izgovaraće tvoje ime. Okretaćeš se. Nećeš znati kuda bi. Svet te zove. U svoje svetle odaje. Tamo. I tamo. I tamo još dalje. A to nije ovaj zamračen stan. Niti ona mizerna galerija. Spraće kiša sve zapeklo blato i ti ćeš da poletiš. Obukla je donji veš i farmerice. Zapalila cigaretu i prišla započetoj skulpturi.

„I to kućence, i to što si pomenuo...”

„Iguana”, promrmljao je.

„Svejedno je, ti imaš svakakva sranja iza sebe, a neko drugi samo te droge.”

Posmatra je kako odlazi. Ne pomera se. Mrda nožnim palčevima. Mogao bi da stoji tako do sledećeg utorka. Onda će ona opet da ušeta kroz ta ista vrata, osmehne se i pokrene ga. Poželeće isto, da je utisne u glinu. Pomiluje. I kaže da mu je bitna. Kao svetlost. Kada je pusti u stan.

„Vidimo se. Opet u isto vreme”, rekla je.

„U isto vreme”, rekao je.

Sedam godina neprekidnog rada. Mrtve mušice na podu. Bubašvabe zarobljene u sudoperi. Stvari za opuštanje. Presa od hiljadu tona koja ga pritiska. Srednje pečeni biftek sa sosom od senfa i bibera. Uvek na početku. Tako mu sve izgleda. Prilazi skulpturi i svom snagom je udara. Pesnicom. Nekoliko puta.

*

Probudio se. Gladan je. Piša mu se. Banalne stvari ga opterećuju. I pingvin sere u zoološkom vrtu. Kao i krokodil, lama i panter. Razmišlja još koliko. Da li već danas ti kavezi postaju leglo talenata? Jedan orangutan trese kroz rešetke. Zamišlja tu sliku. Posetioci vrište od sreće. Radi isto što i oni. Ponekad. Šimpanza drka iza stakla. Oni se smeju. Slikaju selfi. Šimpanza mašta o voću. Vitla rukom. I češe se gde ga svrbi. On zavlači šaku pod majicu. Grebe dok prevrće četkicu u zubima. Malaksao je. Pljuje penu. Ulazi u lift. Odlazi do mesare na kraju ulice. Kašljuca.

„Komšija, šta ćemo danas?”

Pokazuje na dve šnicle. Trlja nos. Kija.

„Samo jaka hrana komšija. I ljuto. Nikad bolestan...”

Mesar briše ruke o kecelju. Zamahuje. Cepa kičmu satarom. Nekoliko kapi krvi suše se u gustoj crnoj bradi. Znoj na čelu sitan kao šljokice. Mota odvaljen komad u papir i meri. Pruža mušteriji. Zadovoljno se cereka. Otvara klizna vrata staklenog frižidera.

„Ove dve, a?”

On smušeno klimnu glavom i izvadi novčanik.

„I volim da potegnem. Ništa bolje od dobre rakije.”

„Uvek zdrav!”

„Uvek.”

*

„Možeš li ovo da mi nabaviš?”, obraća se dileru kod koga završava već godinama. Pruža brošuru sa konferencije.

„Neka nova droga?”

„Ne, neko novo sranje koje mi treba za rad. Spreman sam dobro da platim.”

„U čemu je fora?”

„Nema je. Evo ti ime”, zaokružuje flomasterom dr Simon Simon.

Nakon četiri dana primio je poziv sa skrivenog broja.

„Jebi se. Mogao sam da najebem. Imaju bolje obezbeđenje nego vojska.”

„Nadoknadiću ti.”

„Ovo je neko zajebano sranje. Mnogo je crknutih pacova bilo u tom labu.”

„Sve je pod kontrolom.”

„Bilo je tamo i drugih leševa. Mnogo većih od pacova.”

*

Zaključao je vrata i proverio bravu nekoliko puta. Zamračio prozore. Isključio telefon. Čučnuo je pored stočića. Razbio mesinganom pikslom staklenu bočicu jer nije mogao da je otvori. Oprezno je dodirnuo prstom providnu masu nalik slini. Onda je prinosi nosu. Ne oseća nikakav miris. Liže. Nema ukusa. Strpao je u usta jer ne zna šta bi drugo. Oseća vrelinu koja mu se zavlači u desni. Leže na pod da strpljivo čeka. Ne zna šta.

Otvara oči u beloju sobi pred mermernim blokom veličine ormara. Pruža ruke. U šakama je ogromna snaga. Beli monolit pod jagodicama prstiju postaje mek kao sir. Otkida parče. Noktima urezuje duboke tragove. Onda oseti njen dodir. Trgnu se. Tu je. Stoji iza njega i diše mu u vrat. Hvata ga za zglobove i nežno vodi po oštrim ivicama koje postaju obline. Njenih butina, struka, grudi, vrata. Pokreti postaju sve grublji. Grči prste i vaja njenu kosu. Onda joj kopa oči. Izvlači usne. Njih ljubi. Ona ga hvata za prepone. Okreće se i pada.

U uglu sobe lampa treperi. Drhti od groznice. Ne može da se pomeri. Mokar je. Upišan. Uzdiše. Gleda u prevrnutu fotelju. Opiljke od stakla. Ruke na štafelaju uvezane u čvor. I njeno tužno i veselo lice koje izranja iz raširenih glinenih dlanova.

*

Kasni dvadeset minuta. Utrčava i hita ka kupatilu.

„Idi u mali vece. Imao sam neku nezgodu sa cevima.”

„A baš sam htela da te pitam šta to smrdi.”

Vraća se samo u donjem vešu. Odlaze stvari na fotelju. Pronalazi tabure i smešta se. Uvek na isti način.

„A, to je nešto novo?”, podiže obrve.

„To si ti. Sviđa ti se?”

„Genijalno je.”

Žvaće. Pravi veliki balon. Balon puca i lepi joj se za bradu. On ispija bokal vode.

„Žestoka noć, a?”

„Bio sam nešto sjeban proteklih dana. Neka prehlada, ili šta već.”

„Sada si bolje?”

„Mnogo bolje.”

Nalio je još vode. Ispucao vrat.

„Nećemo danas da radimo. Obuci se.”

Upitno ga je pogledala. Napravila još jedan manji balon i zavezala kosu.

„A moja dnevnicica?”

Izvadio je novac iz metalne kutije za kafu.

Vetar drmusa satelitske antene. On stoji pored prozora gnječeci novine. Sa informativnog kanala dopire dubok glas spikera. Interesuje ga šta ko ima da kaže na temu misterioznog nestanka mesara. Pretura po džepovima. Nalazi upaljač, ali ne pali cigaretu. Najpre odlazi do sudopere i pere ruke. Već šesti put od jutros. Oseća svrab. Trlja sapunom, pa dodaje i sredstvo za pranje sudova. Pod jakim mlazem vode pokušava da se oslobodi nelagode. Proganja ga kao krivica. Briše ih peškirom. Nanosi pomadu. Razmazuje. Gasi televizor. Prilazi prozoru i ispočetka čita članak. *Neporavnati računi ili osveta ljubomornog muža*. Sat otkucava podne. Ostavlja novine i prilazi nepripremljenoj smesi. Zario je obe ruke istovremeno i uzdahnuo. Onda je namazao lice i počeo da se smeje. Bojažljivo. Bez glasa. Pena iz sudopere polako odlazi niz slivnik.

Prošlo je šest nedelja od njihovog poslednjeg susreta. Više nije pozirala. Utorkom je uvek radio nešto drugo. Poslao joj je poruku. Nova izložba. Nova galerija. Nov osećaj. Piter. Piter. Piter! Tapšu ga po leđima. Piter, tako se zovete? Rukuju se dugo. Vi ste genijalni. Vajate sa osećajem. Vaše skulpture su tako brutalne, a opet tako prefinjene. Izvanredan napredak. Savršena forma. Svi ti butovi, ramsteci ukomponovani u ljudsko telo. Piter, mogu li da se slikam sa Vama? Piter, želim da vas zagrlim. Piter, budite moj gost na tok šou emisiji sledeće subote. Piter, ja sam kolekcionar. Piter, javi se. Piter. Piter. Piter!

Piter je disao duboko.

Probudio se pre nje. Pogledao je i pomilovao. Sada mu to deluje suviše prosto. Obukao se. Otišao do frižidera. Izvadio spakovanu kesu sa hranom. Strpao u torbu zajedno sa flašom rakije. Upalio automobil i uputio se van grada. Na jastuku je ostavio poruku da se vraća do ručka.

Vozio je sporednim seoskim putevima ne razmišljajući ni o čemu.

Kritika

PESME OD SVILE

(Vujčić Vasić, Vesna. *Pesme od svile*. Beograd: Nešto bolje, Glas knjige, 2016)

*Bože, osećam Te
I u malom cvetu
I u dalekoj zvezdi.*

Kao ptica stanarica, kao vrabac, šćućuren od zime i gladi, negde u zaklonu kuće i dvorišta pod snegom, tako čuči pesnički subjekt, preosetljiv, usamljen, naoko nezaštićen, sam, kako ga je priroda već stvorila – otvoren svim fenomenima života i sveta, a nezavisan od svake konstrukcije misli, dela, osećanja i želja, kojima, kao carstvu izvrnutosti, podležu i čovek i ideja i nagon i bojazan, a ne retko i pesma. Čuči i prebira svoja nasušna zlatna zrna u kojima je sačuvana drevnost Sunca, slobodan čak i od oblika, kojem se često žrtvuje neposrednost istine. U fragilnom božjem stvorenju, međutim, usredsređena je snaga univerzuma, ono je grumen vasiona, sa svim atributima stvaralačkog kosmosa. Pesnik je mrva mrve, neponosit, skrušen i skroman, uvek na pragu veličajnosti i uvek u bolu celog čovečanstva i svoje sudbine. Pesnik, maleni vrabac, vilin konjic, najbliži slabosti i smrti, baš zato što je lišen taštine i ponosa, vesnik je i donosilac najiskrenijih, najličnijih, najdubljih, gotovo zazornih, istina o ljudskom i on se ne stidi i ne kloni ničega. Zato je dirljivost čiste poezije tako čudesnog dejstva. Na rubu otkrića najljudskijeg svi se osećamo, sa malo strepnje, ohrabreni i oslobođeni. Pred zrakom poezije, kao pod zrakom s nebesa, sa svih nas spada i prah civilizacije i nanos vaspitanja i naša povučeniost i zabluda i jagma i senka stramputice i udobnost maski i odeća i mi stojimo nagi kao ljudi Zlatnog doba, svesni svoje lepote. Svojom ispovednom čistotom poezija nam daje legitimno pravo neprikrivenog ljudskog bića.

Ovakvo dejstvo ne postiže svaka zbirka poezije, ne stihovi i strofe svakog pesnika. Reč je o visokom dometu umetničkog dela. Reč je o pesmi-žrtvi. Kao žrtvu prinosi čovek svim drugim ljudima samo ono što je najbolje kod njega, u njega najdragocenije, najneprikosnovenije. U poeziji se od najstarijih vremena sadržao ritual žrtve, ona je oduvek bila najsvetiji mirisni tamjan duše. Pojanje. Poezija je potekla iz pevnice. Zato je lirika puna mirisa, zvuka, glatkoće, slike, slasti jezika. U svedenosti reči sakriven je logos. Logos je uvek izražen s najvećim zahtevom: „Sažimam stihove / do nulte brzine ćutanja, / do žive tišine”. Vesna Vasić je odnegovala sažet izraz, njen životni bol sažimao se u ovoj zbirci pesama u samu žeravicu svesti i osećanja. Čudno je to što se ljudi našeg vremena stide svojih osećanja i osećanja uopšte. To, naravno, nije reakcija na raspevani romantizam prepun plačljive tuge i melanholičnih opisa o razočaranosti životom. Zazor od čuvstva, od iskrenosti, je plod postepenog opšteg umiranja osećanja kao rezultat smrti saosećanja za ljude u rasprostranjenom ratu čoveka protiv čoveka, plod je jagme i otimačine u svetu oskudice, nepravde i opšte sebičnosti. Ali osećanje u čoveku nije utvrveno, naprotiv, pravi čovek ga ima danas koliko i u prošlim vremenima. „Zašto zabranjujete iskrenost? / Ona je samo statistička greška / Na planu opšteg licemerja”. Vidljivo je dakle, da se pesnikinja bavi, i to jednako, i u isti mah, i formom svojih pesama i tematikom koja se posledično može pratiti i razlikovati u ovom inače unisonom i formalno ujednačenom delu. Kritičko oko i ukus uočiće da je njena pesnička forma u ovoj knjizi jedan originalni, i blizak i dalek, odjek dalekoistočne drevne haiku poezije. O ovoj formi kod nas je bilo dovoljno govora – radi se o konciznim strofama od po tri reda, uvek jednakog broja slogova u svojim stihovima, tananim i vazdušastim pesmama uglavnom posvećenim lepoti prirode, odnosno mislima koje izaziva neposredan utisak neke pojedinosti u živoj prirodi. Haiku pesme u našoj književnosti pišu mnogi pesnici, mnogi od njih se drže striktno zadate forme i govore samo o prirodi, utiscima iz prirode. Takođe su neki naši pesnici prevodili i dobro prepevali haiku pesme najistaknutijih pesnika Japana (M. Crnjanski, S. Vujičić itd). Ne treba ni reći da je prenošenje jednog tako dalekog idioma u našu jezičku i geografsku sredinu težak i nezahvalan posao. Zato je nastala neka vrsta verzije ovog uzora. Već pre dvadeset i više godina pojavili su se tekstovi naših pesnika (od kojih izdvajamo Aleksandra Ristovića, koji je pisao i objavio pesme-kitice od po tri stiha sa jakim utiskom određenog doživljaja ne samo u prirodi

nego i u svom duhu.) Stihovi Bašoa i drugih velikih pesnika dalekog Istoka omiljeni su u našem čitaoca. Pesnikinja Vesna Vasić, otišla je dalje. Zadržavši strofu od tri stiha i donekle suštinu ovakve forme, ona je proširila i slog i sadržinu ovakvih svojih pesama. Nije se držala broja slogova, jer to ne odgovara, u našem slučaju (akustici i karakteru našeg jezika, njegovoj zvučnosti, našem evropskom načinu mišljenja i maniru poetiranja iskaza), nego je, izražavajući svojim postupkom i puno poštovanje uzora, pisala slobodnije, a delimično dostizala i pravu atmosferu i duh japanskog izraza – „Zagazila sam u reku / a ni talasić da se pokrene. / Strašan san. Ili: Tanak koren divlje kupine / Lagano mrvli / Stepence Ispred kuće.” – ona je i sadržajno protegla upotrebu ove forme u mnogo pravaca. Mestimično, u ovom kontinuiranom ciklusu, u pesmama u ovoj knjizi, ona je ponegde i jednostavno (u malom broju slučajeva) napuštala svoju inače dosta svedenu formu, pa i potpuno izmenila osveštani trostih (u kojem je treći stih neka vrsta zaključka), pa u ovoj knjizi imamo i strofe sa više ili manje stihova, od kojih ćemo o jednoj, malo dalje, posebno govoriti. O čemu se radi? Pesme Vesne Vasić, uprkos vernosti jednoj staroj formi, zapravo su itekako savremene. „U noći koja plače / Svet razbija život, razbija atome / I ne vidi besmrtno Sunce”. Duh im je moderan, a osim toga one se u potpunosti odnose na naše vreme, čak na naše ovdašnje vreme, sada. Ono što je tu potpuno jednako sa pesmama starog veka, starog jezika i stare mudrosti – jeste Vesnino osećanje svog sveta, sveta čovekove duše, pa čak i duhovnosti. Tako je ona sasvim prirodno uvela hrišćanskog Boga i hrišćansko tumačenje vere u neke njene pesničke iskaze, a da se uopšte nije ogrešila o duboku suštinu ovakve poezije uzete generalno. U čemu je njena poezija na nivou svojih dalekih prethodnika? Poezija Vesne Vasić, pre svega i posle svega pokazuje nam delo jednog ustreptalog, nežnog, smernog, a izrazitog poete, koji je uzdrhtao poput niti letnje svile koju nosi vetar po plavom nebu, a delo koje doprinosi snazi izraza svojom krajnjom intimnom otvorenošću. Vesna kao da dotiče najtananiju žicu na nekom egzotičnom instrumentu, ona je kao onao belo perce u njenoj pesmi koje pada s neba (perce s krila anđela). Ona je toliko zaklopljena u jednoj emociji disciplinovanom do prskanja, i ona uspeva da svoju neviđenu uzdržanost poniženog (od strane našeg vremena) drži u velikom miru čoveka, žene, koja ume da voli. „Ljubav, / Moja stalna prisutnost / Stalno mi izmiče”. Dakle, iako se brojem pesama javlja manje nego što bismo od ovakve knjige očekivali, sadržina ovog pesničkog iskaza je ljubav, gotovo samo i

isključivo ljubav. To je podloga hrišćanskog čoveka, ali ove pesme su i misaona, mudrosna, pa ponegde i mistična tvorevina. Pesme od svile su tanana, supersenzibilna građa, demonstracija ljudske slabosti, ranjivosti, krhkosti, koju apostol jevanđelista Pavle uzdiže kao najosnovniju, najpotrebniju vrlinu čoveka. Ne snaga, snaga je arogantna i neorijentisana, nego slabost, kao potpuna pročišćenost duše, tu je temelj stvari. Slabost, uzeto i psihološki i filozofski i lirski, u ovoj knjizi i u ovog pesnika je zapravo čistota, donekle i vapaj za čistim čovekom, jer se današnji čovek u tolikoj meri pretvorio u nadmenog „gospodara prirode“ da je uništio gotovo sve oko sebe, i već se mašio zvezda u svojoj pohlepi za moći i snagom. U ponekoj strofi Vesninoj vidimo toga čoveka, kako je ništavna njegova snaga. Kako je pogazio svoj sopstveni zavet da će biti posvećen bližnjima, dok je njegova posvećenost sili (novcu) masovni uništavač bližnjih na svim stranama planete. Vesna u svojim stihovima ponegde ispravlja predrasude o čoveku, pokušava da izvuče podlogu ispod nogu ljudi s zahuktalim predubedenjima. Kao subjekt, pesnik, ona pokušava nemoguće, a jedinio je to ispravno činiti: da potpunu neosetljivost, nesavesnost i nevaspitanost zemaljskog čoveka vrati, uputi na prave vrednosti. Često je njena strofa iskaz mudrosti, sentenca, prefinjen aforizam: „Bez majušnog zrna peska/ more je samo / Voda“.

Pesme od svile, mada krhke, nežne, pune topline i blagosti (što ovu liriku uzdiže ne samo u humanom, nego i u izvesnom nadzemaljskom smislu) posvećene su raznim grupama, kako bi ih formalni kritičar mogao deliti. (Ponavljamo da ovo nije potrebno činiti.) Ova je zbirka zapravo muzička svita i osetljivom čitaocu neće smetati smenjivanje tema; date jedne za drugom strofe-pesme ipak imaju celovito sazvučje, svoj kontrapunkt. U svakom slučaju, one su, naizmenično ili skupa, i mile i saosećajne i dobrostive i blage, iako su neki zaključci ovih lirskih dragulja puni kritike, pa i gneva, puni zaludne očajničke upitanosti i, naravno, pune vere, jer se uvek, ciklično, vraćaju na vrednosti zemaljske i nebeske. Postoje pesme posvećene precima, bližim i daljim, lirika detinjstva, pesme pune utisaka o porodičnom životu, pesme sećanja i cele male ode ljudskoj dobroti u okrilju zavičaja. (Svet je isti svud i svakad.) Postoje pesme koje ukazuju na univerzalnost čovečanstva i koje podvlače jedinstvo ljudskog roda i ljudskog srca. Postoje trenuci, utisci – s vašara, iz kafane, iz prodavnica, sa ulice. Najzad, razume se, tu su i mnoge strofe u kojima je pesnik naprosto stopljen sa prirodom. Prirodne

pojave, atmosferske pojave, kao govor bogova, kao znamenje života na rodnoj planeti, ukazuju na različitost u vasioni i na Zemlji kao zavičaju što je deo nas. To je možda daleka replika na poziv da čovek potraži sebi drugo mesto u Vasioni? Mnoge pesme su posvećene bilju i rastinju – a svuda pesnik ulazi u dubinu gotovo nevidljivog, duboko u zemlju i u plod, odakle izvire čistota, smisao i prvi arhipodsticaj. Životinje su, čak i kao nazovi štetočine. deo harmonije biološkog i duhovnog aparata. Ima pesama posvećenih sinu, zatim posveta prijateljima sa kojima pesnik održava vezu na daljinu, prijatelja u drugom delu sveta, koji su zapravo ovde, prisutni po razumevanju i ljubavi¹. „Ozeblim prstima/ Grejem šolju / Sa zelenim čajem.” Ljubavnih pesama, izričito, nema mnogo. Ima sećanja, čežnji, ima gospodske uzdržanosti pri ovoj temi. Al , obećao sam da ću se na jednu fenomenalnu pesmu ove knjige vratiti. To je začudna pesma (iako punog haiku smisla) koja ima samo jedan red! To je ljubavna, to je psihološka, to je mistična (religiozna), univerzalna pesma, kao neka Heraklitova misao od jednog reda, a glasi ovako: „Upravo Te ugledah!” Tu ljudska misao staje, to je revelacija, otkriće. To je saznanje, susret. To je događaj, rešenje, može da bude sve, ali određeni je nego išta, igde, ikad. Ovo je ili otkriće čoveka, ili Boga, ili same suštine, koja se retko doživi. Ovo je „onaj čas“, spoznanje. Neobično sam srećan kao čitalac što sam ovakvu pesmu pročitao, našao, zapamtio. Ona govori da je pesništvo tajna, i samo misterija, ona nam katkad u hipu pruža ono pred čim je pesnik upravo uzviknuo svoje eureka. Pesništvo je blisko božanskom, ono se dâ tumačiti, voleti, ali otkriva se upravo u beskraj...

Posmatrajući prirodu i ljudske naravi, pesnikinja se ne libi da i svoj lični život, ispitujući se po antičkom savetu svaki dan i svud, izloži u fazama nezadovoljstva, tuge, nesreće, žudnje i žaljenja. Pesnik ima privilegiju da to izrazi svojim rečima, ali one često zvuče kao vapaj. „Osušen pupoljak / Usred proleća. / Šta ako se to meni dogodi? / Da li smo dužni da saznamo svoju patnju, ili da bežimo od nje zabašurujući je?” Stotinama bitnih pitanja života ima čovek da postavi u svom dvoumljenju, naročito u časovima tuge i iskrenosti. Čoveku se čak savetuje da se prosto rasonodi, da ode u bioskop ili na utakmicu. Čovek nalazi izbeg u trivijalnosti, u banalizaciji, u nasilju, u zlu. Zašto? Pa zlo je jednostavnije, pristupačnije, ne

¹ Čini mi se da pravi duh haiku poezije, u kojima se obično stanje stvari prikazuje (neznanim za nas načinom, ja to ne umem da objasnim) u čistu, dubokomislenu liriku. (Svet je ovde.)

zahteva napor, pri ruci nam je. Pesnik ide drugim putem. On, najpre, uzima sve zlo sveta na sebe, time što otvara oči pred celim svetom i svim ljudima, a zatim tom svetu i ljudima uzvraća uzvišenom milošću: lepotom. O tome ovde još nismo progovorili. Tanani dar ovog ljudskog bića, Vesne Vasić, upija gotovo sve varnice, glavnje, šrapnele, odlomke svetske eksplozije pri raspadu duše čovečanstva, ne izbegava ih, naprotiv. Ali reči naše pesnikinje o tome svemu su milosne, probrane, blage i blagotvorne. U teoriji književnosti važi verovanje da su male forme, estetičke minijature za izražavanje teže i da se moraju izbegavati. I tajna sveopšteg postojanja, sveg materijalnog sveta, sve je zakučastija i teža što se više ulazi u mikrosvet. Ali zato je jezik moćan. Jezik poseduje više dimenzija nego Kalabi-Juaov model podatomske struktura. Kroz sve te dimenzije, lagodno i bez teškoća, struji pesnikov jezik. On stvara život pojma – Logos. Autorka ove pesničke zbirke, izbegavši svaku ekstravagantnu reč, uspela je da najobičnijim pojmovima, ali u bogatom odnosu s drugima, u jednoj nadsugestiji, dotakne suštinu haiku poezije. Jer nikako, u predmetu pesničke zbirke, pesničkog izraza, nije cilj zadiviti, opseniti čitaoca, ili ga terorirati poukama i presnim zaključcima. Poezija Vesne Vasić, iako krajnje ozbiljna, na mahove bliska nepodnošljivosti istine, jednostavno nas gali svojim baršunastim jezikom i svojom krajnjom iskrenošću. „Uznemiruje me škripa vrata / Možda neko odlazi / Da se više nikad ne vrati”. Njene reči nisu iskonstruisane, pisane u nekakvu svrhu, poezija ove knjige je primer čistog izraza do kojeg dovodi nevidljiva ali bolna katarza ljubavi i iskustva.

***Istorija ZR
književnosti***

POČECI VELIKOBEČKEREČKE KNJIŽEVNOSTI

političko-istorijski i kulturološki kontekst od sredine XVIII
veka do 1848. godine

1. Istorijske okolnosti u Velikom Bečkereku i Banatu od druge polovine XVIII veka do Revolucije 1848. godine

Smešteni u kraj XVIII i prvu polovinu XIX veka, počeci, ili bolje rečeno preduslovi za rađanje velikobečkerečke književnosti javljaju se u vremenu koje je obeleženo krupnim društvenim, političkim i kulturnim promenama. Ova konstatacija ne važi samo za banatsku periferiju Habzburške monarhije (koja proživljava do tada nezabeleženi privredni i kulturni uspon), već i za celu Evropu, zapljusnutu novim idejama i duhom nemačkog i francuskog prosvetiteljstva. Reč je o jednoj od najdinamičnijih i u promenama najbogatijih epoha u istoriji evropskog kontinenta, eposi koja je označila potpuni trijumf onoga što je Imanuel Kant svojevremeno nazvao izlaskom čoveka iz nezrelosti u kojoj se nalazi svojom sopstvenom krivicom (*Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit*). Rađanje i uspeh prosvetiteljskog pokreta u Pruskoj, a zatim njegovo širenje i vrhunac u vidu Francuske buržoaske revolucije 1789. godine, iz temelja su izmenili dotadašnje poimanje čoveka i njegove uloge u društvu; otuda kraj XVIII veka predstavlja značajnu vododelnicu evropske istorije.

Politički kontekst tog, ali i perioda koji je potom usledio izuzetno je složen, ali i neophodan za sticanje i razumevanje sveobuhvatne slike u kojima se javljaju počeci velikobečkerečke književnosti¹. On se mora posmatrati na tri različita nivoa koja se međusobno prožimaju: prvi je geografski ograničen na Veliki Bečkerek i Banat, drugi obuhvata

1 Pritom se, naravno, nikako ne sme gubiti iz vida da ne postoji fiksna godina koja bi se mogla uzeti za početak velikobečkerečke književnosti: više je reč o nizu značajnih događaja koji su se odigrali u kratkom vremenskom razmaku, a koji će na kraju omogućiti njenu pojavu.

područje Habzburške monarhije, odnosno njenog ugarskog dela, a treći, najobimniji, čine tokovi evropske istorije. Ovu već dovoljno kompleksnu sliku dodatno opterećuju različite političke, nacionalne i po pravilu među sobom suprotstavljene aspiracije naroda Banata, koji je upravo u ovo doba poprimio svoj višenacionalni karakter.

Dok se Stari kontinent pripremao za Revoluciju i ulazak u „dugi XIX vek”, u Banatu, na periferiji Habzburške monarhije, postajali su sve vidljiviji rezultati radikalnih promena kroz koje je ova oblast prolazila u proteklim decenijama. Nakon više od sto sedamdeset godina turske vladavine (1552–1718), Banat je pod vlašću Habzburga postao prostran poligon za političke eksperimente bečkog dvora. U šest decenija od 1718. do 1779. godine, ovo područje bilo je izuzeto od mađarske vlasti i nalazilo se pod upravom Beča kao „carska provincija”; za to vreme se ovo eksperimentisanje pokazalo kao veoma uspešno². Opustošen pod Turcima, Banat je značajno promenio svoju populacionu i etničku strukturu (kroz doseljavanje prvenstveno nemačkih, ali i drugih kolonista), doživljavao transformaciju svog reljefa (isušivanjem močvara, masovnom izgradnjom novih naselja, regulisanjem rečnih tokova) i privredni razvoj bez presedana (unapređenjem poljoprivrede, jačanjem zanatstva i trgovine, te podizanjem prvih industrijskih pogona). Otuda je kulturni napredak u odnosu na raniji period predstavljao sasvim logičnu posledicu, te su začeci književnog stvaralaštva bili samo pitanje vremena.

U tom i takvom Banatu, na južnom obodu Habzburške monarhije i nedaleko jedan od drugog, sredinom XVIII veka rođeni su prvi velikani i utemeljivači („founding fathers!”) novije srpske i mađarske književnosti. Do danas niko nije napisao uporedne biografije Dositeja Obradovića (Čakovo, 1749 – Beograd, 1811) i Mikloša Revaija (Veliki Senmikluš, 1750 ili 1752 – Pešta, 1807)³, iako su ova dva imena po

² Nasuprot željama mađarskog plemstva, Banat se nakon oslobođenja od turske vlasti nije našao u sastavu tzv. „Zemalja krune svetog Stefana”, tj. pod mađarskom vlašću, već je bio potčinjen bečkom dvoru, koji je njime upravljao preko Zemaljske administracije sa sedištem u Temišvaru.

³ Revai je čak rođen u Velikom Senmiklušu, koji je kasnije administrativno

svom životu, stvaralaštvu i mestu koje zauzimaju u srpskoj, odnosno mađarskoj književnosti pandan jedno drugome. Njihova pojava i delovanje podudarni su sa zalaskom baroknog perioda i početkom prosvetiteljstva (kraj XVIII i prva polovina XIX veka se u mađarskoj historiografiji i inače nazivaju „Reformsko doba”, čime se žele naglasiti nove pojave u društvenom i kulturnom životu Ugarske onog vremena). Iako je delovanje Dositeja i Revaija bilo vezano za druga podneblja i sredine, ima neke simbolike u činjenici da su obojica svoj životni put započela na istom mestu: Banat, koji je u to vreme prolazio kroz proces svog kultivisanja, iznedrio je one koji će kultivisati.

Kada je o Bečkereku reč, on je za pola veka (1718-1769) provedenog u statusu komorskog sela zabeležio relativan napredak, u vidu porasta broja stanovnika, podizanju crkava (pravoslavne 1746, katoličke 1762), Krajcajzenove pivare (1745), prve bolnice (1769), a nešto kasnije i apoteke (1784). Njegovu političku, ekonomsku i kulturnu sudbinu u daljem periodu odredila je poseta cara Josifa II, koji je *incognito* proputovao Banat 1768. godine, pod lažnim imenom grof od Falkenštajna; ovaj bajkoviti događaj rezultirao je njegovim pismom upućenim majci, carici Mariji Tereziji, u kom je primetio: „Po mom mišljenju, Bečkerek je nazdravije mesto u Banatu. Bečkerečki distrikt je najplodniji. Okolina Bečkereka je najpogodnija za kolonizaciju. Samo mesto dovoljno je veliko. Ne preostaje, dakle, ništa drugo sem da se izgradi kuća za predsednika (kneza), za *smeštaj službenih kancelarija i arhive. Pošto Bečkerek leži na Begejskom kanalu, povezan je sa Temišvarem i sa celim svetom. A mnogi se iz Temišvara ovde doseljavaju...*”⁴. Pohvalna ocena ovdašnjih prilika

pripao Torontalskoj županiji sa sedištem u Velikom Bečkereku. U rodnom gradu mu je 1893. godine podignut spomenik, a veliki leksikon mađarskog jezika nosi ime po njemu. O Revaiju v.: Borovszky Samu, *Torontál vármegye*, Budapest 1912, 288–289; Johann Heinrich Schwicker, „Nikolaus Revai. Gedenkblatt für den 1. April”, *Gross-Becskereker Wochenblatt* 13, XII. Jahrgang, 29. März 1862, 5-6; Johann Heinrich Schwicker, „Nikolaus Revai. Gedenkblatt für den 1. April (Fortsetzung)”, *Gross-Becskereker Wochenblatt* 14, XII. Jahrgang, 5. April 1862, 4-5.

4 Felix Milleker, *Geschichte der Stadt Veliki Bečkerek 1333-1918*, Wrschatz 1933, 37. Detaljnije o poseti Josifa II Banatu v.: Antal Hegediš, „Josif II o svom putovanju u Banat”, *Истраживања* 11, Нови Сад 1986, 202-251.

imala je za posledicu Privilegiju iz naredne godine, kojom je Marija Terezija dodelila Bečkereku status trgovišta⁵. Time su stvoreni značajni preduslovi za dalji privredni, a samim tim i kulturni razvoj.

Svega deceniju kasnije, popuštajući pod pritiskom mađarskog plemstva koje je u međuvremenu postalo značajan činilac na unutrašnjepolitičkom planu, Marija Terezija dozvolila je priključenje dotle praktično nezavisnog Banata Mađarskoj, odnosno njegovo uključenje u sistem ugarskih županija i feudalni poredak Ugarske kraljevine (tzv. „Provincijal”). To je u praksi značilo pretvaranje dotle slobodnih Banačana u kmetove krupnih mađarskih feudalaca, koji su uživali glas jedne od najbogatijih i najosionijih aristokratija u Evropi. Ovdašnji zemljišni posedi prodati su početkom osamdesetih godina bogatim plemićkim porodicama (Lazar, Kiš, Butler, Nako, Šišanji itd), čime je nesumnjivo ispunjen zacrtani cilj punjenja državne blagajne, ali je u društvenim odnosima kroz zaoštavanje klasnih suprotnosti i pojačavanje nacionalnih antagonizama učinjen korak unazad. Time je, nesumnjivo, i kulturni napredak bio na neko vreme odložen, iako ne i definitivno prekinut: on će u narednom periodu, u već pomenutom „reformskom dobu” nositi snažan mađarski nacionalni predznak i pečat mađarskog romantizma. Slom mađarske revolucije 1848. godine privremeno će učiniti kraj takvom stanju, ublažavajući klasne razlike ukidanjem feudalnih, ali po cenu daljeg zaoštavanja nacionalnih odnosa.

Na području Ugarske – koja je u ono vreme bila u sastavu Habzburške monarhije – poslednja decenija XVIII veka označila je početak nacionalnog buđenja; u to vreme se javlja novo shvatanje mađarske države i nacije, čiji je glavni nosilac i predstavnik mađarsko plemstvo; ono je, nasuprot dotadašnjoj političkoj praksi, insistiralo na ograničenju vlasti monarha, izvršnoj vlasti, sopstvenoj vojsci, vođenju samostalne unutrašnje i spoljne politike, sopstvenoj monetarnoj politici i sopstvenom zakonodavstvu⁶. U svoj ustavni nacrt mađarska aristokratija ugradila je ideje prosvete, Američke revolucije,

⁵ Vidi: „Privilegija Marije Terezije kojom uzdiže opštinu Veliki Bečkerek na stepen tržišta iz 1769. godine”, Arhivska građa Gradske državne arhive u Zrenjaninu, god. I, sv. 1, Zrenjanin 1953, 9.

⁶ Peter Rokai i dr., Istorija Mađara, Beograd 2002, 381.

kao i neke ideje Francuske buržoaske revolucije⁷, čvrsto pritom nastojeći da očuva svoje feudalne privilegije i prava. Pored toga javlja se i prosvećeno plemstvo, inteligencija, masonerija, pa čak i jakobinski pokret čiji je najvažniji eksponent – franjevački opat Ignac Martinović pogubljen nakon pobune 1794/1795. godine. Ovakve tendencije bile su u suštoj suprotnosti sa politikom bečkog dvora i te će suprotnosti na kraju i eskalirati u krvavom građanskom ratu 1848/49. godine.

Uključivanje Banata u „Provincijal”, tj. njegovo prisajedinjenje Ugarskoj 1779. značilo je i njegovu novu administrativnu podelu, u kojoj će Veliki Bečkerek dobiti važno mesto kao sedište Torontalske županije (granice ove administrativne oblasti grubo se, ali sasvim zgodno, poklapaju sa granicama današnjeg srpskog Banata). Od tog trenutka, nemoguće je pisati istoriju Velikog Bečkereka izolovano od istorijata Torontalske županije. Naš grad tako je postao centar ka kom će gravitirati manje sredine, iako su Temišvar i Segedin i dalje ostali neprikosnovena politička, privredna i kulturna središta Južne Ugarske.

U XIX vek Bečkerek je zakoračio tragičnim događajem koji će ostaviti dalekosežne posledice: krajem avgusta 1807. godine, strahoviti požar uništio je praktično ceo grad, uključujući tu i gradsku arhivu i palatu Torontalske županije⁸. Usled toga, nastao je veliki diskontinuitet u poznavanju starije gradske prošlosti, što se danas itekako oseća u zavičajnoj historiografiji (a sasvim izvesno i u zavičajnoj književnosti!). Ipak, prva polovina XIX stoleća bila je u Velikom Bečkereku dosta dinamična, kako sa političkog, tako i sa društvenog i kulturnog aspekta. Nakon požara, sedište Torontalske županije privremeno je bilo premešteno u Veliki Senmikluš (današnji San-Nikolau Mare u Rumuniji), gde je i ostalo do delimične obnove grada i izgradnje nove županijske palate

⁷ Isto.

⁸ O tome v.: „Iz prošlosti Zrenjanina”, Arhivska građa Istoriskog arhiva sreza Zrenjanin, god. IV, sv. 11, Zrenjanin 1956, 49–55; *Szentbeszéd. Nagybecskerek tűzvedelme százados évfordulóján*. Mondotta: Magyary Pál, pápaikamarás, püspökiszentszékitanácsos, Nagybecskerekrom. kath. plebánosa. Nagybecskereken 1907.

(započeta 1816, dovršena 1820. godine)⁹. Vraćanje statusa političko-administrativnog centra omogućilo je stabilan privredni razvoj, porast broja stanovnika i značajan kulturni napredak grada.

Privilegije trgovišta koje je izdala Marija Terezija potvrđivane su i proširivane, upravo u decenijama pre Revolucije, i to za vreme Franca I (1804, 1818, 1832)¹⁰ i Ferdinanda I (1844)¹¹. Regulisanje odnosa među razgranatim i dobro uređenim zanatskim esnafima, održavanje godišnjih vašara, te sankcionisanje niza važnih pitanja vezanih za saobraćajne prilike činili su osnovne preduslove za ekonomski prosperitet Velikog Bečkereka¹².

Grad je još od ranije bio višenacionalna i multikonfesionalna sredina. Pored Srba-starosedelaca, tu su tokom XVIII veka planski doseljavani Nemci (u više talasa), Jevreji (1747), Mađari (1768), Slovaci, a u manjoj meri i drugi narodi (Španci, Francuzi). Prema popisu iz 1821. godine, grad je imao 11.335 stanovnika, i to: 2.964 katolika, 8.071 grko-pravoslavnih, 205 evangelista, 42 reformista i 253 Jevreja¹³. Popis sproveden četrnaest godina kasnije (1835), pokazao je povećanje: ukupno 13.482 žitelja, od toga 9.261 pravoslavnih, 3.368 katolika, 406 evangelista, 88 reformista

9 Felix Milleker, *Geschichte der Stadt Veliki Bečkerek 1333–1918*, Wrschatz 1933, 43.

10 „Prevod overenog prepisa povelje Franje I izdate sapundžiskim, kujundžiskim i kazandžiskim majstorima u V. Bečkereku 1818. godine”, Arhivska građa Gradske državne arhive u Zrenjaninu, god. III, sv. 9–10, Zrenjanin 1955, 16–33; Istorijski arhiv Zrenjanin (=IAZ), F. 1 Zbirka povelja 1765–1847, Povelja Franje I od 12. jula 1832. godine kojom se potvrđuju privilegije Marije Terezije.

11 Pavle Zubković, „Povelja Ferdinanda I od 21. marta 1844. godine kojom se odobrava održavanje godišnjeg vašara, po redu četvrtog”, Arhivska građa gradske državne arhive u Zrenjaninu, god. II, sv. 3, Zrenjanin 1954, 35–38.

12 Za više podataka v.: Rajka Грубић, „Занатлије и трговци у прошлости Зрењанина (од XVI века до прве половине XX века)”, Рад музеја Војводине 49, Нови Сад 2007, 211–229.

13 F. Milleker, nav. delo, 45.

i 359 Jevreja¹⁴. Tridesetih godina izgrađeno je novo gradsko naselje – „Amerika“, a tokom naredne decenije u prigradsko naselje Budžak počeli su se doseljavati Rumuni-nadničari, čime je etničko šarenilo još više pojačano. Prema podacima iz 1846. broj stanovnika uvećao se za 3.134 duša¹⁵, što ubedljivo svedoči o uzlaznoj putanji na kojoj se grad našao tokom prve polovine XIX stoleća.

Položaj u kom se Veliki Bečkerek nalazio u prvoj polovini XIX veka bio je sa političkog aspekta dosta specifičan, budući da je grad u kome su većinu stanovništva činili Srbi bio sedište jedne mađarske (Torontalske) županije. Županijska administracija i gradski Senat bili su dva „centra moći“ u kojima je bila koncentrisana vlast u gradu i njegovoj okolini. U državnoj hijerarhiji, Županija je svakako stajala iznad Senata, ali je njena administracija sve do četrdesetih godina XIX veka bila dosta neefikasna¹⁶. Ona je uglavnom bila sačinjena od plemstva koje je živelo na području Torontalske županije, a koje je retko dolazilo na županijske skupštine (kongregacije); ovo se promenilo kada je na mesto podžupana došao energični Laslo Karačonji¹⁷. Među plemićkim porodicama koje su u to vreme igrale aktivnu ulogu u političkom i javnom životu isticali su se Karačonji (Beodra), Hertelendi (Bočar) i Kiš (Elemir).

Pored županijske administracije, drugi organ vlasti bio je gradski Senat u kom su Srbi imali većinu. Bio je sačinjen od osam članova-savetnika, uključujući tu i načelnika velikobečkerečkog sreza („sudiju“, nem. Stuhlrichter). Prema odredbama prvog člana pomenute privilegije Marije Terezije, gradski većnici su se birali na period od dve godine, i to u odnosu pet pravoslavaca i tri katolika (uključujući ovde i unijate)¹⁸. Senat je birao sindikusa (šefa policije), obavljao

14 Isto, 47.

15 10.503 pravoslavaca, 4.841 katolika, 654 evangelista, 111 reformista i 507 Jevreja. F. Milleker, nav. delo, 47.

16 F. Nemet, nav. delo, 19–20.

17 Isto, 20; za kratku biografiju Lasla Karačonjija v.: „Rede bei Gelegenheit der feierlichen Beerdigung Seiner Hochgeboren des Herrn Ladislaus Karátsonyi de Beodra, Obergespann des Torontáler Comitates“, *Gross-Becske-reker Wochenblatt* 31, 31. Juli 1869, 9–10.

18 „Privilegija Marije Terezije kojom uzdiže opštinu Veliki Bečkerek na

poslove vezane za komunalnu politiku, a imao je i sudske ingerencije.

U dve decenije uoči Revolucije, grad je doživeo primetan napredak na poljima prosvete i kulture. Škole su otvarane i uređivane po nacionalnom ključu – srpska (treća po redu na području grada) 1808; protestantska škola (i molitveni dom) 1817; jevrejska 1822, nemačka 1827. Već u drugoj deceniji XIX veka javila se inicijativa za osnivanje gimnazije, koja je prošla kroz različite faze razvoja i bila realizovana tek u predvečerje Revolucije 1846. godine¹⁹. Najkasnije u drugoj polovini 1826. u grad se doseljava Konstantin Danil, najznačajniji srpski slikar epohe bidermajera, koji tu otvara svoj atelje i ostaje do kraja života²⁰. Iz njegove slikarske škole u Velikom Bečkereku kasnije će izaći Đura Jakšić i Lazar Nikolić, a u to doba verovatno su nastali i njegovi portreti uglednih ličnosti iz grada i okoline²¹. U pogledu pozorišne umetnosti, koja se ovde javlja još krajem XVIII veka, tridesetih godina zabeležene su prve posete mađarskih pozorišnih trupa, da bi 1839. godine žitni ambar u samom centru grada bio preuređen u pozorišnu zgradu sa 650 mesta; ovo je ukazalo na visoke teatarske aspiracije Bečkerečana²². Evangelisti, među kojima je bilo najviše Slovaka i Nemaca, podigli su 1837. crkvu, kojoj je tek devet godina kasnije dozidan toranj²³. Pravoslavni Svetouspenski hram proširen je 1842. godine²⁴. Grad je u to vreme imao već prilično regulisane ulice i kuće pokriven

stepen tržišta iz 1769. godine”, Arhivska građa Gradske državne arhive u Zrenjaninu, god. I, sv. 1, Zrenjanin 1953, 9.

19 Detaljnije o velikobečkerečkoj gimnaziji i problemima koji su pratili njeno osnivanje v.: F. Milleker, nav. delo, 48–49; A. Stanojlović, nav. delo, 153–158.

20 Vukica Popović, „Konstantin Daniel u svetlu novih dokumenata”, Zbornik Narodnog muzeja Beograd, Beograd 1982, 104 (separat).

21 Danas se u Narodnom muzeju Zrenjanin čuva nekoliko radova velikog majstora: portret velikog župana Gicija, portreti Matije Gundelića, gradskog senatora Pavla Savića, istoričara Švikera i njegove porodice i dr. dela.

22 Alojz Ujes, O pozorišnom stvaranju na tlu Banata, u publikaciji: Banat kroz vekove. Slojevi kulture Banata, Beograd 2010, 486; zrenjaninsko Narodno pozorište „Toša Jovanović” danas je najstarije pozorište u Srbiji.

23 A. Stanojlović, nav. delo, 137.

24 F. Milleker, nav. delo, 47.

crepom, pet verskih objekata, županijsku palatu, zdanje Komorske uprave, poštu, dve apoteke, dve čitaonice i pozorište. Nešto ranije, imućni Bečkerečanin Ferenc Plank zaveštao je deo svoje nepokretne imovine za otvaranje gradskog parka, u čijem sklopu je 1835. godine otvorena bečkerečka građanska Kasina. Ona je imala 189 članova-osnivača, među kojima su bili gradski notabiliteti, pisci, advokati, lekari, učitelji, trgovci i zanatlije²⁵. Od izuzetnog značaja za grad bio je dolazak Franca Paula Plajca, regensburškog štampara, koji se 1847. godine nastanio u Velikom Bečkereku nakon što je dobio štamparsku privilegiju²⁶. Revolucionarna dešavanja 1848–1849. godine omela su njegove prve planove za osnivanje jednog lokalnog lista, i tako pomerile osnivanje Velikobečkerečkog nedeljnika (*Gross-Beckereker Wochenblatt*) sa 1849. na 1851. godinu. To je bio najstariji nemački list na prostoru današnje Vojvodine i drugi po starini u Banatu.

2. Pioniri zavičajne književnosti: Georgije ot Bečkereka, Agošton Baranj, Evstatije Eta Mihajlović

Na početku istorije književnosti Velikog Bečkereka nalazi se već pomenuta zagonetna ličnost Georgija ot Bečkereka²⁷, čiji život pada u drugu polovinu XVIII i prvu polovinu XIX veka. Iznova i iznova prepisivani šturi biografski podaci govore o monahu manastira Grgeteg, sa nadimkom „Filozof“, rodnom iz Bečkereka. Iako se ovi izvori pozivaju na delo Pavla Josefa Šafarika *Istorija slovenskog jezika i književnosti* iz 1826. godine²⁸, ostaje nejasno poreklo imena Georgije ovog, uslovno rečeno, začetnika velikobečkerečke književnosti, koji se u Šafarikovom delu pominje pod imenom „Gerasim Bečkerečki“²⁹.

25 Ferenc Nemet, *Istorija štampe u Velikom Bečkereku 1849–1918*, Zrenjanin 2007, 19.

26 Isto, 9–25.

27 Aleksandar Stanojlović (ur.), Petrovgrad, Petrovgrad 1938 (Zrenjanin 2004³), 177; Todor Malbaški (ur.) *Zrenjanin*, Zrenjanin 1966, 415.

28 Paul Joseph Šafarik, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*, Prag 1869.

29 Nabrajajući srpske pisce, Šafarik navodi: „Geras. Bečkereki, Hieromo-

Epitet „začetnik velikobečkerečke književnosti“ uslovan je i upitan otuda što Georgijev književni opus, za koji *Leksikon pisaca Jugoslavije* tvrdi da je plodan³⁰, ostaje nepoznat, ako se izuzmu tri njegova danas poznata rada, od kojih je samo jedan autorski. Hronološki najstariji je prevod dela nemačkog prosvetitelja, lekara i socijalnog higijeničara Kristofa Vilhelma Hufelanda (1762-1836) pod nazivom *Hudožestvo k prodolženiju života čelovečeskago (Umetnost produženju čovečjeg života)*³¹. Hufelandova uputstva za vođenje zdravog života, čiji je prvi tom publikovan u Jeni 1797. godine i kasnije postao poznat pod imenom *Makrobiotika*, Georgije ot Bečkereka preveo je 1804. Tri godine kasnije (1807), ovaj prevod izdao je Kraljevski univerzitet u Budimu (ВЪ Будинѣ градѣ: Писмены Кралевскаго Всеучилища Венгерскаго, 1807).

Iz 1809. godine potiče Georgijev prevod *Filozofske nauke „sa nemeckog jezika“*, koji je štampao „novosadski knjigoprodavac“ Damjan Kaulici³², a takođe izdao budimski univerzitet³³. Nažalost, nije poznato ko je autor originalnog dela, i možda tek neka buduća istraživanja bace više svetla na ovu problematiku³⁴.

nach in Gergetek“. P. Šafarik, nav. delo, 221. Такође в.: Ferenc Nemet, *Istorija štampe u Velikom Bečkereku 1849–1918*, Zrenjanin 2007, 82, gde se Georgije navodi pod monaškim imenom Gerasim.

30 Živojin Boškov (ur.), *Leksikon pisaca Jugoslavije*, I, Novi Sad 1972, 183.

31 Художество кЪ продолженію живота человѣческаго отЪ Христофора ВілхелмЪ ХуфеландЪ.; СЪ Нѣмецкаго же на Славено-Сербскій ДіалектЪ сокращено и простопреведено чрезЪ Г. отЪ Б. 1804 Лѣта; U nemačkom originalu: Christoph Wilhelm Hufeland, *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern*, Jena 1797.

32 Kaulici je bio jedini knjižar u Novom Sadu do 1790. godine i pojave Emanuila Jankovića. Čedomir Popov, Novi Sad u vreme osnivanja Srpske čitaonice, Novi Sad 1996.

33 Філософическа наука, преведенна сЪ НѣмецкогЪ Езыка ГеоргіемЪ отЪ Бечкерекій; напечатанна иждивеніемЪ г. Даміана Каулицый, Новосадскаго Книгопродавца, 1809. ВЪ Будимѣ: писмены Кралѣв. Унгарск. Університета.

34 Primamljiva je pomisao da je u pitanju kapitalno delo *Enciklopedija filozofije* Georgijevog savremenika i imenjaka Hegela, ali je ono štampano tek 1816. godine.

Šarolikost i raznovrsnost Georgijevog opusa upotpunjuje i obogaćuje treće delo koje se vezuje za njegovo ime – *Roždanik*, čiji potpuni naziv (*Рожданик*° или *Чюдновити витоа среће, чрез° коу се по астрономическому начину на различне вопросе, коу сү по дванаість знаменіема небеснима оделёни*, odgovor° naći može, šta će se komú dobrog° ili neúgodnog° slúčiti: ne za istinnú, no za zabavú sočiněno) otkriva da je reč o astrološkom, horoskopskom štivu zabavnog karaktera.

Nazivanje Georgija Bečkerečkog ocem ovdašnje književnosti upitno je i zbog činjenice da je njegov prevodilačko-književni rad vezan za drugu sredinu. Jedno od retkih „književnih” imena koje se izdvaja i koje je svojim radom obeležilo ne samo književnost, već i politički život prve polovine XIX veka u Velikom Bečkereku i Torontalskoj županiji je Agošton Baranj (mađ. *Bárány Ágoston*). Rođen 1798. godine u Miškolcu, Baranj je studirao prava i sa 23 godine postao advokat u Pešti³⁵. Tu je, na podsticaj Ferenca Kazincija, počeo da piše poeziju³⁶. Doselio se 1825. godine u Begej Sveti Đurađ (današnje Žitište) kod svog rođaka, za

35 O Baranjevoj biografiji v. sledeće radove: Szentkláray Jenő, *Debreczeni Bárány Ágoston éléte és munkái* [Život i radovi Agoštona Baranja Debrecenija], Budapest 1914; Kalapis Zoltán, *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országo kból I* [Biografski rečnik. Hiljadu mađarskih biografija u južnoslovenskim zemljama], Újvidek 2002, 78–79; Németh Ferenc, *Elhalálozási és temetkezési kultuszjelenségek a bánáti polgári kultúrában* [Kultne pojave smrti i pogreba u građanskoj kulturi Banata], *Hungarológiai közlemények* 35, 1, Novi Sad 2004, 100–108; Ferenc Nemet, *Istoriya štampe u Velikom Bečkereku 1849–1918*, Zrenjanin 2007; Agneš Ozer, „Mađarska istoriografija XIX veka u Banatu”, u publikaciji: Miodrag Maticki, Vidojko Jović (ur.), *Banat kroz vekove. Slojevi kulture Banata*, Beograd 2010; Németh Ferenc, *Bárány Ágoston (1798–1849) – egy reneszánsz lélek a reformkori Torontálban* [Agošton Baranj (1798–1849) – jedan renesansni lik reformskog doba u Torontalu], *Marosvidék* 2010, 2, sz. 8–13; Borovszky Samu, *Torontál vármegye*, Budapest 1911, 268.

36 Borovszky Samu, *Torontál vármegye*, Budapest 1911, 268. Ferenc Kazinci (mađ. *Kazinczy Ferenc*, 1759–1831) je bio pisac i reformator mađarskog jezika krajem XVIII i početkom XIX veka (ako je Revai pandan Dositeju, Kazinci je mađarski Vuk Karadžić). Stvarao pod uticajem Lesinga, Getea, La Rošfukoa, Molijera i Šekspira; učestvovao u osnivanju Mađarske akademije nauka (mađ. *Magyar Tudományos Akademia*).

potrebe čijeg gazdinstva je obavljao pravne poslove. Nekoliko godina kasnije (1825) stupio je u službu Torontalske županije – najpre kao županijski podbeležnik, a zatim i kao arhivar. U međuvremenu je počeo da se zanima za prošlost Banata i piše radove iz te oblasti, na osnovu čega je 1836. godine izabran za dopisnog člana Mađarskog učenog društva. Dva njegova najznačajnija istoriografska rada su *Povesnica Torontalske županije*³⁷ i *Spomenici Tamiške županije*³⁸. Prvi je štampan u Budimu 1845, a drugi u Velikom Bečkereku 1848. godine (bio je to jedan od prvih naslova iz „pečatoreznice“ čuvenog lokalnog štampara Franca Paula Plajca). Osim toga, Baranj je napisao i roman *Grofica od Volfenbitela*³⁹. Umro je 11. aprila 1849. godine u Makou, gde se sklonio sa ostatkom županijske administracije, nakon što su srpske snage početkom te godine zauzele Veliki Bečkerek. Neposredno pred smrt bio je imenovan za počasnog torontalskog podžupana⁴⁰. Ubrzo je pao u zaborav, da bi mu 1885. godine u Velikom Bečkereku bila podignuta spomen-ploča na kući u kojoj je živio (prema nekim navodima, reč je o prvom spomen-obeležju te vrste u ovom gradu). Nepune tri decenije kasnije (1914), čuveni zavičajni istoričar Banata Jene Sentklarai (Szentkláray Jenő) posvetio mu je jednu monografiju ispred Mađarske akademije nauka.

Baranjevo najpoznatije i svakako najznačajnije delo nesumnjivo je istorijat Torontalske županije. Nevelikog je obima, pisan kitnjastim stilom i podeljen na dva dela: prvi obuhvata ukupno dvadeset i tri poglavlja koja se bave istorijom, geografijom, demografijom, društvenim prilikama itd, a drugi istorijsku građu i izvore koji su korišćeni za potrebe glavnog izlaganja.

Prvih pet poglavlja prikazuju prošlost Torontalske županije od antičkog doba do 1779. godine i inkorporacije carskog Banata u ugarski županijski sistem. U šestom poglavlju opširno je razmotrena etimologija imena Županije (mada

37 Bárány Ágoston, *Torontál vármegye hajdana*, Buda 1845.

38 Bárány Ágoston, *Temes vármegye emléke*, Nagybecskerek 1848.

39 Bárány Ágoston, *Wolfenbütteli hercegnő*, Szeged 1844.

40 Borovszky Samu, *Torontál vármegye*, Budapest 1911, 477.

poreklo naziva „Torontal” nije do kraja razjašnjeno), dok se preostalih sedamnaest poglavlja bave različitim društvenim, geografskim, etnografskim i kulturnim aspektima Torontalske županije u periodu od prve polovine XIV do druge polovine XVIII veka, tj. od perioda njenog prvog pomena do perioda njene obnove.

U drugom delu knjige priloženo je ukupno 36 različitih povelja ili kratkih izvoda iz povelja, u kojima se spominje Torontalska županija ili naselja koja su sa njom u vezi. Autor je u njih imao uvid zahvaljujući saradnicima iz arhiva u Budimpešti, Temišvaru, Pečuju i drugim mestima.

Baranjev istorijat naišao je na veliki odjek i interesovanje, ne samo u Torontalskoj, već i u susednim županijama (Bačkoj, Čongradskoj, Tamiškoj, pa čak i Peštanskoj). O tome svedoči spisak od blizu 400 pretplatnika – pojedinaca i raznih zvanja – koji je dat na samom kraju knjige.

Kasniji istoričari banatskog podneblja (Sentklarai, Mileker, Rajić i dr.) u svojim radovima često su se koristili Baranjevom knjigom i pozivali na njene navode. Ona je 2012. godine u Budimpešti doživela novo izdanje⁴¹.

Pored Agoštona Baranja, drugo značajno ime iz ovog, ali i kasnijeg perioda je Evstatije Eta Mihajlović. Rođen 1802. godine, Mihajlović je po završetku studija prava postao gradski senator Velikog Bečkereka, a kasnije i sudija ovog trgovišta. Bio je aktivan na političkom planu i kao prisednik Torontalske županije pre i vođa Srpskog narodnog odbora u Velikom Bečkereku tokom Revolucije 1848/49. Učestvovao je i u radu Blagoveštenskog sabora u Sremskim Karlovcima 1861. godine⁴². Preminuo je 1888. godine u Budimpešti.

U svom plodnom i žanrovski bogatom, pa ipak, nepravedno zaboravljenom književnom opusu, Mihajlović je

41 Bárány Ágoston, *Torontál vármegye hajdana*, Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest 2012.

42 Žarko Dimić, „Gde i kod koga su bili smešteni poslanici na Blagoveštenskom saboru 1861. u Sremskim Karlovcima”, Zbornik Matice srpske za istoriju 83, Novi Sad 2011, 135–148.

prešao sadržajan put od romanopisca, preko filozofa, teologa i mislioca, do istoričara, lingviste i pesnika. Svoje radove „pečatao” je u Budimu (štampanija kraljevskog sveučilišta u Pešti), Novom Sadu (u štamparijama Jovana i Damjana Kaulicija, udove Katarine Janković i Srpskoj narodnoj zadružnoj štampariji), Velikom Bečkereku (štampanija Franca Paula Plajca), Beogradu (štampanija Nikole Stefanovića) i Velikoj Kikindi (štampanija Jovana Radaka).

Danas mahom nepoznat široj javnosti, književni opus Evstatija Mihajlovića predstavlja pravi pravcati izgubljeni biser srpskog romantizma. Opširni spiskovi pretplatnika na Mihajlovićeve knjige i njihova geografska razuđenost više nego ubedljivo svedoče o njegovoj popularnosti: osim u pišćevom rodnom Velikom Bečkereku, one su čitane u Novom Sadu, Sremskim Karlovcima, Temišvaru, Budimu, Pešti, Aradu, Subotici, Dubrovniku, Vršcu, Novom i Starom Bečeju, Pančevu, Somboru, Trstu, Zagrebu, Vrbasu, Segedinu, Beogradu, Šapcu, Valjevu, Kragujevcu, Kruševcu, Smederevu, Požarevcu, Čačku, Zaječaru, Negotinu. Od celokupnog njegovog stvaralaštva, danas je možda ponajviše poznat onaj njegov segment zbog kog je svojevremeno označen kao ogorčeni protivnik Vuka Karadžića i njegove reforme srpskog jezika i pravopisa. Ipak, značaj Mihajlovićevog opusa, iako u očiglednoj nesrazmeri sa njegovim mestom u istoriji domaće književnosti, prepoznat je u merodavnim krugovima: Biblioteka Matice srpske izvršila delimičnu digitalizaciju njegovih najznačajnijih dela, uspevši da ih na taj način otrgne od zaborava i približi čitalačkoj publici.

Mihajlović se kao književni delatnik prvi put oglasio 1827. godine prilogom u nemačkom časopisu *Iris*, u kom je u dva dela na nemačkom jeziku štampana njegova kratka biografija „slavnog srpskog junaka” Marka Kraljevića⁴³. Ovaj rad, nevelik obimom, delimično je nagovestio Mihajlovićeve fasciniranost srednjovekovnom srpskom istorijom, u kojoj će naći nadahnuće za svoja buduća književna ostvarenja.

43 E. M., „Lebensbeschreibung des grossen und berühmten serbischen Helden Marco Kraljewitsch”, u publikaciji: *Iris. Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben* [Iris. Časopis za znanje, umetnost i život], Nr. 76, III. Jahrgang, Ofen 1827, 306.

Iste godine, štamparija peštanskog univerziteta u Budimu pečatala je Mihajlovićev prviroman pod nazivom *Цветъ невинности или Добривой и Александра*⁴⁴. Autor ga je posvetio velikobečkerečkom trgovcu Petru Vlahoviću, a u pozivu na pretplatu svojim čitaocima žanrovski ga označio kao moralno-romantičesku povest „(...) koja sadržava čudesne događaje jednog mladog Srbina”⁴⁵. U njegovom predgovoru Mihajlović je objasnio svoje motive: želeo je da napiše knjigu koja će biti „na polzu”, tj. od koristi njegovom narodu, naročito mladima (junosti), da čitajući vide svakojake moguće slučajeve, da se uče ophoditi sa svetom, o svačem pametno razmišljati, sa ljudima različite struke razgovarati i svakom pristojno poštovanje odavati. Obraćajući se na kraju predgovora svom „premilom rodu”, Mihajlović mu oduševljeno prinosi i preporučuje svoj prvenac: „...primi ga i čitaj sa onim userdijem, s kojim sam ti mladi ovaj trud moj žrtvovao; s kojim ti ga sad poklanjam, i u otečeske, maternje, bratske i sestrinske ruke predajem... U njemu ćeš naći mnoge čudesne i udiviteljne događaje, koji ti se čine nemogućim (...) videćeš, kako dobra dela bivaju nagrađena, a sveta nevinost, premda često zadugo u pomrčini i tami tuguje i plače, opet zato uvek svetla i sjajna pred svetom pokazuje se”. Roman prati doživljaje mladog Dobrivoja Milanića, sina srpskog vojvode Milivoja, koji prolazi sijaset peripetija i avantura, kako bi na kraju bio sjedinjen sa voljenomdevojkom Aleksandrom.

Slična potka može se uočiti i u Mihajlovićevom drugom romanu – *Освета и судбина или Драгомир, жупан требиньски*⁴⁶, koji je izašao iz štampe šest godina nakon *Цвета невинности*, u dva dela. Jednako kao i prvo Mihajlovićevo

44 Цветъ невинности или Добривой и Александра. Сочинѣнъ Евстаѣемъ Михайловичемъ. У Будиму, писмены Кр. Всеучилища Пештанскогъ 1827.

45 Повторително обявление на повестъ подъ именемъ Цветъ невинности или Добривой и Александра. У Пешти, 1. марта 1827, Евстаѣй Михайловичъ, совершеный Іурістъ, 1.

46 Освета и судбина или Драгомиръ жупанъ требиньскій. Часть прва. Отъ Евстаѣа Михайловича. У Будиму, писменыи Кр. Всеучилища Пештанскогъ, 1833. Освета и судбина или Драгомиръ жупанъ требиньскій. Часть втора. Отъ Евстаѣа Михайловича. У Будиму, писменыи Кр. Всеучилища Пештанскогъ, 1833.

ostvarenje, i ovo nosi didaktičko-moralni pečat (dobro pobeđuje zlo) i ima za cilj da pouči kako se čovek u različitim situacijama vladati mora, ako želi da sa dostojanstvom nosi ime „Čovek”. Njime je pisac želeo da, po uzoru na „Nemce, Francuze i druge najprosvećenije narode” podari svom Slavnom rodu jedno zabavno delo koje će mu biti od koristi svojim mudrim savetima, oblagoroditi duh i srce i poučiti ga da bude dobrotiv i čovekoljubiv. Radnja romana se dešava u srednjovekovnoj Srbiji i Hercegovini, gde mladi Dragomir Srećić sprovodi zavet krvne osvete i usput upoznaje devojkicu Milicu, u koju se smrtno zaljubljuje. Ljubav dvoje mladih biva stavljena na brojna iskušenja pre nego što konačno trijumfuje na kraju romana⁴⁷.

Posmatranjem i prostim poređenjem strukture Mihajlovićevih romana, jasno se mogu razaznati tri osnovna obeležja njegovog stila, odnosno tri nivoa radnje koja su zajednička za oba ostvarenja: prvi se ogleda upedagoškoj ili moralno-didaktičkoj po(r)uci, koju glavni junak prima i savlađuje. On se uči čestitosti, skromnosti, poniznosti, poštovanju starijih od sebe itd. Drugi element je nadrealni, bajkoviti način na koji se ova poruka šalje i usmerava radnja romana: putem utvara, duhova, priviđenja, natprirodnih sila i neobjašnjivih događaja koji bivaju razjašnjeni tek na samom kraju. U *Cvetu nevinosti* tajanstvena sila koja se ukazuje glavnom junaku je starac Sozont, a u *Osveti* i sudbini starac Eleazar, odnosno Stanimir. Naposljetku, treći segment je istorijski, odnosno vremenski kontekst u kom se odvija radnja. Plaćajući danak romantizmu kao dominantnom književnom pravcu vremena u kom je živio i stvarao, Mihajlović je nadahnuće za svoje romane pronašao u srpskoj srednjovekovnoj istoriji i narodnoj tradiciji; ova opčinjenost možda je najočiglednija u imenima glavnih likova, koji skoro listom nose stara srpska

47 Drugo izdanje Mihajlovićev Dragomir doživio je tri decenije kasnije u Beogradu, i to u vreme kada je Vukova reforma već odnela pobedu: Освета и судбина или Драгомиръ жупанъ требиньскій. Часть прва. Одъ Евстатія Михайловића (а по другии путь препечатао Еремія Обрад. Караџићъ). У Beogradу, у штампарији Николе Стефановића, 1865; Освета и судбина или Драгомиръ жупанъ требиньскій. Часть друга. Одъ Евстатія Михайловића (а по другии путь препечатао Еремія Обрад. Караџићъ). У Beogradу, у штампарији Николе Стефановића, 1865.

narodna imena: Dobrivoj, Dragomir, Milivoj, Milorad, Tešimir, Strašimir itd. U tom smislu, Mihajlović nije bio izuzetak od ostalih romantičara koji su idealizovali srednjovekovnu prošlost svog naroda, iako se nije preterano trudio da u svom izlaganju navodi bliže vremenske odrednice; primera radi, vreme u kom se odvija radnja romana Osveta i sudbina postaje poznato tek pri samom kraju, kada se pojavljuje ličnost kralja Milutina i njegov rat sa Bugarskom; sve dotle, radnja je potpuno vanvremena i bajkovita (nalik šablonima bio jednom jedan... i nekada davno...).

Nakon dva romana, Mihajlović nije mogao ostati izolovan od aktuelnih književno-političkih stremljenja svog vremena. Njegovo sledeće ostvarenje predstavljalo je doprinos ilirskom pokretu, koji se afirmisao tridesetih i četrdesetih godina XIX veka kod Južnih Slovena (Srba i Hrvata), pod uticajem već pomenutog jačanja mađarskog nacionalnog, romantičarskog osećaja. Međutim, proklamovani cilj iliraca: političko i jezičko jedinstvo svih „Ilira”, tj. Južnih Slovena, bio je u suprotnosti sa ondašnjom dominantnom mađarskom državnom i nacionalnom idejom, te je otuda ilirski pokret morao biti ugušen; njegova zabrana (1843) hronološki se poklopila sa pojavom Mihajlovićeve istorijsko-lingvističke studije pod nazivom Iliri i Srbi ili Pregled narodnosti starosedeoca Ilirika i imena, slova i način pisanja današnjih Srba⁴⁸. U njoj je autor, ispoljivši široku erudiciju i pozivajući se na odgovarajuću naučnu literaturu, predstavio svoje viđenje ilirskog pokreta, po prvi put iznevši svoja shvatanja srpskog jezika i književnosti. Iz *Pregleda...* se jasno vidi da je Mihajlović takođe pristalica jezičkog jedinstva Srba i Hrvata, ali ne na način koji je to zagovarao Vuk Karadžić, čiju je reformu jezika i pravopisa Mihajlović oštro kritikovao uposlednjempoglavlju knjige.

U godini proleća evropskih naroda, svetlost dana ugledao je Mihajlovićev filozofsko-religijski esej pod nazivom Здрав разум, или расуђивања о Божјем бићу, стању

48 *Иллури и Србљи или Прегледъ Народности старосѣдиоца Иллурилка и имена, писмена и начина писаня данашњи Србала. Отъѣѹтаѣіа Міхайловича. У Новомъ Саду. Писмениы Катаріне Янковића Вдове, 1843.*

човека, души и њеној бесмртности⁴⁹. Povod njegovog nastanka Mihajlović je objasnio u predgovoru: „Dosta sam puta, i to ponajviše u privatnim druženjima različite razgovore i raspre o ovom mnogo važnom predmetu slušao (...) ovi dakle višekratni događaji dali su mi povod o glavnom ovom sreće čovekove predmetu rasuđivati i ono, što mi se osnovano biti videlo, beležiti...”⁵⁰. Suprotstavljene stavove i gledišta o postojanju Boga, ljudskoj duši i drugim važnim filozofskim pitanjima autor je predstavio čitalačkoj publici kroz usta dvojice glavnih likova i prijatelja – Obrada i Bogostoja – koji debatuju svake večeri, šetajući pored Begeja, „reke male u Banatu”. Obrad je „neverni Toma”, skeptik, sa obe noge čvrsto na zemlji, koji smatra da je o „umstvenim”, nevidljivim i apstraktnim stvarima bolje ćutati nego govoriti. Bogostoj, s druge strane, predstavlja Mihajlovićev alterego; on je oduševljen svetom koji je Bog stvorio i odlučan u nameri da svog prijatelja izvede na pravi put, put „čiste i svete istine” i „зрелог разсужденија”. U petnaest poglavlja eseja (po jedno za svako veće), Bogostoj ubeđuje Obrada u postojanje Boga, prepire se sa njim oko načina njegovog poštovanja („da li je dosta tajno u srcu Boga ispovedati, ili je nužno i javno počitanije odavati mu?”), raspravlja o stanju čovekove duše, životu posle smrti i nizu srodnih filozofskih pitanja.

U Mihajlovićevom književnom radu iza 1848. godine nastupila je duža pauza. Okrenut i zaokupljen krupnim političkim dešavanjima onog vremena, izgleda da je odložio pero pedesetih godina XIX veka, budući da (za sada) nije poznato nijedno njegovo delo iz perioda Vojvodstva Srbije i Tamiškog Banata (1849-1860). On se javlja na početku te epohe kao predsedavajući Velikobečkerečkog narodnog odbora u Revoluciji 1848/49, da bi sve do 1861. godine i Blagoveštenskog sabora njegov život i rad bili pod znakom

49 Здравый разумъ или Разсужденія о бытію Божіемъ, станю човѣческомъ, души и нѣномъ безсмертію. Отъ Євтавіа Міхайловича, Сенатора В.Бечкеречкогъ и Сл. Торонталске Међе Присѣдателя. У Новомъ Саду: Писмены Јоанна Каулицій, 1848.

50 Здравый разумъ или Разсужденія о бытію Божіемъ, станю човѣческомъ, души и нѣномъ безсмертію. Отъ Євтавіа Міхайловича, Сенатора В.Бечкеречкогъ и Сл. Торонталске Међе Присѣдателя. У Новомъ Саду: Писмены Јоанна Каулицій, 1848, XI–XII.

pitanja. Iako je nastavio da stvara i u drugoj polovini XIX veka, Mihajlović po sadržaju i karakteristikama svog opusa u suštini pripada književnosti ranije epohe.

Ipak, sasvim je izvesno da je tokom perioda u kom se „primirio” temeljno artikulisao svoje viđenje srpskog jezika i pravopisa, sumirajući neslaganje sa Vukovom reformom uvidu svog „vjeruju” pod nazivom Одбрана језика српског од изопачивања и простачења његовог и кирилице од вуковице, štampanom u Plajcovoј štampariji u Velikom Bečkereku две године након учеšћа на Благовештенском сабору (1863)⁵¹.

U predgovoru Одбране језика српског... Mihajlović napominje како једве деценије раније био принуђен да брани српско име, а сада брани српски језик. Он се жали на „господу реформаторе”, констатујући да они у свом изопачивању српског језика, затирању српских и прихватању новоскованих туђих речи нису nailazili ни на какав отпор, до те мере да су преиначили književni српски језик да се он не може више valјано разумети. Mihajlović притом не сумња у њихове добре и племените намере, али сматра да су у жељи да усаврше свој језик кренули погрешним путем (досадашње књижество наше презирати, и од њега табулу разу правити, то јест: све досадашње литерарне трудове дедова, очева и савремене браће наше уништавати, то значи по мом немеродатељном мненију с правог пута сврнути и странпутицом поћи). Najвећа ironija, а уједно и главна slabost *Odbrane*, чији су ставови иначе одлично формулисани и temelјно и postupно образложени, лежи у чињеници да је штампана прелазним обликом ćirilичног писма; другим речима, из писма којим је knjiga штампана види се да је сам аутор делимићно усвојио управо one ставове и načela које је у knjizi нападао! Овај прелазак на „vukovicu” још више ће доћи до изражаја у последњим Mihajlovićевим радovima – Рефлексијама о сујеверју и атеизму из 1871⁵², односно

51 Обрана езика србскогъ одъ изопачивања и простачења неговогъ и кірилице одъ вуковице. Писао Евстати Міхайловићъ. У Великомъ-Бечкереку, писменима Франць Павла Плайца, 1863.

52 Сујевѣрије и невѣрије са претресом и опровржењем материјализма и атеизма или ти Безбожија. Од Евстатија Михајловића. У Новоме Саду: Српска народна задружна штампарија, 1871.

1882. godine⁵³, te zbirci poezije pod nazivom Sudbe naroda srbskog (1883)⁵⁴; njihov sadržaj i kvalitet tek treba staviti pod lupu istraživača.

Analiza stvaralaštva Ete Mihajlovića otvara do danas „neuzoranu ledinu”, a raznovrsnost i širina njegovog opusa, karakterističan stil pisanja i popularnost koju je svojevremeno uživao, obrnuto su srazmerni njegovom mestu u istoriji ne samo grada Zrenjanina, već i srpske nacionalne književnosti. S izuzetkom jednog kratkog priloga Milivoja Pavlovića iz 1955. godine, u kom je razmatran njegov odnos prema Vuku Karadžiću, Mihajlovićev lik i delo našli su se van vidnog polja domaće književne kritike⁵⁵. Njegova nesreća sastojala se u tome što se nalazio „na pogrešnoj strani istorije”: pionir i otac bečkerečke književnosti bio je ujedno i jedan od poslednjih Mohikanaca srpskog romantizma, tradicionalista koji se, pokušavajući uporno, ali bezuspešno da okrene točak istorije unazad, našao na putu onovremenih modernih strujanja, izgubio bitku za srpski jezik i pravopis, da bi nakon toga pao u zaborav. Imajući u vidu da njegova pojava nadaleko prevazilazi uske lokalne, „zavičajne” okvire, te uvek aktuelne pokušaje revalorizacije jezičko-pravopisne reforme Vuka Karadžića, Mihajlovićev lik i delo nesumnjivo se preporučuju, ili još bolje rečeno – nameću književnim kritičarima i filozofima kao i više nego zahvalna tema za razmišljanje i istraživanje.

53 Глас вапијућег здравог разума против атеизма или ти безбожства са доказима да има бога, има душе, и има будућности човечије после овоземног живота. Од Евстатија Михајловића. Вел. Кикинда: Штампарија Јована Радака, 1882.

54 Судбе народа србског: с' наводом непостојаности стања како појединих људи, тако и појединих народа на овом свету, именовито народа србског. Од Евстатија Михајловића. У Вел.-Кикинди: Штампарија Ј. Радака, 1883.

55 Milivoj Pavlović, „Evstatije Mihajlović i njegov napad na Vuka Karadžića”, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, knj. 3, Novi Sad 1955, 87–101.

Republika Srbija
Ministarstvo kulture i informisanja

Pokrajinski sekretarijat za
kulturu i javno informisanje

Ovaj broj časopisa *Ulaznica* objavljen je uz pomoć
Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i
Pokrajinskog sekretarijata za kulturu i javno informisanje.

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82+3

ULAZNICA : časopis za kulturu, umetnost i društvena
pitanja / glavni urednik Vladimir Arsenić. – God. 1, br. 1
(1967)–. – Zrenjanin : Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, 1967–. – 24 cm

Pet brojeva godišnje
ISSN 0503-1362

COBISS.SR-ID 9987330

ulaznica

244-245

časopis za kulturu,
umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god. LI,
decembar 2017.
Broj 244-245

Telefon: +381 23 566 210
e-mail: zrulaznica@gmail.com

Rukopise slati na adresu:
Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”,
Trg Slobode 2, 23000 Zrenjanin

Rukopise otkucati ili poslati u
elektronskom mediju. Rukopisi se
ne vraćaju

Cena po jednom primerku 200,00
dinara, godišnja pretplata 1000,00
dinara (za inostranstvo 2000,00
dinara). Pretplatu slati na račun
840-74664-12 Gradske narodne
biblioteke sa naznakom
„Za Ulaznicu”

ŠTAMPA:
Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin

244-245

ULAZNICA